

Надія Тушніцка, Мар'яна Пилип

УКРАЇНСЬКА МОВА

5

Надія Тушніцка, Мар'яна Пилип

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Львів
Видавництво „Світ”
2013

УДК 811.161.2(075.3):=162.1
ББК 81.411.1я7+(81.415.3)
Т92

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(наказ від 04.01.2013 № 10)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експертизу здійснював *Інститут української мови НАН України*

Рецензент *Яценко Н.О.* – кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу наукової термінології
Інституту української мови НАН України

Експертизу здійснював *Інститут педагогіки НАПН України*

Рецензент *Яновицька Н.І.* – кандидат педагогічних наук,
зав. лабораторії навчання української словесності
у школах національних меншин України та діаспори
Інституту педагогіки НАПН України

Умовні позначення:

– домашнє завдання;

– завдання підвищеної складності;

– смішинка;

– додаткове запитання, завдання;

– правило;

– самостійне опрацювання.

Тушніцка Н.

Т92 Українська мова : підруч. для 5 класу загальноосвіт. навч.
закл. з навчанням польською мовою / Н. Тушніцка, М. Пи-
лип. – Львів : Світ, 2013. – 224 с.

ISBN 978-966-603-801-5

УДК 811.161.2(075.3):=162.1
ББК 81.411.1я7+(81.415.3)

ISBN 978-966-603-801-5

© Тушніцка Н.М., Пилип М.Б., 2013
© Видавництво „Світ”, 2013

Юний друже!

Перед тобою підручник, який допоможе тобі засвоїти мову українського народу, навчитися добре говорити і писати нею.

Якщо ти хочеш глибше пізнати світ української мови, автори пропонують тобі шлях жвавий, дотепний, іскристий, який прямує через завдання у вигляді ігор, змагань. У підручнику ти знайдеш жарти, перлини усної народної творчості, відомості з історії України, цікаві факти із різних сфер життя людей. А також дізнаєшся цікаве про живу природу, про різноманітність рослинного і тваринного світу.

Українська мова дуже мелодійна і милозвучна, образно багата, лексично наповнена в літературних творах... Такою постає українська мова у нашому підручнику.

Бажаємо тобі успіхів, друже, в оволодінні українською мовою! Будь допитливим і наполегливим, збагачуйся знаннями, з'ясовуй значення незрозумілих слів і запам'ятовуй їх. Перед тобою відкриються неозорі виднокола великої мови великого народу.

О місячне саяво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це – мова моя,
Це – мова моєї України.

О мова українська! Хто любить її,
Той любить мою Україну.

(В. Сосюра)

ВСТУП

Це потрібно знати:

значення мови в житті суспільства.

Цього необхідно навчитися:

розрізняти мову та мовлення.

Це треба запам'ятати:

види мовленнєвої діяльності

(аудіювання, читання, говоріння, письмо).

§ 1. ЗНАЧЕННЯ МОВИ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА В УКРАЇНІ

Що ви вже знаєте про мову? Для чого людям потрібна мова? Як ви розумієте вислів „*Мова – найважливіший засіб людського спілкування*”?
Що таке державна мова та символи держави?

1. Пригадайте імена авторів слів і музики Державного Гімну України.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
і покажем, що ми, браття, козацького роду.

2. Запишіть речення, правильно вживаючи розділові знаки. Розкрийте зміст речень.
 1. Державною мовою в Україні є українська мова (*Конституція*).
 2. Без мови немає народу як сонця без сяйва й тепла (*С. Шелухін*).

3. Батьківщина – це твоє рідне слово. Знай бережи збагачуй велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову (*В. Сухомлинський*). 4. Ми з того роду що любить свою мову й свободу (*Народна творчість*).

3. Прочитайте і скажіть, які з наведених висловів характеризують основні функції мови. Свої висновки звірте з поданою далі таблицею.

1. Хто не знає, нехай людей питає (*Народна творчість*). 2. Добре тому жити, хто вміє говорити (*Народна творчість*). 3. Мова – втілення думки. Що багатша думка, багатша мова (*М. Рильський*). 4. Кожному народові належить удосконалювати знаряддя своєї думки – мову (*М. Коцюбинський*).

Мова необхідна, щоб	
Спілкуватися	Люди обмінюються думками й почуттями
Формулювати думки	Думки формулюємо й виражаємо тільки за допомогою слів
Пізнавати світ	Людина пізнає світ, здобуває знання про нього
Об'єднувати людей	Люди об'єднуються в одну спільноту

4. Прочитайте вірш. Як ви розумієте поняття „державна мова”? Розкажіть, яким шляхом йшла українська мова до державності. Коли українська мова стала державною?

В землі віків лежала мова
І врешті вибилась на світ.
О мово, наче колискова!
Прийми мій радісний привіт.
Навік пройшла пора безславна...
Цвіти і сяй, моя державна!

(*Олександр Олесь*)

5. Прочитайте текст. Наведіть інші приклади слів, які є спільними для української та польської мов.

Взаємний вплив української та польської мов дуже давній. Це пояснюється, по-перше, сусідством українського і польського народів протягом усього їхнього історичного життя. По-друге, такий вплив та його характер зумовлювалися економічними, політичними і культурними стосунками між українським і польським народами. На різних етапах розвитку української мови до її словникового складу увійш-

ло чимало слів з польської мови: *зичити, квапитися, мешкати, гудзик, ліжко, кепський, кишенья, ковадло, скарга, підлога, тесля, хвороба* та ін. У сучасній польській мові вживаються слова, засвоєні в різний час з української: *отаман, богатир, дурень, чайка, криниця, бандура, табун, будяк, хата, садиба* й ін.

6. Напишіть розповідь „Мова нашої сім’ї”. Випишіть з преси, художньої літератури висловлювання про красу й силу слова.

7. а) Прочитайте казку, перекажіть її. Скажіть, чого вона навчас?

ЯК СОЛОВЕЙ ВСКОЧИВ У БІДУ

У Соловейка з Солов’їхою народилося надзвичайно здібне пташеня. Воно так гарно співало, що всі птахи зліталися, щоб послухати той спів.

– Кому з майстрів ви довірите навчати вашого сина? – питали вони у Солов’їхи і Солов’я.

– Важко сказати! – гордовито відповідали батьки. – Та тільки не нашому Солов’ю Дзвінкоголосому! Він співає лише на один лад.

І ось пташенята почали вчитися співу у Дрозда, Вівчарика, Солов’я Дзвінкоголосого, а наше пташеня на світанку вирушало в сусідні ліси показувати своє мистецтво. Правда, іноді воно брало уроки у знаменитих пташиних співаків.

Слава про Солов’ятка рознеслася по всіх лісах.

Восени Солов’ятко задумало дати останній – прощальний концерт. Слухачів зібралася сила-силенна. Йому хотілося відразу ж підкорити своїх слухачів, і воно почало співати то як Славка-чорноголовка, то як Вівсянка, то мов Вівчарик...

Раптом пронизливо засвистів Зяблик:

– Коли мале пташеня наслідує інших, це може тішити. Але дорослий Соловей повинен співати по-своєму!

І тут всі почали вимагати, щоб Соловей заспівав по-своєму. Від сорому він мотнув у рідний ліс і, знайшовши Солов’я Дзвінкоголосого, попросив поради. На що славетний мистець зажурено похитав головою:

– Співаючи з чужого голосу, ти назавжди втратив свій власний.

(Ю. Ярмиш)

б) Поясніть зміст вислову „Співати з чужого голосу”.

Довідка

Сліпо повторювати чужі слова, не задумуючись над їх змістом, не маючи власної думки. Діяти за чужими настановами.

СЛОВНИЧОК

безславна – bezsławna

знаряддя – narzędzie

надбання – dorobek

схованка – schówek

вибилась – wybiła się

колискова – kołysanka

спільнота – wspólnota

сяйво – blask

§ 2. ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО МОВУ ТА МОВЛЕННЯ. ВИДИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АУДІЮВАННЯ, ЧИТАННЯ, ГОВОРІННЯ, ПИСЬМО. СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ

8. Прочитайте казку.

Жили три брати, займалися вони мисливством. Одного разу під час полювання перейшли межу своєї землі й потрапили в царство злого чарівника. Він захопив їх у неволю й жорстоко покарав: одного з них зробив сліпим, другого – глухим, третього – німим. Покарання повинно було тривати до тих пір, поки людина не повернеться додому.

Першим прийшов додому сліпий брат, пізніше повернувся глухий, а третій, позбавлений мови, не повернувся...

Дайте відповіді на запитання: чому не повернувся додому німий брат? Що він утратив, позбувшись мови?

9. Прочитайте текст. Поясніть, як пов'язані мова і мовлення.

Поняття **мова і мовлення** треба розрізняти.

Мова – це засоби спілкування (слова, словосполучення, речення, тексти тощо). Однак вона виявляє себе тільки в мовленні.

Мовлення – це мова в дії, використання засобів для спілкування. Мовлення неможливе без мови. Процес мовлення називається мовленнєвою діяльністю.

Мовлення передбачає не лише вміння говорити (усне мовлення) і писати (писемне мовлення), але й слухати (сприймати усне мовлення) і читати (сприймати писемне мовлення).

10. Прочитайте. Дайте відповіді на запитання. Які є види мовленнєвої діяльності? Яка різниця між слуханням і аудіюванням? Які є форми мовлення?

Мовленнєва діяльність має чотири види: аудіювання (одночасне слухання й розуміння), читання, говоріння, письмо.

Аудіювання не можна плутати зі слуханням. Слухання – це передусім сприймання звуків. Сприймати слухом можна не лише людське мовлення, а й будь-які звуки: шум дощу, вітру, спів пташок, гуркіт машин тощо. Аудіювання ж стосується тільки усного мовлення людини, це процес одночасного сприймання та розуміння.

Мовлення має дві форми: усну та писемну. Коли ми говоримо або слухаємо, то використовуємо усну форму мовлення, коли пишемо або читаємо, – писемну.

Мовлення буває монологічне та діалогічне.

М о н о л о г – це висловлювання однієї особи.

Д і а л о г – розмова двох або кількох осіб. Кожен зі співрозмовників по черзі то говорить, то слухає. Висловлювання кожного з учасників діалогу називається **р е п л і к о ю**.

Д о в і д к а

Для спілкування необхідно:

– з'ясувати ситуацію спілкування: де спілкуємося (за офіційних чи неофіційних обставин); хто адресат; яка мета спілкування (повідомлення, з'ясування, спонукання);

– щоб було хоча б двоє людей: той, хто говорить (мовець) і той, кому адресовано мовлення (адресат);

– щоб була потреба у спілкуванні;

– щоб мовець і адресат мовлення спілкувалися однією мовою.

11. Прочитайте усмішку вголос за особами. Ким є співрозмовники й як ви це зрозуміли? Монологом чи діалогом є поданий текст?

– Синку, як у тебе справи з географією?

– З географії я найсильніший у класі!

– Молодець, якщо це справді так.

– Це так, тату, я завжди з учительської приношу в клас великий глобус.

12. Розгляньте таблицю. Розкажіть, яким має бути мовлення.

Доречність	Необхідно враховувати умови спілкування: офіційними чи неофіційними є обставини, розуміти зацікавлення адресата мовлення
Змістовність	Слід підпорядковувати висловлювання заздалегідь визначеним темі (змістові) та головній думці (висновкові, який має зробити адресат)
Послідовність	Думки треба викладати чітко та послідовно
Точність	Слова необхідно вживати відповідно до їх значень
Правильність	Необхідно правильно добирати слова, будувати речення, вимовляти слова
Багатство	Потрібно вживати різноманітні мовні засоби (слова, речення тощо)
Виразність	Думки треба передавати яскраво й образно

Довідка

Однією з найважливіших вимог до мовлення є точність, що виявляється передовсім у вживанні слів відповідно до їх значень. Точність мовлення розвиваємо в роботі зі словниками.

13. Поміркуйте і скажіть, за офіційних чи неофіційних обставин відбуватиметься спілкування і хто може стати адресатом вашого мовлення, якщо ви прийдете до:

школи, музею, поліклініки, магазину, спортзалу, кінотеатру;
в гості до бабусі, однокласника, сусідів.

14. Запишіть прислів'я. На їх основі сформулюйте два-три правила спілкування.

1. Менше говори – більше почуєш. 2. Треба знати, що де сказати. 3. Не кажи поганого про людину, вона скаже це ж саме й про тебе. 4. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. 5. Від ласкавих слів затихає гнів.

Чи дотримуєтесь ви основних правил спілкування, поданих нижче.

Будь уважним, доброзичливим, виявляй повагу до співрозмовника. Під час розмови дивися співрозмовникові у вічі.

Обов'язково вживай доречні слова ввічливості.

Уважно вислуховуй співрозмовника, ніколи не перебивай.

Поважай думку співрозмовника, навіть якщо ти з нею не згоден.

Говори про те, що цікаво співрозмовникові. Намагайся зрозуміти його, перейнятися його зацікавленнями.

15. Уявіть, що ви прийшли до шкільної бібліотеки, зорієнтуйтеся в умовах спілкування. Придумайте діалог між вами і бібліотекарем.

Смішинка

Класний керівник:

– Як треба зберігати підручник, щоб він завжди був новим і чистим?

– Краще його зовсім не носити до школи, – відповіть учень.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В БІБЛІОТЕЦІ

Ніколи не виявляй свого поганого настрою.

Не говори надто голосно. Не вживай грубих слів.

Заходячи в бібліотеку, треба привітатись з бібліотекарем.

Коли просиш у бібліотекаря якусь книжку або допомогу в пошуку книжки, не забувай про „будь ласка” та „дякую”.

До бібліотекаря звертайся на ім'я та по батькові. Як правило, у бібліотекаря є бейдж, на якому написана ця інформація.

Якщо книжку тобі видали в читальному залі – тихо сядь за вільний стіл. Читай книжку не вголос. Не висловлюй свого захоплення або незадоволення вголос. Пам'ятай, що поруч є й інші читачі – їм твої репліки будуть заважати.

Коли йдеш з бібліотеки, не забудь сказати „дякую” та „до побачення”.

16. Пригадайте, чи добре ви знаєте „чарівні слова”. Закінчіть речення.

Розтопить серце всякого

Сердечне слово ...

Якщо ти їсти вже не в силі,

То скажеш мамі що? ...

Зазеленіє старий пень,

Коли почує ...

Коли згасає сонце й зоря лягла на плечі,

Серед знайомих голосів ми чуєм ...

Щоб зустрітись знову в годину призначену,

Кажу щиро завжди я всім ...

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Яка роль мови у суспільстві?
2. Яке значення для громадян держави має державна мова?
3. Яка роль рідної мови в житті кожного із нас?
4. Які мови вивчають у вашій школі й яка роль кожної мови в житті людини?

СЛОВНИЧОК

аудіювання – auding

письмо – pismo

спілкування – komunikacja

говоріння – mówienie

позбавлений – pozbawiony

бейдж – identyfikator

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

§ 3. ЧАСТИНИ МОВИ

- 17.** Запишіть подані слова у такій послідовності: іменники, прикметники, числівники, дієслова, прислівники.

Працювати, вечір, сьомий, розумний, учора, сто, міський, діяч, уважно, збудувати, вгорі, хата, знаменитий, одинадцять, стрибати, сумний.

Поясніть, як ви розрізняєте частини мови. Назвіть граматичні ознаки кожної з них.

Відомості про самостійні частини мови

Частина мови	Що означає	На яке запитання відповідає	Як змінюємо
Іменник	Предмет	<i>хто? що?</i>	За числами й відмінками
Прикметник	Ознаку предмета	<i>який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?</i>	За родами, числами й відмінками
Займенник	Вказує на особу або предмет, не називаючи їх	<i>хто? що?</i>	За відмінками
Числівник	Кількість або порядок предметів при лічбі	<i>скільки? котрий? котра? котре? котрі?</i>	За відмінками, родами й числами
Дієслово	Дію предмета	<i>що робить? що робив? що зробить?</i>	За часами, числами, особами й родами
Прислівник	Різні ознаки дії	<i>як? де? коли? куди? звідки? навіщо?</i>	Не змінюємо

- 18.** Прочитайте речення, випишіть іменники, визначте їх рід, число, відмінок.

Наливає вересень сади густим, багряним цвітом.

- 19.** Перепишіть текст. У кожному реченні назвіть відомі вам частини мови. При потребі скористайтеся таблицею.

Рідна земля! Дорога серцю земля батьків та прадідів наших. Оспівані в піснях народних безмежні степи, зелені ліси й долини, високі блакитні небеса! Хіба є що на світі краще за це миле серцю привілля? Хіба є що на світі дорожче за Вітчизну?

Ти починаєш розуміти, що то твоя Батьківщина, що звідси, від батьківського порога, від материнської пісні вона бере свій початок (З журналу).

- 20.** Перепишіть. Знайдіть сполучники і прийменники. Яка їх роль у реченнях?

1. Є калина і м'ята біля білої хати (М. Макух). 2. Без роси і трава не росте. 3. Бджола мала, а й та працює. 4. День без книги – що обід без хліба. 5. Жовтень ходить по краю та й виганяє птицю із гаю (Народна творчість).

О. Манюк. Вечір на перевалі

- 21.** За допомогою сполучників *і (та)*, *й*, *а*, *але* утворіть із кожної пари простих речень складне. Утворені складні речення запишіть, ставлячи між їх частинами коми.

1. Зранку світило яскраве сонечко. Потім воно заховалось за хмари. 2. Туман повільно розпливається у блакиті. Починає припікати сонце. 3. Ніжний туман коливається на верхів'ях дерев. Усе навколо виглядає невимовно гарним.

22. Провідмініайте словосполучення *висока скеля, осінній день*.

СЛОВНИЧОК

блакить – błękit

коливається – chwieje się

розпливається – rozplywa się

верхів'я – wierzchołek

невимовно – niewymownie

світило – świeciło

§ 4. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНИХ ПРАВИЛ

23. Перепишіть, вставляючи пропущені літери.

У дрімуч..м лісі; за широк..ми полями; з висок..х пагорбів;
у глибок..й ріці; на широк..й дорозі; свіж..ми пирогами; за дрімуч..ми
лісами.

24. Перепишіть прислів'я. На місці крапок, де потрібно, вставте м'який знак.

1. Книга вчит.., як на світі жит.. . 2. Чого навчиш..ся замолоду, те згодит..ся на старість. 3. Потрібно учит..ся – завжди згодит..ся. 4. Що знаєш.. і вмієш.., того за плечима не носитимеш.. . 5. Знання збирають..ся по краплині.

У дієсловах на **-ть, -ться** пишемо м'який знак: *знають, вітаються*.

Не пишемо м'який знак у дієсловах на **-ш, -шся**: *знаєш, вітаєшся*.

Смішинка

ВІДКРИТТЯ

- *Сьогодні завдяки мені вчителька зробила відкриття.*
- *Яке саме?*
- *Вона вперше в житті побачила помилок більше, ніж слів у диктанті.*

25. Перепишіть, уставте пропущені літери **е (є)** або **и (і)**.

Занос..ш, навча..шся, пол..ш, нос..ш, хвилю..шся, бач..ш,
люб..ш, скач..ш, служ..ш, клекоч..ш, кле..ш, перелаз..ш, вереду..ш.

- 26.** Поясніть написання особових закінчень дієслів: *говорять, літають, пишуть, співають, малюють, біжать*. Визначте дієвідміну цих дієслів. При потребі скористайтесь таблицею.

Дієвідміна	Закінчення у формі 3-ї ос. множ. теперішнього часу	Приклади
I	-уть, -ють	<i>читають, скачуть</i>
II	-ать, -ять	<i>бачать, білять</i>

В особових закінченнях дієслів I дієвідміни пишемо літери **е, є**: *несеш, малюєш*.

У закінченнях дієслів II дієвідміни – літери **и, ї**: *летиш, стоїш*.

- 27.** Поясніть написання *не* з дієсловами.

(Не) бачити, (не) навідіти, (не) хотіти, (не) працювати, (не) здужати, (не) чути.

- 28.** Перепишіть, знімаючи косі лінії. Як ви відрізняєте прийменники від співзвучних із ними префіксів?

1. Праця й гори з/рівнює. 2. На/гинай гілляку, поки молода. 3. Без/роси і трава не росте. 4. Роботящому без/ділля – мука. 5. Не заготовляй сіна з/поганої трави.

- 29.** Прочитайте текст. Випишіть відомі вам частини мови. За якими ознаками ви розпізнаєте їх?

Із середини вересня відлітають у вирій птахи. Наші пращури, побачивши у небі ключ журавлів, приказували:

– З чужої сторононьки вертайтеся додомоньку!

При цьому годилося загорнути у хустку грудочку землі й тримати її до весни. Помітивши перший журавлиний ключ, що повертався з вирію, ту грудочку одразу закопували в полі чи городі. Це означало, що весна буде щедрою і буйною (З *кн.: Український рік у прикметах і прикметниках*).

- 30.** Розкажіть про вересень у вашій місцевості. Із перелічених прикметників (*багата, барвиста, бурштинова, золота, кольорова, ошатна, пишна, прозора, яснолиста, кучерява, ніжна, печальна, розкішна, жовтокоса*), якими описують осінь, виберіть три слова, що, на вашу думку, найчастіше вживаються у художніх текстах. З якими ознаками осені пов'язані ці прикметники?

31. а) Складіть і запишіть твір про осінь, використовуючи такі прикметники:

золота, щедра, лагідна, багряна, жовтолиста,
журавлина, мінлива, шкільна.

б) Над кожним словом у першому реченні твору надпишіть, якою частиною мови воно є.

32. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте правопис і використання службових частин мови в українській та польській мовах.

„Tego dnia w Lipcach huczało jak na jarmarku. We wsi rozpoczęła się wielka uroczystość – wesele Boryny i Jagny. Gdy tylko zegar oznajmił trzecią, orkiestra wyruszyła na drogę. Pierwszy kroczył muzyk z wielką, powyginaną trąbą. Panny z zachwytem przyglądały się drużbom, młodym chłopcom o wąskich biodrach, z szerokimi barkami. Goście szli całą drogą, ramię przy ramieniu.”

(С. Виспянський. „Весілля”)

Розгадайте ребус.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Які є частини мови?
2. Яка роль прийменників і сполучників у реченні?
3. Як пишемо прийменники з іншими частинами мови?
4. Як пишеться *не* з дієсловами?

СЛОВНИЧОК

безділля – nierobstwo
згодиться – zgodzi się
краплина – kropla
стрекотати – skrzeczeć

дрімучий – gęsty
клетотати – skrzeczyć
нездужати – czuć się źle, niedomagać

ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ

§ 5. ТЕКСТ, ЙОГО ОЗНАКИ

- 33.** Прочитайте. У якій колонці подані речення, тісно зв'язані між собою за змістом? Визначте тему та головну думку цих речень. Придумайте заголовок.

Україна належить до найбільших держав Європи. Землі України сусідять з іншими країнами, з якими держава має торговельні зв'язки.

В Україні є поклади нафти та газу. Українська мова є національною мовою багатомільйонного народу. Наші ліси багаті на лікарські рослини.

Текст (tekst) – це група речень, об'єднаних між собою темою, головною думкою та граматично.

Тема тексту – це його зміст, те, про що (або про кого) в ньому йдеться.

Головна думка тексту – те, заради чого його було створено (чого він навчає, до чого закликає, від чого застерігає).

Засобами граматичного зв'язку речень у тексті є:

- послідовність розташування речень;
- порядок слів у реченні;
- інтонація.

Заголовок тексту стисло передає його тему або головну думку.

- 34.** Подані речення запишіть у такій послідовності, щоб вони утворили текст.

Звір зупинився і почав рити яму. Ту річку люди прозвали Вовчою. І захотілося тому вовкові пити. А з нього потекла вода. Яюсь улітку біг стежкою вовк. Пізніше утворилася з джерельця річка. До тих пір рив, поки не докопався до джерельця (*Народна творчість*).

Доберіть до тексту заголовок.

Тему тексту автор розкриває поступово: він переходить від однієї частини теми до іншої.

Частина загальної теми тексту називається **мікротемою**. Таких мікротем може бути більше або менше, залежно від складності тексту.

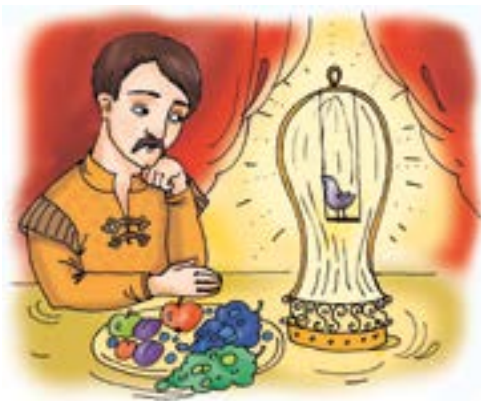
Мікротему розкривають кілька речень тексту. З-поміж цих кількох речень завжди є найбільш значуще (тематичне). Воно передає ключову думку. Саме в цьому реченні сформульовано мікротему тексту (частину його загальної теми), яку розкривають ці речення.

Скласти план тексту – означає визначити у тексті мікротеми, чітко й стисло їх сформулювати. Мікротеми тексту – це пункти його плану.

Частину тексту, об'єднану однією мікротемою, називають **абзацом (акорітем)**.

Кожен абзац пишуть з нового рядка.

- 35.** Прочитайте текст, визначте його тему. Доберіть заголовок, який передавав би тему поданого тексту. Визначте і сформулюйте мікротеми тексту (пункти плану). План запишіть. Чого навчас цей текст?

Якось один чоловік упіймав солов'я, приніс додому і зробив для нього клітку зі срібла та золота. Щодня чоловік приходив помилуватися кліткою й послухати солов'я. Та бідолашна пташина тільки жалібно стогнала. Знайшов чоловік мудреця, який знав пташину мову. Той послухав солов'їний стогін і сказав, що птах сумує за своїм гніздом. Господар відімкнув клітку і випустив солов'я

на волю. А сам верхи на коні подався услід за птахом. Соловей полетів до лісу, дістався свого гніздечка на дереві й радісно і дзвінко заспівав. І зрозумів чоловік, що навіть пташці воля й батьківщина дорожчі над усе на світі (*Народна творчість*).

Речення в тексті пов'язані за допомогою	
Займенників	Восени відлітають птахи. Вони летять зимувати у теплі краї.
Сполучників	Перед далекою дорогою птахи стають дедалі тривожнішими. Бо ж залишають насиджені місця надовго.

Синонімів	Ми почули журавлів. Птахи пролітали високо в небі.
Повторів слів	Зима з осінню довго боротиметься. Осінь не піддаватиметься.
Спільнокорених слів	Природа нашої землі різноманітна. Ця різноманітність зумовлена географічним розташуванням України.

36. а) Прочитайте. Визначте мовні засоби, за допомогою яких речення тексту пов'язані між собою.

КАЛИНА

Будь-якої пори привабливий калиновий кущ. Навесні він прикрашений ніжними зеленими суцвіттями. А літньої пори чарує розкішною зеленню густого лапатоного листя. На початку осені калина вже прикрашена кетягами рум'яних ягід. До перших морозів рослина пишається золотим убранням. Узимку ж калинонька вабить добре примороженими, вже цілком їстівними ягодами. Яскравими вогниками полум'яніють ягоди серед голого потемнілого гілля.

Краса калини оспівана в багатьох піснях, казках і легендах (За О. Супрунечком).

б) Визначте тему й головну думку тексту. Вкажіть у тексті зачин і кінцівку.

Основні ознаки тексту:

- пов'язаність речень за змістом (темою);
- наявність головної думки та її розвиток;
- певна послідовність речень;
- зв'язок між реченнями за допомогою займенників, сполучників, синонімів, повторів, спільнокорених слів.

37. а) Прочитайте речення. Чи є вони текстом? Свою думку доведіть.

Узяв якось господар пилку, сокиру й лопату та пішов викорчувувати стару сливу, що росла на його обійсті.

На верхівці сливи сиділа пташка й співала. Червоними грудьми повернулася вона до сонечка. Йому виспівувала пташина свою пісню.

А серед листя вовтузилася ще одна пташка. Ця вже робила гніздечко.

Хіба можна було знищити дерево? Куди там рубати й корчувати, коли від тих щигликів та їхніх пісень стара слива ніби помолодшала!

Господар повернувся й пішов ховати пилку й сокиру. А пташка ніби це зрозуміла й почала співати ще дзвінкіше (*За В. Перепелюком*).

б) Визначте тему та мікротеми тексту. Складіть і запишіть його план.

в) Визначте головну думку тексту. Доберіть заголовок, який передавав би цю головну думку. Запишіть заголовок перед планом.

г) Визначте в тексті зачин і кінцівку. Чого навчає цей текст?

СЛОВНИЧОК

вабить – wabi

заголовок – tytuł

кетяги – grona

полум'яніти – płomienić się

суцвіття – kwiatostan

джерельце – źródółko

застерігає – zastrzega

корчувати – karczować

сусідять – są sąsiadami

Смішинка

НА УРОЦІ ІСТОРІЇ

Учитель: – Де вперше Богдан Хмельницький здобув перемогу?

Учень: – На сто сорок третій сторінці.

ПИСЬМО. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-ОПISУ ПРЕДМЕТА

38. Прочитайте текст. Визначте тему та головну думку. Доведіть, що подані висловлювання є текстом. Доберіть заголовок. Складіть план.

У стародавні часи на землі не було книжок. Але потреба передавати якісь відомості виникла у людей дуже давно. „Сторінками”

найдавніших книжок ставали камені, сокири, щити. Писали на всьому. Бо ж не було тоді ані паперу, ані пер чи олівців, не знали люди і літер – їх замінювали малюнками.

Згодом почали писати на глиняних табличках, які потім сушили на вогні. Але, коли якийсь вчений збирався в дорогу і брав дві-три „книги”, йому потрібен був віз.

З часом люди навчилися робити книжки з тонкої козячої шкіри. Першу таку книжку зробили в Малій Азії, в стародавньому Пергамі. Через те папір цей назвали пергаментом. Та книжки були дуже дорогі.

Потім в Америці з'явилися книги з папірусу. Писати на них було зручно, але через декілька років вони розсипалися.

І от у 13 столітті в Європі навчилися виготовляти папір, схожий на той, яким ми користуємося сьогодні (За О. Єфімовою).

Давня шумерська глиняна табличка – торговельна угода, приблизно 2600 років до н. е.

Докладний переказ тексту-розповіді

Готуючись до усного чи письмового переказу, маємо скласти й записати план тексту. План допомагає виділити в змісті тексту головне та зазначити послідовність викладу думок.

Переказ буває докладним і стислим.

Докладний переказ – це повне, наближене до тексту передавання почутого або прочитаного. До докладного переказу тексту ставлять такі вимоги:

- відтворити зміст тексту повно (не випускаючи нічого важливого);
- послідовно (не порушуючи порядку подій);
- правильно (точно передаючи назви, імена, події та зв'язок між ними).

Робота над переказом тренує пам'ять, навчає добирати відповідні змістові слова, їх форми, будувати речення, створювати текст.

39. Прочитайте текст. Складіть план. За планом напишіть докладний переказ.

СЕКРЕТ ГОРЩИКА

Керамічний горщик – це геніальний винахід людства. Цей вид посуду був розповсюджений у багатьох народів. Та чи не найбільше в українців.

Горщики відрізнялися один від одного за призначенням. Трилітровий називали клескуном. У ньому готували сніданок на всю сім'ю. У ще більшому – варіннику – варили борщ. Дволітровий – кашник. У золіннику виварювали золю білизну.

Форму горщика гончарам підказувала сама природа, точніше – фігура людини. Форма і пропорції горщика дуже доцільні, зручні. Нижня, звужена частина, за яку горщик беруть рогачем, аби поставити у піч, допомагає вогню знизу добре прогрівати весь об'єм. І розмір отвору не випадковий. Якби був більший, – страва швидко охолоджувалась би.

Покришка знімалась і слугувала мискою.

Горщик годував родину, тому шанувався у нашого народу як символ достатку (*Із „Цікавих звідусіль”*).

Опис – це висловлювання, в якому йдеться про ознаки та властивості предмета чи явища. Це можуть бути: *розмір, колір, смак, запах, форма, призначення* та ін.

Описувати можна все, що ми бачимо навколо, з чим ми зустрічаємося в житті: предмети, тварин, людей, різні процеси й явища.

Описом користуємося тоді, коли потрібно, щоб людина, до якої ми звертаємось, ніби побачила, впізнала те, про що ми говоримо.

Опис здебільшого утворено з трьох частин: у першій передають загальне уявлення від описуваного предмета, тварини та ін., у другій подають опис частин, деталей, говорять про окремі ознаки; в третій – роблять висновки.

Мета опису – надати повне, конкретне або цікаве уявлення про головний об'єкт. До опису можна поставити запитання: *який? яка? яке? які?*

Описи бувають: пейзажні, портретні, інтер'єру, характеристики явищ, предметів, людини.

Робота над переказом

1. Словникова робота. Пояснення лексичного значення слів: *керамічний, геніальний, виварювали, доцільні, рогач, варінник, золінник.*
2. Складання плану тексту.
3. Підготовка чорнового варіанта переказу.
4. Перевірка виконаної роботи.
5. Переписування переказу начисто.

Як працювати з чернеткою

Прочитавши чернетковий варіант, поміркуйте:

- чи розкриває ваш переказ тему (зміст) прочитаного або прослуханого вами тексту;
- чи передає він головну думку запропонованого для переказу тексту?

При потребі внесіть виправлення або доповнення.

Звіривши чернетковий варіант переказу з планом, зверніть увагу:

- чи не додали ви чогось зайвого (чого не було в тексті), якщо додали, викресліть;
- чи не пропустили ви чогось, що є в тексті, який переказуєте? Якщо пропустили, допишіть.

§ 6. СТИЛІ МОВЛЕННЯ

40. Прочитайте. Визначте тему кожного уривка. Який уривок узято з підручника, який – з художнього твору? Чому ви так думаєте?

1) Уся переплетена золотими нитками сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою.

2) Крайові квітки кошиків ромашки білі, а серединні – трубчасті – жовті. Ромашка має опукле квітколоже, усередині порожнє. Квітка розташована на високому стеблі.

За різних умов спілкування про те саме ми говоримо чи пишемо по-різному, тобто використовуємо різні **стилі мовлення (style wypowiedzi)**.

Кожен стиль має свої особливості: своєрідні слова й словосполучення, будову речень тощо. Стили мовлення вивчає розділ науки про мову, який називають **стилістикою**.

Розрізняють такі стилі: розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний.

41. Розгляньте таблицю. Розкажіть, у яких сферах життя використовують кожен стиль мовлення.

Назва стилю	Де використовують висловлювання	Основні види
Розмовний	У спілкуванні з близькими людьми, за неофіційних обставин	Розмова на побутові теми, лист до близької людини
Науковий	У науці, освіті, техніці	Підручник, наукова стаття, лекція, доповідь
Художній	У художній літературі	Оповідання, повість, роман, п'єса, вірш
Офіційно-діловий	У службових стосунках	Закон, постанова, наказ, заява, протокол, договір, звіт
Публіцистичний	У суспільному житті	Промова, звернення, газетна стаття, нарис

42. Прочитайте висловлювання різних стилів. За яких обставин життя можливе кожне з них? Хто може бути його адресатом?

Науковий стиль

Мова – система звукових знаків, яка виконує важливі функції. Мовні одиниці (фонемі, морфемі, лексемі, словосполучення, ре-

чення та ін.) та відношення між ними витворюють складну структуру мовної системи (*Зі словника*).

Офіційно-діловий стиль

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (*З Конституції України*).

Художній стиль

Мова наша, мова – мова кольорова,
В ній гроза травнева й тиша вечорова.
Я без тебе, мово, без зерна полова,
Соняшник без сонця, без птахів діброва.

(*Ю. Рибчинський*)

Публіцистичний стиль

Чи зрозуміємо ми нарешті, що значить мова в житті суспільства? Письменник Олесь Гончар говорив: „Мова – то кровообіг нації”. Справді, спиниться кровообіг, помре мова – загине нація (*З журналу*).

Розмовний стиль

– Який урок ти найбільше любиш, Галинко?
– Літературу люблю. І мову також.
– А який усе-таки більше?
– Люблю читати. А який урок більше люблю, не замислювалась. Побіжу, бо вдома книжка цікавенька (*З розмови*).

43. а) Прочитайте речення спочатку мовчки, а тоді вголос у такій послідовності: доречне в тексті наукового стилю; властиве художньому стилеві; звичне для побутового спілкування.

1. Синку, завтра після уроків оці ліки бігом занесеш бабусі.
2. Стилїстика – це розділ науки про мову, в якому вивчають мовні засоби з погляду їх використання відповідно до мети та умов спілкування. 3. У задумі світлий і прекрасний степ спочиває собі.

б) Як ви розрізнили речення наукового, художнього та розмовного стилів?

в) Доберіть власні приклади речень цих стилів.

44. Запишіть речення, з'ясуйте стильову приналежність кожного. Доведіть свою думку.

1. З піснею, з казкою, з словом, з молитвою муза явилась моя (Г. Чупринка). 2. Походження слова „музей” пов'язане зі словом „муза”. У Давній Греції музеєм називали місце, що було присвячене науці, дослідженням. Слово „музика” походить також від слова „муза” (З підручника). 3. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості (З Конституції України).

45. Випишіть два невеликих тексти різних стилів (з журналу, газети, художньої книги тощо). Один з них розберіть за планом:

1) стиль; 2) яке завдання поданого тексту; 3) де можна його використати; 4) опишіть уявну мовленнєву ситуацію; 5) мовні особливості; 6) стильові ознаки.

46. Прочитайте. До якого стилю належить цей текст? Які ще стилі мовлення ви знаєте?

Епоха комп'ютеризації полегшить спілкування людей, на зміну сучасним мобільним телефонам придуть відеофони, які дадуть змогу не лише чути, а й бачити співрозмовника. У кожному місті, у тому числі й нашому, буде свій авіапарк, де спеціальні машини –

космостари – рухатимуться в повітрі і слугуватимуть людям на зразок вашого таксі. Учені зазирнуть і в морські глибини – туристам, які бажатимуть помилуватися красою підводного світу, легко буде це здійснити на акватрансах. Тож до зустрічі в майбутньому.

47. а) Виберіть стиль вашого висловлювання, доречний у такій ситуації спілкування:

- ви берете участь у засіданні мовного гуртка;
- ви відвідуєте хворого товариша;
- ви пишете привітання вчителю.

б) Зорієнтуйтеся у кожній з наведених ситуацій спілкування (з'ясуйте, офіційна вона чи неофіційна), а також обміркуйте тему, головну думку, форму вашого висловлювання.

48. У поданих реченнях укажіть слова, що порушують стиль. Прочитайте, виправляючи невідповідність або усуваючи зайві слова.

1. У реченні є головні та другорядні члени речення. 2. Оленко, позич олівця, бо мій не функціонує. 3. Сергійку, полий зелені насадження на балконі. 4. Ти вже анулював бабусин пиріг?

49. Уявіть, що у вас пропав собака (кішка, папуга). Ви хочете знайти його. Для цього необхідно повідомити про особливі прикмети вашої тваринки. Якого стилю і типу мовлення буде складений текст?

СЛОВНИЧОК

адресат – adresat

гарантується – gwarantuje się

пелюстка – płatek

стилістика – stylistyka

анулювати – anulować

кровообіг – krwiobieg

ромашка – rumianek

чужинець – cudzoziemiec

Смішинка

Антон запитує в батька:

- Тату, можна вступити з тобою у дискусію?*
- Можна, але говорити буду тільки я!*

§ 7. ТИПИ МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ РОЗПОВІДІ

50. Розгляньте таблицю. Розкажіть про кожен тип мовлення (rodzaje wypowiedzi).

Назва типу	На яке запитання відповідає	Про що йдеться у висловлюванні
Розповідь	<i>що відбулося?</i>	Про дії особи або предмета, про події
Опис	<i>який? яка? яке? які?</i>	Про ознаки предмета або 1-ї особи
Роздум	<i>чому?</i>	Про причино-наслідкові зв'язки між явищами, діями, ознаками

51. Прочитайте тексти. Як саме розповідається про зерно в кожному тексті (дії, ознаки або причини)?

1. Висіяне в ґрунт зерно пшениці вбирає воду, бубнявіє і потім проростає. Через кілька днів з'являються сходи. Через деякий час у сходів утворюється третій листок. Далі від підземної частини відростають бічні пагони – пшениця куциться.

2. Пшениця – найважливіша зернова культура. На земній кулі її налічується близько 15 видів. Кожен вид має багато сортів.

Стебло пшениці пряме і порожнисте. Таке стебло називається соломиною. Квітки зібрані в суцвіття – складний колос. Він складається з багатьох колосків (З підручника).

3. У сільському господарстві все починається з зерна. Без зерна немає худоби, немає свійської птиці... Отже, немає м'ясних і молочних продуктів харчування. А без них не може існувати і той, кому підкорені, ким створені всі галузі народного господарства. Без зерна немає хліба.

Зерно – найважливіше, основне у сільському господарстві (За Є. Пермяком).

Розповідь (opowiadanie) – це висловлювання про послідовні дії особи чи предмета або ж про події, що відбулися (відбуваються чи відбуватимуться) у певній послідовності.

До розповіді можна поставити запитання *що відбулося?*

52. За поданими уривками з'ясуйте тип мовлення кожного висловлювання. Що спільного, на вашу думку, в цих текстах?

1) Квітка соняшника – це своєрідний кошик, корзинка. Суцвіття її складається з півтори й більше тисячі маленьких квіточок.

2) Чи є щось виразніше, красивіше, коли соняшник цвіте? „Стоїть гарний, як соняшник у цвіту”, – кажуть у народі.

3) Соняшник з'явився в наших краях, як і Європі, не так уже й давно. Батьківщина соняшника – далека Америка.

53. Випишіть із будь-якої казки чи оповідання невеличкий уривок, який, на вашу думку, є розповіддю. Свою думку доведіть. Поясніть, як уривок відрізнити від тексту.

54. Прочитайте. Випишіть слова, які вказують на послідовність виконання дій. Уживаючи виписані слова, усно перекажіть уривок.

Наказав цар позвозити з усієї країни скло та збудувати з нього гору. Спочатку звели скляну гору, після цього на ній збудували вежу. Найближчої неділі сіла в башті царева доня. Тоді почали женихи – царевичі, королевичі, вельможі – скакати кінями. Спершу коні ноги ламали, пізніше вершники почали з коней падати. До царівни ж ніхто доскочити не зміг.

Уранці наступної неділі те саме повторилося. Надвечір почувся шум у хмарах. То летів золотоголовий царевич на золотому коні. Спочатку роздивився він довкола, тоді опустився конем з неба на скляну гору, а потім поцілував царівну. Після цього всі сплеснули в долоні: „О, тепер буде весілля!” (З народної казки).

Доведіть, що подане висловлювання є розповіддю. Як довести, що висловлювання є розповіддю (зразок).

У висловлюванні йдеться про кілька дій, які виконує особа чи предмет (або кілька осіб чи предметів). Дії виконано послідовно, одна за одною. До висловлювання в цілому можна поставити запитання *що відбулося?* Отже, висловлювання є розповіддю.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке текст?
2. Які основні ознаки тексту?
3. Що таке тема, мікротема тексту?
4. Як скласти план тексту?
5. Якими мовними засобами пов'язані між собою речення в тексті?
6. Від чого залежить поділ тексту на абзаци?
7. Що таке головна думка тексту?
8. Що таке зачин і кінцівка тексту?
9. Які ви знаєте стилі мовлення?
10. Які типи мовлення вам відомі?

СЛОВНИЧОК

башта – wieża
кущиться – krzewi się
свійська птиця – drób

бубнявіє – łączyje
пагони – pażki

Смішинка

ДОМАШНЄ ВИХОВАННЯ

- *Тебе мама б'є ?*
- *Ні, виховує словом.*
- *А батько?*
- *Словосполученнями.*

ГОВОРІННЯ. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ПОЄДНАННЯМ РІЗНИХ ТИПІВ МОВЛЕННЯ

- 55.** а) Пригадайте основні типи мовлення та їх ознаки. Зверніть увагу на те, що в текстах можуть поєднуватись різні типи мовлення.

ДУХОВНИЙ БАТЬКО СІЧІ

У народні думи та пісні князь Дмитро Вишневецький увійшов під іменем Байди. Може скластися враження, що був він безтурботним гулякою, що тільки й знав мед-горілку пити.

Насправді ж гетьман Вишневецький мав серйозні клопоти й здійснював важливі справи. Цей мужній та мудрий чоловік зробив для свого краю дуже багато, тому що саме він зібрав та згуртував козацькі ватаги. Саме він спорудив на острові Хортиця першу фортецю. Ось чому ім'я його оповите вічною славою.

Народна пісня розповідає про героїчну загибель гетьмана. Жодного стогону, жодного благання не злетіло з його уст. Він глузував з ворогів. Це так розлютило турків, що вони застрелили його.

Смерть Байди була для козаків великою втратою, тому що він був не лише здібним командиром, а й мудрим політиком. Ось чому історики назвали його духовним батьком Січі (За М. Слабошпицьким).

- б) Визначте тему та основну думку тексту. Складіть план. Підготуйте усний переказ тексту.**
- в) Що цікавого ви дізналися про Д. Вишневецького?**

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Це потрібно знати:

чим різняться словосполучення й речення;
які є головні та другорядні члени речення;
які члени речення є однорідними;
що таке узагальнювальні та вставні слова,
звертання.

Цього необхідно навчитися:

правильно розставляти розділові знаки
у простих і складних реченнях,
при прямій мові та діалозі.

Це треба запам'ятати:

як писати листи, підписувати конверт.

Над цим варто замислитися:

„Синтаксис – це душа мови” (*М. Рильський*).

Синтаксис – це розділ науки про мову, який вивчає будову словосполучень і речень.

Пунктуація – це розділ науки про мову, який вивчає вживання розділових знаків у реченні й тексті на письмі.

§ 8. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. БУДОВА СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

56. а) Прочитайте слова та словосполучення.

Бібліотека – шкільна бібліотека. Перший – перший у навчанні.
Написати – написати твір. Розмовляти – розмовляти українською.
Навчатися – навчатися у школі. Читати – читати уважно. Усмішка – бабусина усмішка.

б) Що точніше називає предмет, ознаку або дію – слово чи словосполучення?

в) Чи рівноправними є у словосполученнях слова?

Словосполучення (*połączenia wyrazowe*) використовують для називання предметів, їх ознак, дій. Слова у словосполученні пов'язані за змістом і граматично.

Змістовий зв'язок встановлюємо за допомогою запитання:
руки (*чий?*) мамині; жив (*де?*) у місті.

Слово, від якого ставимо запитання, є **головним**. Від нього ставимо запитання до **залежного** слова.

Отже, словосполучення складається із двох і більше слів, одне з яких є головним, а інше – залежним.

Граматичний зв'язок здійснюється за допомогою закінчення (*мамині руки, маминими руками*) або закінчення і прийменника (*жив у місті, переїхали до села*).

Відмінність слова, словосполучення, речення

Слово	Словосполучення	Речення
Називає предмет, ознаку чи дію	Називає предмет, процес, дію, ознаку, тільки ця назва більш конкретизована	Може складатися з одного слова і багатьох
	Не має закінченої думки	Має закінчену думку
	Складається якнайменше з двох слів	Є одиницею спілкування
	Не є одиницею спілкування	

- 57.** Прочитайте словосполучення. Скажіть, чи рівноправні слова в словосполученні. Визначте головне і залежне слова у словосполученні.

Стигли яблука, червона горобина, збирати врожай.

- 58.** У поданих словосполученнях визначте головне слово. Доведіть, чому саме це слово є головним. Поставте запитання від головного слова до залежного.

Сонячна днина, пішли до лісу, прозоре повітря, глянути вгору, старий дуб, побачили білку, стрибала спритно, сховатися у дуплі, щиро зрадіти.

Усна відповідь, оцінили справедливо, одержати оцінку, неймовірна радість, наполеглива праця, відчуваємо відповідальність, допомогти другові, завзято працювати, бігати на вулиці.

Словосполучення бувають **непоширені** та **поширені**.

Непоширені складаються з двох слів (головного й залежного), які є самостійними частинами мови.

Наприклад: *чудова мелодія, співати хором*.

Поширені словосполучення складаються з трьох і більше слів.

Наприклад: *збірник народних пісень, зустрінемося на шкільному святі рідної мови*.

59. Утворіть непоширені і поширені словосполучення, в яких подані слова були б головними.

Вулиця, високий, десять, захований, весело, хтось, бігти.

60. Перекладіть текст українською мовою. Зверніть увагу на особливості творення словосполучень в українській та польській мовах.

BIBLIOTECZKA LESZKA

Leszek założył własną biblioteczkę. Ma w niej już dużo ciekawych książek. Ostatnio przybyła mu nowa książeczka pod tytułem „Brzechwa dzieciom”. Przywiozła ją ciocia Bożena ze Szczecina, gdy przyjechała w odwiedziny. Leszek przeczytał ją już młodszemu braciszkowi. Leszek chciałby jeszcze zdobyć drugą i trzecią część tej przepięknej książeczki. W bibliotece Leszka najwięcej jest książek przygodowych, przyrodniczych. Te zwłaszcza są bardzo pouczające. Jego tato dawniej lubił je czytać, teraz przekazał je wszystkim synowi. Chłopiec obłożył je szarym papierem i poukładał równiutko w rzędy, że aż przyjemnie jest popatrzeć (За „Наслідуй”).

61. а) Визначте у словосполученнях головне та залежне слова. Які поєднання слів не є словосполученнями?

Українська мова, шанувати мову, мовне багатство, дуже добре, знайома з дитинства, друга за милозвучністю, говорити мовою, мова та мовлення, через мову.

б) Складіть речення з одним словосполученням (на вибір).

Перевірте правильність своїх міркувань з поданою нижче інформацією

До словосполучень не належать:

- поєднання іменників або займенників із прийменниками (*між сторінками, перед нами*);
- слова, які у реченні є головними членами (*настав ранок, учні читають, музика стихла*);
- слова, незалежні одне від одного (*міста й села, читають і пишуть, розумний і кмітливий*).

62. Вилучіть із поданих сполучень слів ті, які не є словосполученнями, поясніть свою думку.

Ранкова зірка, милуватися світанком, місяць і зорі, на небі, засіяли зорі, краплинки роси, зійшло сонце, над землею, лагідні промені, прокинулися квіти, у саду, прокинулися і защебетали, люблю ранок.

63. Перепишіть, уставте пропущені літери. Випишіть із речень два-три словосполучення. Визначте головне і залежне слова.

1. Сіла осінь на порозі батьківської хати, стала золотом ч..рвоним килим гаптувати (*В. Лисовський*). 2. Виш..ває осінь по канві з..леній золоті квітки. Квіти ож..вають, із д..рев спадають жовті нагідки (*Олександр Олесь*). 3. Красива осінь виш..ває клени ч..рвоним, жовтим, срібним, золотим (*Л. Костенко*).

І. Остафійчук. Орачі

64. У прислів'ях вставте пропущені слова, а потім запишіть слова у колонку. Випишіть перші букви кожного вставленого слова. Якщо ви правильно виконали завдання, то прочитаєте вислів про мову.

Вода ..., а камінь пробиває.
Не вчи ... літати, а рибу плавати.
... приходиться під час їди.
... ламається, а лозина нагинається.
Не той ..., що на полі, а той, що у коморі.
... шия, а ярмо буде.
Він і ..., і жнець, і на дуді грець.
На ... робиться – дівицям надія.
Добре ... і на камені зійде.
Хочеш ... їсти, треба в воду лізти.
Глибше ... – більше хліба мати.

Мокрий ... не боїться.
... гурті й каша добре їсться.

Довідка. Орла, м'яка, дуб, швець, апетит, Андрія, урожай, у, дощу, насіння, орати, рибку, аби.

СЛОВНИЧОК

гаптувати килим – haftować kobierzec

дупло – dziupla

кмітливий – roztropny

днина – dzień

канва – kanwa

спритно – sprytnie

Смішинка

Хлопчик із татом їхали автобусом. На зупинці до салону ввійшла дівчинка, що тримала на руках маленького песика колі.

– Бачиш, синку, яке гарне цуценя?

– Тату, а чого цуценя?

– Бо воно маленьке.

– А як виросте, то що – з нього буде великий цуц?

§ 9. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ: РОЗПОВІДНІ, ПИТАЛЬНІ, СПОНУКАЛЬНІ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Речення (zdanie) – це слово чи група слів, що передають повідомлення, запитання або пораду, прохання, наказ.

65. Подані речення прочитайте у такій послідовності: 1) у яких про щось повідомляють; 2) що містять запитання; 3) що виражають наказ, пораду, прохання, побажання.

1. Без праці не обійдеться й пташина. Вона гніздечко помостить повинна (М. Познанська). 2. Синичко-сестричко, де твоє гніздечко? Знеси нам, синичко, синеньке яєчко! (А. Камінчук). 3. Шануй гніздо старого чорногуза (П. Филипович). 4. А на вербах недалеко чепурились два лелеки (І. Кульська). 5. Гуси, гуси, гусенята, візьміть мене на крилята, несіть мене в рідну хату! (Б. Чіп).

За метою висловлювання речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні.

Розповідними є речення, у яких про щось розповідається: *Настала зима. Падає дощ.* У кінці розповідного речення ставиться крапка.

Питальними називаються речення, у яких про щось запитують: *Хто сьогодні відсутній?* У кінці питального речення ставлять знак запитання.

Спонукальними називають речення, якими мовець змушує слухача до виконання певної дії: *Діти, любіть Україну.* У кінці таких речень ставиться крапка.

66. Прочитайте речення.

Ця книжка цікава. Це цікава книжка? Ой яка цікава книжка!

Від чого залежить інтонація, з якою читаємо ці речення? Свої міркування звірте із матеріалом, поданим нижче.

Інтонацію речення визначають розділові знаки в кінці речення.

Розповідні, питальні, спонукальні речення можуть бути **окличними**, якщо передають сильні емоції (почуття і переживання). Їх вимовляємо з окличною інтонацією. У кінці таких речень ставиться знак оклику. Наприклад: *Шипшини й пісні не віддам нікому!*

За наявністю другорядних членів речення поділяються на **поширені** і **непоширені**. Наприклад, *Прийшла весна.* (Речення є непоширеним, бо є тільки підмет і присудок). *Прийшла рання весна.* (Речення є поширеним, бо є означення *рання*).

За кількістю граматичних основ речення поділяються на **прості** та **складні**. Прості – речення, в яких є одна граматична основа. Складні – речення з двома і більше граматичними основами.

67. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте види кожного речення за метою висловлювання, за кількістю граматичних основ, за наявністю другорядних членів.

1. Як не любити рідну мову? (*В. Сосюра*). 2. Не бійтесь заглядати у словник (*М. Рильський*). 3. Хочеш мови пізнати скарбницю? (*Л. Забашта*). 4. Від нерозумних суперечок ухиляйся, бо вони породжують сварки (*З Біблії*). 5. Даруйте людям радість і тепло, від доброти душа тепліє (*В. Франків*).

68. Прочитайте, відгадайте загадки.

Маленька, менша від мачини,
ні з ким не стану на борню.
А при читанні, коли треба,
й людини мову зупиню.
Що це таке?

Він після речення, цитати
вмостився, схожий на гачок.
Всіх нас примушує питати,
а сам ні пари з уст – мовчок.
Що це таке?

Що це за знак – стрункий, мов спис,
він над крапкою завис,
спонука до поклику.
Хто ж бо він?

(Д. Білоус)

69. Рольова гра „Ти – актор”. Прочитайте речення з певними інтонаціями:

- спочатку із захопленням, потім з осудом (*Ну і віри!*);
- із захватом, із розчаруванням (*Оце так сюрприз!*);
- зачудовано, із зневагою (*Яка красуня?*).

Порядок розташування слів у реченні вільний, бо за членами речення не закріплені постійні місця. Є два типи порядку слів у реченні: **прямий** і **зворотний**, або **інверсія**. При прямому порядку слів підмет стоїть перед присудком, узгоджене означення – перед означуваним словом, додаток – після того слова, яке ним керує. Наприклад: *Низенькі хати осіли під синім небом.*

При зворотному порядку слів присудок стоїть перед підметом, узгоджене означення – після означуваного слова, а додаток – перед дієсловом-присудком. Наприклад: *Уже вишневі зацвіли сади (М. Рильський).*

Зворотний порядок слів використовується у художньому стилі.

У кожному реченні є слово чи словосполучення, найбільше наголошене зі смислового боку, тобто на нього падає **логічний наголос**. Від місця логічного наголосу залежить смисл висловлювання: *Ми їдемо на відпочинок. Ми їдемо на відпочинок. Ми їдемо на відпочинок.*

70. Спишіть подані речення. Визначте їх за метою висловлювання. Укажіть, який порядок слів використано у кожному реченні.

1. Уранці Уляна взяла кошик і пішла напамати кукурудзи (О. Донченко). 2. Ширшає загадковий мінливий світ (І. Цюпа). 3. Так ти прислухайся до серця мого! (Олександр Олесь). 4. Його в обличчя знали вже мільйони (Л. Костенко).

СЛОВНИЧОК

лелека – bocian

сварка – kłótnia

синиця – sikorka

скарбниця – skarbiec

суперечка – sprzeczka

чепуритись – upiększać się

ухиляйся – wymiguj się

Смішинка

НЕТАКТОВНА ВЧИТЕЛЬКА

– По-моєму, наша нова вчителька – нетактовна.

– З чого ти взяв?

– Я відповів на всі її запитання. А вона все: „Не так, не так...”

ГОВОРІННЯ. УСНИЙ ТВІР – ОПИС ПРЕДМЕТА

71. Прочитайте. Який предмет описано у висловлюваннях? Які частини предмета описано?

Корпус кобзи дерев'яний, овальний, прикрашений різьбленням. Гриф видовжений, оздоблений перламутром. Струни металеві, блискучі (З довідника).

72. Прочитайте. Який предмет описано в уривку? Яке запитання можна поставити до висловлювань в цілому?

Гарбуз великий, круглий, як м'яч, жовто-коричневий. Усередині він має жовтогарячу м'якоть уперемішку з білим смачним насінням. Гарбуз дуже солодкий (За І. Сенченком).

73. Прочитайте. Значення незрозумілих слів з'ясуйте за тлумачним словничком. Доведіть, що подані висловлювання є описами предметів.

КОЗЕЛЬКИ

Козельки – молочаїсте стебло. З розетки, розстеленої по землі, виганяється оте стебло, щось на зразок хатньої антени: тонше коліно

росте з товстішого, і отак на три-чотири поверхи, поки споруда не закінчиться невиразною жовтенькою квіткою.

Усередині стебло має білий, липкий, гіркий на смак сік. Зверху ж воно вкрите м'якеньким колушом із сірої вовни, ворси (За І. Сенченком).

БРИЛЬ

Бриль – це великий капелюх, виплетений із соломи. Дно високе, криси вузькі й загнуті догори. Інколи бриль прикрашають стрічкою.

На Подністров'ї оздоблюють павиним пір'ям, паперовими квітами, різнокольоровим бісером (З довідника).

Опис предмета не можна плутати з оцінкою предмета.

Оцінка, як і опис, відповідає на запитання: *який? яка? яке? які?* Проте в описі називаємо ознаки предмета: розмір, форму, колір, запах, смак тощо. Ці ознаки сприймаємо органами зору, слуху, дотику, нюху, смаку. Оцінка ж є результатом діяльності людського мислення. Наприклад: *гарний, чудовий, привабливий, поганий, нікудишній*.

Опис предмета можна скласти у науковому чи в художньому стилі.

Мета наукового опису – подати точну інформацію про розмір, форму, вагу, колір предмета тощо. Науковий опис здебільшого стислий, усі слова в ньому вживаємо тільки в прямому значенні.

Мета художнього опису – створити образ предмета, викликати до нього певне ставлення. У такому описі використовують художні засоби: епітети, порівняння та ін.

74. Прочитайте опис. Визначте його стиль. На основі цього тексту опишіть будь-який предмет (усно).

НЕЗАБУДКА

Незабудка – окраса нашої весняної флори. Це невеличка квіточка з ніжно-голубими пелюсточками, з яскраво-жовтою, золотою серединкою. Особливо великі та яскраві так звані болотняні незабудки, що ростуть на великих луках (З журналу).

§ 10. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ПІДМЕТ І ПРИСУДОК. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

- 75.** Пригадайте, що ви вчили в початкових класах про головні члени речення. Як вони називаються?

Підмет (podmiot) – це головний член речення, що називає предмет, про який розповідають у реченні. Підмет відповідає на запитання *хто? що?* Наприклад: *Хлопчик (хто?) їде на велосипеді.* Підмет найчастіше виражається іменником та займенником. Підмет підкреслюємо так: _____ .

Присудок (orzeczenie) – це головний член речення, який означає, що говорить про підмет. Присудок відповідає на запитання: *Що робить підмет? Що робиться з підметом? Який є підмет?* Наприклад: *Хлопчик (що робить?) їде.* Присудок найчастіше виражається дієсловом, рідше – прикметником чи іменником. Присудок підкреслюємо так: ===== .

- 76.** Перепишіть текст. Підкресліть головні члени речення. Якими частинами мови вони виражені.

1. Прислів'я і приказки дісталися нам у спадок від наших дідів і прадідів. 2. Ми їх називаємо золотими злитками мудрості. 3. У них відбито прагнення людини до добра, правди, справедливості. 4. Вони прославляють скромність, кмітливість, працьовитість, воюють проти ледачих, пихатих, брехунів і базік. 5. Невмирущу силу має народна мудрість (3 журналу).

- 77.** Перекладіть речення українською мовою і визначте в них головні члени речення.

PRACOWITA BOŻENKA

Bożenka krząta się od samego rana. Robi porządki w całym domu. Wytarła kurze. Wytrzeпаła dywan. Musi jeszcze zerwać porzeczkі і przygotować z nich kompot na podwieczorek. Kiedy mama przyjdzie po pracę, wszystko będzie już przygotowane. Po południu będą mogli odpocząć przed domem. (За „Наслідуй”)

- 78.** Запишіть речення. Підкресліть головні члени речення. Виділіть у реченні словосполучення. Чому головні члени речення не можуть бути словосполученнями?

Осінь. Над садом золотим курличуть прощальну пісню журавлі.

79. а) Прочитайте казку.

Посварились якось Підмет із Присудком.

– Ти одягаєш часто мою маску, – сказав Підмет, – а це мені не подобається.

Присудок образився:

– Звідки ти взяв? Коли це буває?

– Коли і ти іменник, і я іменник. Спробуй розібратися, хто є хто. А я не хочу бути тобою.

– Нащо мені твоя маска іменника? Я й сам іменник.

Довго сварилися Підмет з Присудком, та раптом з'явився розділовий знак Тире.

– Я примирю вас, – сказав він, – стану між вами, і ніхто вже вас не переплутає.

З того часу і стоїть пан Тире між Підметом-іменником і Присудком-іменником, якщо між ними немає зв'язки. А між Підметом-іменником і Присудком-прикметником не хоче стояти, бо вони й так не сваряться.

б) Завдання до казки.

Аби „примирити” Підмет із Присудком, поставте там, де потрібно, тире на місці слова-зв'язки **є**.

Казка є брехня, пісня є правда. Красне слово є золотий ключ. Сказане слово є срібло, а мовчання є золото. Корінь праці є гіркий, але овоч є солодкий. Розум є скарб людини. Зароблений сухар є кращий від краденого бублика.

Відсутність слова-зв'язки **є** у присудку позначається у вимові паузою, а на письмі – тире.

Тире ставиться між підметом і присудком, коли вони обидва виражені іменниками, а також перед частками **це, то, ось**. Наприклад: *Наша земля – це Україна. Спорт – ось запорука здоров'я.*

80. Перепишіть речення. Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком.

Слово то дивний витвір людини. Усі слова народжені діянням, трудом. Слово це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Уміти користуватися ним велике мистецтво (*В. Сухомлинський*).

- 81.** а) Прочитайте. Спишіть, визначаючи межі речень і розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть підмет і присудок у кожному реченні.

Повівав холодний вітерець з краю неба насувались білі хмари бігли мишасті коненята, на обидва боки від дороги розстигалось поле, вкрите снігом, твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами вітер дужчав, насувались снігові хмари посипав сніжок (За М. Коцюбинським.)

- б) Продовжте розповідь про роль у реченні слів, що належать до різних частин мови.

Одні й ті самі слова можуть виступати в реченнях у ролі головних і другорядних членів. Так, іменник у реченні може виступати...

- 82.** Напишіть невеликий твір на тему „Книга – джерело знань”. Поясніть розділові знаки у творі.

Смішинка

Хлопець каже приятелю:

– Приходь до нас. Мені подарували собаку, і я хочу перевірити, кусається він чи ні.

СЛОВНИЧОК

базика – gaduła

витвір – wytwór

злиток – sztaba

користуватися – korzystać

приказка – przysłowie

прислів'я – przysłowie

риси характеру – cecha charakteru

§ 11. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

- 83.** а) Перепишіть речення. Підкресліть головні члени. Які речення складаються тільки з головних членів? Які крім головних мають інші члени речення?

1. Надходив ранок. Стелився по долинах тонкий туман (М. Рильський). 2. Вже з дерев злетіло листя. Наступає листопад (Н. Забіла). 3. Небо синіло. Бджола летіла (Б. Олійник). 4. Ідуть віки. Бджола збирає мед (Л. Костенко).

- б) Як називаються речення, в яких є тільки головні члени ?
в) Як називаються речення, в яких є ще й другорядні члени?
г) Яку роль у реченні виконують другорядні члени?

Другорядні члени речення поділяють на означення, додатки, обставини.

Означення (przydawka) – другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета і залежить від члена речення, вираженого іменником. Наприклад: *Висока тополя шумить у саду*. Означення відповідають на запитання: *який? чий? котрий?* і найчастіше виражаються прикметниками, займенниками, числівниками, рідше – іменниками. Означення підкреслюємо так: ~~~~~ .

Додаток (dopelnienie) – другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на запитання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? ким? чим?* Наприклад: *Написати гарну пісню – нелегка справа*. Додатки підкреслюємо так: - - - - - .

Обставина (okolicznik) – другорядний член речення, який виражає ознаку дії або іншої ознаки і відповідає на запитання: *де? куди? звідки? як? чому? відколи?* Наприклад: *З дитинства пам'ятаю бабусині пісні*. Обставини підкреслюємо так: - . . . - . . . - . . .

84. Перепишіть, заповнюючи пропущені місця самостійно дібраними означеннями. Підкресліть їх хвилястою лінією.

Наближається ... зима. Скоро випаде ... сніг. Дерева одягнуться в ... шати. Землю скує ... крига. Настануть ... морози.

85. Перепишіть речення. Підкресліть головні члени та додатки. З'ясуйте, що вони називають і чим виражені.

1. Про молодість складаю я пісні (В. Сосюра). 2. Колише рідна пісня нашу долю (П. Перебийніс). 3. Світилась радістю душа (Д. Луценко). 4. Мама вишила мені квітами сорочку (В. Крищенко).

86. а) Перепишіть прислів'я, добираючи з довідки обставини. Обставини підкресліть.

1. Мамина любов і (звідки?)... виймає.
2. Спочатку добре думай, а (коли?)... відповідай.
3. Що сьогодні утече, те (коли?)... не зловиш.
4. Добрі вісті не лежать (де?)....
5. Дружба з вовком виходить (як?)....

Довідка

Завтра. Потім. З моря. Боком. На місці.

б) Якими частинами мови виражені обставини?

87. Прочитайте загадки. Вставте пропущені слова. На які запитання вони відповідають і яким є членом речення? Відгадайте загадки.

1. ... сіренький, а ... біленький,
довгі вуха має, ... в ліс стрибає. (*япъдег*)
2. ... в нас росте
Сонце ясне, золоте,
Жовте око, жовті вії,
Та чомусь воно не гріє. (*япнтвнос*)

Довідка

Влітку, взимку, швидко; на городі.

88. Перепишіть. Підкресліть усі члени речення.

1. Річка весело іскриться (*Н. Забіла*).
2. Надворі почастішали дощі (*Д. Луценко*).
3. Відчинилися навстіж вікна (*Я. Гришаєнко*).
4. Здаля виглядає із балки тополя (*В. Марсюк*).
5. Метелик білий в маки залетів (*Л. Костенко*).
6. На трави перлами роси упали (*В. Сосюра*).
7. Папороть цвіте на болотах (*О. Софієнко*).
8. Вітер пісню співа стоголосо (*В. Симоненко*).

89. Перепишіть. У кожному реченні підкресліть обставини. З'ясуйте, якими частинами мови вони виражені.

1. Удосвіта тут я босоніж блукав (*Л. Вишеславський*).
2. Зайду в траву і ляжу горілиць (*Д. Луценко*).
3. Підняли блакитні вії васильки кругом (*В. Сосюра*).
4. Мерехтить роса навколо на зеленій мураві (*В. Лучук*).
5. І місяць над Дніпром поволі сплив (*Є. Гуцало*).

Смішинка

- Чому письменників ми називаємо класиками?
- Бо ми вивчаємо їх у класі!

Ю. Сяркевич. Закарпатський пейзаж

Складіть речення за схемами і запишіть:

- 1) ~~~~~ ——— = = = — — ;
- 2) ——— = = = — — — — ;
- 3) ——— = = = ~~~~~ — — — — ;
- 4) ~~~~~ ~~~~~ ——— ;
- 5) = = = — — — — — .

Членами речення не є службові частини мови: прийменники і сполучники.

Хоча прийменники не є членами речення, вони можуть входити до складу другорядних членів речення. Наприклад: *Запеклося сонце в хлібі* (В. Крищенко).

90. Прочитайте текст. Назвіть другорядні члени речення.

Уявіть собі, що ви подорожуєте неіснуючим світом або ловите м'яч, якого немає. Все це можливе у віртуальній реальності.

Віртуальна реальність – це все те, що здається існуючим, але насправді його немає. Якщо ви намалюєте якийсь неіснуючий будинок, то це буде віртуальною реальністю. Ваш будинок існує лише на малюнку. За допомогою сучасних комп'ютерів ви можете відчути віртуальну реальність (*3 дит. енциклопедії*).

Смішинка

КИМ БУТИ?

- Ким би ти хотів стати, коли виростеш?
- Учителем і малярем.
- Чому?
- Бо учитель має канікули влітку, а маляр – взимку.

СЛОВНИЧОК

бджола – pszczoła

горілиць – na wznak

запеклося – zapiekło się

іскриться – iskrzy się

мерехтить – migocze

навстіж – na oścież

папороть – paproć

перли – perły

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Для чого вживаємо словосполучення?
2. Як поєднані слова у словосполученні?
3. Що називається реченням?
4. У чому полягає різниця між реченням і словосполученням?
5. Які є речення за метою висловлювання?
6. Що таке граматична основа речення?
7. Коли між підметом і присудком ставиться тире?
8. Які є другорядні члени? Що ви про них знаєте?

ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ТВАРИНИ

91. Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку тексту. Складіть план. Напишіть докладний переказ тексту.

БАГІРА

Пантера була чорною, як сажа, але з чудовими плямами на хутрі. Плями вилискували, як намальовані. Багіра була хитра, як шакал, смілива, як дикий буйвіл, нестримна, як поранений слон. Та голос у неї був солодший за мед, шерсть – м'якша за пух.

Під лискучою шерстю шовковистого підборіддя пантери ховалася невелика лисина. Лише улюбленець пантери Мауглі знав, що то знак від нашійника. Лише йому розповіла Багіра, що наро-

дилася вона поміж людей. Її мати померла в клітці князівського палацу.

Багіру годували крізь ґрати зі залізної миски. Та однієї ночі вона відчула себе звіром. Лапою зламала замок і втекла у джунглі (За Р. Кіплінгом).

Смішинка

На уроці української мови.

Учитель:

– У тебе такий же опис кішки, як і у твого брата.

Учениця:

– Та то ж та сама кішка.

§ 12. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У РЕЧЕННІ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

92. Прочитайте. У кожному реченні визначте слова, які відповідають на те саме запитання, стосуються того самого члена речення. Якими членами речення є ці слова?

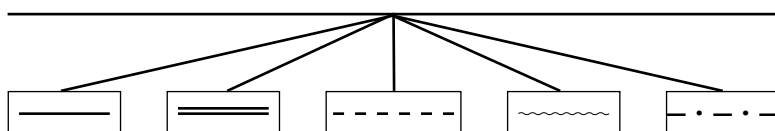
1. Затихли і пташка, і людська розмова. Мовчить, не шепоче зелена діброва (Б. Грінченко). 2. Синє, глибоке небо розгортало своє безкрає поле (Панас Мирний). 3. Якась тонка імла лягла на клени, на даль, на заפורшений спориш (Є. Маланюк). 4. Дуби ростуть поволі, неквапливо (М. Рильський).

Однорідні члени речення (jednorodne człony zdania) відповідають на те саме запитання, поставлене від того ж слова в реченні.

Наприклад: *Дуб, сосна, верба, тополя он ростуть посеред поля* (А. Камінчук). *Річка зітхає, синіє, сміється* (М. Рильський).

Однорідні члени речення не залежать одне від одного, між собою вони рівноправні. Однорідні члени речення не утворюють словосполучення та характеризуються перелічувальною інтонацією.

Однорідними можуть бути усі члени речення:

93. Прочитайте речення, дотримуючись інтонації переліку. Визначте однорідні члени речення.

1. Сплять берізки, клени і осики. Сплять тополі, верби і дуби (В. Сосюра). 2. Я давно налитий тугою, журбою за калиною, тополею й вербою (Я. Яромленко). 3. І разом з квіткою, травинкою малою в моїй душі щось сходить і росте (Олександр Олесь).

Які однорідні члени речення поєднані між собою за допомогою інтонації та сполучників? Які – за допомогою тільки інтонації?

Між однорідними членами речення ставимо кому:

- якщо вони не з'єднані сполучниками: *Прийде вечір зажурений, синій* (В. Сосюра);

- якщо вони з'єднані сполучниками *а, але, та* (у значенні *але*). *Людина славна не словами, а ділами. Індик не співає, але багато думає* (Народна творчість);

- якщо вони з'єднані повторюваними сполучниками *і, й та* (у значенні *і*), *або, чи*: *Добрим порадам ти віддавай і любов, і увагу* (М. Рильський). *Ми ціну знаємо і хліба, й солі* (М. Стельмах).

Між однорідними членами речення не ставимо коми:

- якщо вони з'єднані неповторюваним сполучником *і, та* (у значенні *і*): *Учися чистоти і простоти* (М. Рильський). *Наступав тихий та рожевий вечір* (Марко Вовчок).

94. Перепишіть речення. Підкресліть однорідні члени речення. Як вони з'єднані між собою? Поясніть уживання розділових знаків.

І. Айвазовський. Чорне море

1. Рече та стогне Дніпр широкий (Т. Шевченко). 2. Дніпро клекоче, стогне, плаче (А. Метлинський). 3. Синіли і ревіли темнокосі хвилі (М. Рильський). 4. Після бурі шепче море, тихе, лагідне, прозоре (А. Качан). 5. Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). 6. Хвилюється море, шумить, не стихає (М. Луків).

95. Ускладніть речення різними однорідними членами. Поставте розділові знаки, поясніть їх.

Діти садили квіти. З дерев опадає листя. Настало літо.

При однорідних членах речення можуть уживатися узагальнювальні слова, які є тими ж членами речення, що й однорідні члени, які вони узагальнюють: *Біля хати ростуть квіти: мальви, чорнобривці, айстри*. УС – узагальнювальне слово, ○ – однорідний член речення.

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення, то після нього ставлять двокрапку: *Це були мої брати: Іван, Степан, Юрій*. Схема: (УС): ○,○,○.

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то перед ним ставимо тире: *Дід, бабуся, тато, мама – вся родина зібралась за столом*. Схема: ○,○,○ – (УС).

Найчастіше у ролі узагальнювальних слів виступають займенники *все, всі* або прислівники *всюди, скрізь*.

96. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте однорідні члени речення та узагальнювальні слова при них. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Повітря, рослини, води – усі прославляють блакить (М. Зеров). 2. Луки, гори, пишні сади – все зелене (О. Гончар). 3. І степ, і лиман, і озеро, і море – все закуталось у якийсь чарівний тихий світ (І. Нечуй-Левицький). 4. Леся Українка зрозуміла, що художня література – то її доля: життя і щастя, радість і зброя.

97. Перепишіть, уставте дібрані з довідки узагальнювальні словосполучення.

1. Калину, виноград, вишні – ... найчастіше зображує українська вишивка. 2. Ручку, олівці, фломастери, гумку, лінійку – ... повинен мати школяр. 3. Столи, стільці, дошка, стелажі – ... в нашому класі цього року новенькі.

Довідка. Таке приладдя. Всі меблі. Ці рослини.

98. Перепишіть, ставлячи, де потрібно, тире. Однорідні члени речення підкресліть, узагальнювальні слова при них виділіть рамкою.

1. Рідні місця, знайомі хатки, садки, доріжки все миготить у очах (*Панас Мирний*). 2. І соняшники, і кукурудза, і криниця, і журавель, і трава на леваді, і сонце все вслухалося у свіжість (*Т. Осьмачка*). 3. Земля України, і небо, і люди усе мені рідне (*П. Воронько*).

99. Доповніть речення однорідними членами, поставте розділові знаки, визначте, якими членами речення є однорідні члени.

1. Більше слухай...
2. Біля нашої школи ростуть...
3. Ми живемо в Україні і любимо її гарну...
4. Цього року добре вродили...
5. Мокрий сніг бив у лице Василькові...
6. Ми займаємось спортом...

100. Складіть речення за поданими схемами:

1. і ...;
2. **УС**: ○,○,○;
3. , і

101. Перепишіть, відділяючи речення одне від одного та розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова при них.

Батько оглядає воза все взяли картоплю цибулю огірки хліб казан велику дерев'яну миску відчиняються ворота ми їдемо прокидаюся на березі Десни пахне в'ялою травою квітами а на Десні краса лози висип кручі ліс все блищить і сяє на сонці (*За О. Довженком*).

102. Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть однорідні члени речення.

URODZINY ANDŻELIKI

Andželika ma dziś urodziny. Mama urządziła przyjęcie. Przyjdą trzy najlepsze koleżanki Andželiki. Gościom podadzą kanapki udekorowane rzodkiewką. Na deser będzie tort orzechowy, drożdżowe bułeczki i czekoladowe ciasteczka. Pragnienie ugasi sok porzeczkowy i oranżada o smaku brzoskwiiniowym. Właśnie przyszły koleżanki: Ania, Ola, Ula. Najwyższy czas rozpocząć przyjęcie. (*За „Наслідуй”*)

Смішинка

У твоєму віці Наполеон був найкращим учнем у класі, – докоряє батько синові.
– А у твоєму він уже був імператором! – відповідає син.

СЛОВНИЧОК

висип – wysypka

в'ялий – zwiędły

індик – indyk

журавель – żuraw

клекотіти – klekotać

криниця – studnia

спориш – śnieć

стелаж – stelaż

фломастери – mazaki

§ 13. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ (ПОВТОРЕННЯ). РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ

103. Перепишіть. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Мамо, чого зажурились? (Д. Луценко). 2. Де ж ти на цілий день запропастився? Хіба так можна, дитино? (М. Стельмах). 3. Уявляєш собі, Женю, як у мене на серці? (О. Гончар). 4. Спасибі, братику, за добреє слівце. Як не кохать тебе за це? (Л. Глібов).

Звертання (wołacz) – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються з мовленням. Звертання членом речення не буває. Наприклад: *Ой Десно, Десно, річко-голубице, над тобою сходить місто білолице* (Л. Горлач).

Звертання може стояти на початку, в середині або в кінці речення.

Якщо звертання стоїть на початку речення, воно відокремлюється комою або знаком оклику (коли звертання вимовляємо окличною інтонацією). Наприклад: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко). *Україно! Ти для мене диво* (В. Симоненко).

Якщо звертання стоїть у середині речення, то з обох боків відокремлюється комами. Наприклад: *Спасибі, братику, за добреє слово* (Л. Глібов).

Якщо звертання стоїть у кінці речення, то перед ним ставиться кома. Наприклад: *Як тихо і затишно в хаті, матусю.*

Звертання виражається іменником у формі кличного відмінка.

Звертання бувають **непоширені** (при таких немає залежних слів) та **поширені** (залежні слова при них є). Наприклад: *Подай, брате, руку!* (Б. Лепкий). *Спасибі же тобі, мій брате, за щирий, любий твій привіт* (І. Франко).

104. Перепишіть спочатку речення з непоширеними звертаннями, потім – з поширеними. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Мово моя колоскова, житимем вічно з тобою (В. Грінчак).
2. Я тобі призначаю побачення, брате, біля нашої хати (Я. Біливода).
3. Не стелись, барвінку, не стелись низенько (В. Сосюра).
4. Ви не кваптесь цвісти, півонії! (Л. Федорук).
5. Як зріднився я з тобою, як ти горнешся до мене, тихий часе надвечірній! (М. Рильський).

К. Білокур. Квіти за тином

105. Перебудуйте речення так, щоб підмети стали звертаннями. Запишіть їх.

1. Учні люблять і вивчають рідну мову.
2. Школярі бережно ставляться до шкільного майна.
3. Діти вивчають правила дорожнього руху і дотримуються їх.

106. Прочитайте поданий матеріал. Складіть із поданими словами кілька речень.

Звертаючись до незнайомої людини із запитанням, користуйтеся словами: вибачте; дозвольте запитати; прошу Вас; скажіть, будь ласка; будьте ласкаві. А одержавши відповідь на ваше запитання, подякуйте: спасибі; дуже Вам вдячний; дякую; щиро дякую.

107. Утворіть та запишіть від поданих слів форму кличного відмінка.

Мама, батько, бабуся, сестра, брат, друг, вчитель, земля, край.

108. Прочитайте речення. Скажіть, чим вони відрізняються за змістом і за формою.

Ви, мабуть, знаєте мою бабуся. Ви, звичайно, знаєте мою бабуся. Ви, безперечно, знаєте мою бабуся.

Поміркуйте, чому слова *мабуть, звичайно, безперечно* виділяються комами. Як вони називаються?

Вставними називаються слова або сполучення слів, якими мовець виражає своє ставлення до того, про що він повідомляє. Вставні слова членами речення не є і на письмі виділяються комами.

Вставні слова можуть вказувати на	
Невпевненість	може, мабуть, можливо, здається, очевидно
Упевненість	звичайно, безперечно, без сумніву, безумовно, справді, певна річ
Джерело повідомлення	по-моєму, кажуть, на думку, як відомо, за теорією
Ставлення до висловлюваного	на щастя, на жаль, на диво, на сором, як навмисне, дивна річ, на радість
Порядок викладу думок	по-перше, по-друге, нарешті, отже, значить, виявляється, таким чином, виходить
Ввічливість	будь ласка, вибачте, прошу вас, дозвольте
Привернення уваги	уявіть собі, зрозумійте, зверніть увагу, вірите, знаєте, між нами кажучи

109. Використовуючи таблицю, усно складіть по одному реченню зі вставними словами, які виражають:

1) упевненість мовця у висловлюваному; 2) ставлення до висловлюваного; 3) ввічливість; 4) джерело повідомлення.

110. Прочитайте речення. Визначте в них вставні слова та сполучення слів. На що вказує або що виражає кожне з них? Готуючись до відповіді, зверніть увагу на подану вище таблицю.

1. Можливо, вдома дощик не вщухає (Д. Луценко). 2. Кажуть, дощ завжди щастя приносить (Г. Коваль). 3. Погода, на щастя, була хмарна, і вони не зазнали спеки (Я. Куліш). 4. Буває, в дорозі десь трапиться чиста криниця (Д. Луценко). 5. Та, дивна річ, ішов спокійно люд. Он хтось зустрів знайомого, мабуть (Б. Олійник). 6. Не жартуй наді мною, будь ласка (В. Симоненко). 7. Ти, звісно, посмійся. Це, звісно, корисно (С. Йовенко).

Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації.

111. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вставні слова та сполучення слів. Що виражає або на що вказує кожне з них?

1. До словечка, до слів'ятка притулися може так хоч мови рідної навчишся (М. Тимчак). 2. Так мені бува не вистачає гордої тієї прямої (П. Перебийніс). 3. Спиніться будь ласка спиніться. Навколо будь ласка скоріш подивіться (А. Костецький). 4. Кожній людині личить усмішка та мабуть найбільше дівчатам (О. Гончар). 5. У вас пробачте, як тепер живеться? (Б. Олійник) 6. Олена Пчілка, українська письменниця, вивела свою доньку як кажуть на шлях поезії (Д. Павличко).

112. Прочитайте. Визначте, у яких реченнях виділені слова є вставними, в яких – ні. Поясніть, як ви це з'ясували.

1. А хлібам колосистим, здається, немає кінця (Д. Луценко). 2. Серпневі ночі пахнуть кавунами, а повний місяць динею здається (Г. Коваль). 3. То невже ти ще досі не знаєш, що любов може гори звернуть? (Б. Грінченко). 4. Так, може, нарікань на долю вже доволі? Для праці й боротьби настала знов пора (Л. Воловець). 5. Я не гірший від інших, на щастя, і від інших не кращий, на жаль (В. Забаштанський). 6. На щастя і печаль я маю право (Л. Горлач).

Смішинка

Учитель питає Петрика:

– Слово яйце до якого належить роду?

– До ніякого, – мовив учень, – бо не знаємо, що з нього вилупитись може.

СЛОВНИЧОК

запропаститися – zaginać

злива – ulewa

зріднитися – zżyć się

лебідь – łabędź

майно – majątek

нарікання – żale, narzekania

півонії – piwonie

стелитися – słać się, ścielić się

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Які члени речення називаються однорідними?
2. Які розділові знаки ставимо між однорідними членами?
3. Що називається звертанням?
4. Які розділові знаки ставимо при звертаннях?
5. Якими частинами мови найчастіше виражені звертання?
6. Які слова називаються вставними?
7. Яка роль вставних слів і сполук у мовленні? На що вони можуть вказувати?
8. Які розділові знаки ставимо при вставних словах?
9. Чи є звертання і вставні слова членами речення?

§ 14. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

113. а) Прочитайте речення. Визначте у кожному граматичну основу. У яких реченнях є дві і більше граматичні основи?

1. Сонце привітно світило і гріло (*Ганас Мирний*). 2. Сонце золоту пряжу пряло на Дніпрі, а в степу пахли трави (*Г. Косинка*). 3. Іду шляхом, сонце сяє, вітер з травами говорить (*Я. Щоголів*). 4. Заховалось за горами сонечко, з гір повіяло холодком, а сиві хмари насувались на небо (*Леся Українка*).

б) Як поєднані між собою прості речення у складному?

Складне речення (zдание złożone) – це речення, що має дві чи більше граматичні основи, тобто складається з двох або кількох простих речень. Прості речення у складному об'єднані між собою за змістом та за інтонацією. На письмі між простими реченнями у складному ставимо коми перед сполучниками *і, а, але, що, щоб, тому що, коли, який*, а також перед сполучними словами *який, що* (вони є членами речення).

114. Прочитайте. Визначте прості та складні речення. Свою думку доведіть. Складні речення перепишіть, підкресліть граматичні основи.

1. Літо на зиму працює. 2. Зима питає, де ти влітку був. 3. Лінивий двічі робить, а скупий двічі платить. 4. У лінивого піч до спини пристала. 5. Життя навчає, труд єднає. 6. Бур'яни посівам заважають, лінощі людину збивають. 7. Для того муха є на світі, щоб ледарі вдень не спали (*Народна творчість*).

Частини яких виписаних складних речень поєднані між собою сполучниками або сполучними словами? У яких складних реченнях частини поєднано без сполучників?

115. Прочитайте текст. Висловіть свої думки про необхідність розділових знаків.

Чоловік загубив кому і почав боятися складних речень, шукав фрази, щоб були простіші. За нескладними фразами прийшли нескладні думки.

Потім він загубив знак оклику і почав говорити тихо, з однією інтонацією. Його вже ніщо не бентежило, не радувало, він до всього ставився без емоцій.

Потім він загубив знак запитання і перестав запитувати, жодні події не викликали в нього цікавості, де б вони не відбувалися: у космосі, на землі чи навіть у власній квартирі.

Ще через кілька років він загубив двокрапку і перестав пояснювати людям свої вчинки.

Врешті у нього залишилися одні лапки. Він не міг висловлювати жодної власної ідеї, весь час тільки когось цитував – так він зовсім розучився думати і дійшов до крапки.

Бережіть розділові знаки!

Більше того, історії відомий випадок, коли за допомогою лише двох розділових знаків люди чудово порозумілися. Коли вийшла у світ нова книжка Віктора Гюго, автор, бажаючи дізнатись, чи має вона попит, надіслав видавцеві листівку, на якій тільки й було: „?”. Видавець теж відповів дуже стисло: „!” (*За О. Каневським*).

116. Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Поясніть уживання ком. Прочитайте речення, правильно їх інтуючи.

1. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (*Т. Шевченко*). 2. Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (*В. Самійленко*). 3. До сходу сонця вітер спить, а на траві роса тремтить (*А. Качан*). 4. І ріки заливали береги, бо клетотіли грози навкруги (*М. Рильський*).

117. Утворіть з простих речень складні за допомогою сполучників. Поставте розділові знаки.

1. Заховалося за горами сонечко. З гір повіяло холодом. 2. Ніч минула швидко. Настав сірий туманний ранок. 3. Буря вщухла. Хвилі продовжували бушувати. 4. Понісся перший порив вітру. Човен здригнувся.

118. Перепишіть, розставляючи коми. Підкресліть граматичні основи.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Ще в сиву давнину на Поділлі у тихій долині де було з-під землі джерело осіли люди. Жили мирно і щасливо аж поки на рідний край не напали монголо-татарські орди. Не раз налітали люті вороги але щоразу підіймалося з руїн село.

Якось зненацька наскочили ординці спалили хати та повели всіх людей у полон. Нікому було вже відбудувати село. І тоді сталося диво. У долині вирости дивовижні рослини які не боялися вогню бо самі спалахували полум'ям і залишалися цілими. Здавалося в них уселився дух непоборного народу що його ніякі вороги не могли зламати.

У народі назвали цю рослину неопалимою купиною (За М. Ратушним).

Смішинка

- *Таке враження, що комп'ютерна мишка з мого столу збирає крихти і складає їх в клавіатуру.*
- *Молодець! Робить запаси.*

- 119.** Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте особливості будови складних речень у польській та українській мовах.

SZKOLNA ZABAWA

Uczniowie klasy piątej urządzili szkolną zabawę. Stróż Ambroży trochę narzekał, że mu zabrudzą podłogę, ale po dłuższej chwili dał się przekonać. Zażądał tylko, aby uczniowie przynieśli pantofle na zmianę.

Zapadł zmierzch, ale nikt nie skarżył się na zmęczenie. Im dłużej tańczono, tym było weselej. Fruwały w powietrzu różowe i żółte wstążki dziewcząt, wirowały różnobarwne spódnice. Grzesiek i Krzysiek poprosili grzecznie do tańca dwie przyjaciółki – Agnieszkę i Anżelikę. Przy wejściu do klasy dyżurni urządzili mały bufet, częstowali się tancerzy porzeczkowym sokiem w pomarańczowych filiżankach. (За „Наслідуй”)

СЛОВНИЧОК

орда – horda

неопалима купина – gorejący krzew (krzew Mojżesza)

пряжа – przędza

§ 15. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

- 120.** Прочитайте вірш Д. Білоуса. Які слова вказують, хто з ким спілкується? Як автор переказує своє запитання до співрозмовників і їхню відповідь – дослівно чи зі змінами?

Я всіх питав із щирою душею:

„Яку ви любите найбільше мову?”

І всі відповідали: „Ту, що нею

Співала рідна мати колискову” (Д. Білоус).

Способи передачі чужого мовлення

Прямою мовою (mowa niezależna) називається висловлювання якоїсь особи, передане дослівно, без змін. Пряму мову супроводжують слова автора, які вказують, кому вона належить.

Пряма мова береться в лапки і пишеться з великої букви.

Після слів автора перед прямою мовою ставиться двокрапка.

Після прямої мови перед словами автора ставиться тире, а перед ним – кома, знак запитання, знак оклику; слова автора починаються з малої букви.

Схематично правила вживання розділових знаків можна позначити так:

- 1) А: „П”. А: „П?” А: „П!”
2) „П”, – а. „П?” – а. „П!” – а.
3) „П, – а, – п”. „П, – а. – П”. „П, – а, – п!” „П, – а, – п?”
 А, а – слова автора;
 П, п – пряма мова.

121. Прочитайте гумореску. Скажіть, чи згодні ви із визначенням прямої мови, яке дав учень. Сформулюйте правильне, на вашу думку, визначення. Поясніть розділові знаки у вірші, розкажіть про варіанти запису прямої мови.

Учителька пояснила учням пряму мову.

– Розкажи, як ти засвоїв, – просить вона Вову.

Той підвівся, посопів, упер очі в раму.

– Така мова ця пряма, що пишеться прямо.

(Л. Куліш-Зіньків).

122. Перепишіть речення. Визначте пряму мову та слова автора. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Кажуть у народі правдиві слова: „Хліб – годувальник, всьому голова!” (Л. Компанієць). 2. „Як хліб на столі, не болить голова”, – так гарно бабуся казала (Л. Паниченко). 3. І сказали товариші: „Хліб без пісні – життя без душі” (А. Малишко).

123. Перепишіть речення. Поставте розділові знаки.

1. Я спитав у води Звідкіля ти прийшла І сказала вода З глибини джерела Я спитав у води В чому сила твоя І сказала вода В чистоті джерела (П. Перебийніс). 2. Ходить вітер і питає з болем Де поділо ти жита поле (В. Сосюра).

124. Складіть і запишіть речення за поданими схемами.

1. „П, – а. – П”. 2. А: „П?” 3. „П!” – а. 4. „П, – а, – п”.

125. Прочитайте народний жарт за особами. Скільки осіб бере участь у спілкуванні? Як ви це визначили?

– Сергійку, що таке пряма мова?

– Це коли людина про щось говорить прямо й відверто!

– Наприклад?

– Олено Петрівно, я на сьогодні не вивчив правила про пряму мову.

Діалог (dialog) передає розмову двох або кількох осіб. Слова кожного із співрозмовників називаються **реплікою**.

Кожну репліку діалогу записуємо з нового рядка, перед реплікою ставимо тире. Якщо перед реплікою стоять слова автора, після них ставимо двокрапку. Наприклад:

Стріла бабуся Наталю і сказала:

– *Будь здорова, як вода, а багата, як земля!*

Якщо слова автора стоять після репліки, то після неї ставимо кому або знак оклику чи знак запитання, а потім – тире. Слова автора після репліки записуємо з малої літери. Наприклад:

– *Чи тут живе Марко? – спитав я у бабусі.*

– *Ось його світличка, – мовила вона.*

– *Ми давно шукаємо знайомого! – сказав товариш (За О. Кониським).*

126. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Записаний діалог прочитайте за особами.

Просимо ласкаво до хати промовила господиня і поклонилася.

Гості увійшли і сіли. Хазяйка кинулась накривати на стіл і все примовляла

Гарні гості не знаю чим вас і вітати

Мамо я принесла з лісу глечик суниць. Зварімо ще й вареники вихопилася дочка.

Незабаром і вареники поспіли.

Укажіть репліки і слова автора. Поясніть уживання розділових знаків. Знайдіть у тексті звертання, поясніть розділові знаки при них.

127. Складіть і розіграйте діалог за особами.

128. Прочитайте текст. Поясніть уживання розділових знаків. Скажіть, скільки осіб бере участь у розмові.

Дівчина обережно спускається до галерників, і вони замовкають. Голі до пояса, на ногах кайдани. Одні веслюють, інші лежать на лавах після каторжної роботи.

– Ви з України? – тихо питає Настя.

– Чуєш, Семене, вона по-нашому говорить.

– А ти теж з України?

– Третій тиждень, як схопили бусурмани. З Рогатина я. Священика Лісовського дочка.

– Рогатин... Далеко забралися вороги.

– Спасибі, доню, що озвалася до нас. Розкажи ще щось про Україну.

Корабель зупинився, бо галерники перестали веслувати. Та одразу свиснув нагай, почулася лайка вартового і невільники взяли за весла.

– Іди, доню, спасибі тобі. Почули хоч слово живе з України, і то легше стало (*За Р. Плачиндою*).

129. Конкурс на кращий діалог. Складіть і розіграйте діалог:

а) який міг відбутися між двома товаришами після того, як один із них повернувся з риболовлі;

б) між друзями, які давно не бачилися, але у них багато приємних спогадів.

130. Перекладіть текст українською мовою. Поясніть уживання розділових знаків.

Wszedłem onieśmielony do klasy:

– Dzień dobry! – Powiedziałem.

Nauczycielka siedząca przy biurku podniosła głowę i uśmiechnęła się:

– Dzień dobry. – Odrzekła.

– To Twoje nowe miejsce. – Dodała.

Podszedłem do ławki, w której siedział piegowaty chłopak. Popatrzył na mnie uważnie:

– Cześć, jestem Karol. – Powiedział.

– Cześć, ja nazywam się Janek Kowalski. – Odpowiedziałem.

Usiadłem obok. Już po chwili okazało się, że mamy podobne zainteresowania. Dostrzegłem duże zdjęcie drużyny piłkarskiej naklejone na zeszyte Karola.

– To moja ulubiona drużyna. – Szepnąłem do niego.

Popatrzył na mnie z sympatią:
– Kibicuję im odkąd tylko pamiętam! – Odpowiedział.
Pierwsze lody zostały przełamane. (За „Наслідуй”)

Смішинка

- Назвіть складові частини природи, – каже вчитель.
- Повітря, – відповідає учень.
- А ще? Згадай, чим ти миєш руки перед обідом.
- Згадав! Це мило!

СЛОВНИЧОК

вареники – pierogi

репліка – replika

глечик – dzbanek

світлиця – świetlica

годувальник – żywiciel

суниці – poziomki

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке пряма мова?
2. Які розділові знаки ставимо у реченні з прямою мовою?
3. Як називається розмова двох або кількох осіб?
4. Як називається висловлювання кожного співрозмовника?
5. Як оформляємо діалог на письмі?

ГОВОРІННЯ. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

131. Поясніть, за якої ситуації спілкування можна вживати кожне подане звертання?

Пані Галино Коваленко, Галиночко, Галю, Галино Петрівно, дорога наша Галино Петрівно, тітонько Галино, громадянко Коваленко, колего Коваленко, Галюню.

Будьте ввічливі

Слова привітання: *добрий ранок, доброго ранку, добрий день, доброго дня, добрий вечір, доброго вечора, доброго здоров'я.*

Слова подяки: *дякую, щиро дякую, дуже вдячний, спасибі.*

Слова вибачення: *вибачте, будь ласка, даруйте, пере-прошую.*

Слова прощання: *до побачення, на добраніч, будьте здорові.*

132. Складіть репліки діалогів у таких ситуаціях спілкування:

- у магазині ви хочете придбати продукти;
- у школі ви зустрілися із директором;
- ви розшукуєте на майданчику свого товариша.

133. Поміркуйте, у яких випадках треба говорити голосно, а в яких – тихо.

У кімнаті лежить хворий.
Ти відповідаєш на уроці.
Ти на сцені читаєш вірш.
Ти розмовляєш з товаришем у тролейбусі.

134. Подумайте і скажіть:

– Хто вітається перший, якщо зустрілися молодший і старший? хлопчик та дівчинка? два хлопчики?

– Ти ідеш з товаришем вулицею. Він привітався з незнайомою тобі людиною, зупинився. Чи треба й тобі вітатися?

– Чи можна замість „Доброго дня” говорити „Привіт”?

– У шкільному коридорі розмовляють учителі. Серед них Василько побачив свою вчительку і ввічливо сказав: „Доброго дня, Оксано Петрівно”. Якої помилки припустився хлопчик? Чи, може, все гаразд?

 135. Складіть та розіграйте за особами один з таких діалогів:

- між школярами та бібліотекарем;
- між старостою класу та черговим;
- між учнями, коли один випадково штовхнув іншого.

136. З поданих слів виберіть ті, якими можна назвати виховану людину.

Шановний, шанобливий, привітний, люб’язний, ввічливий, ґречний, відповідальний, уважний, чинний, ласкавий, доброзичливий, сердечний, добрий, щирий, відвертий, чесний.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ”

137. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

1 рівень

1. Наведені слова є словосполученням у рядку:

- а) літо і зима;
- б) вірний син ;
- в) прийшла зима;
- г) біля річки.

2. Речення подане у рядку:

- а) читати книжку;
- б) відлітають птахи;
- в) йти швидко;
- г) коло хати.

2 рівень

3. Знайдіть речення, у якому граматична основа виражена одним головним членом – присудком:

- а) Осінь землю листям покриває.
- б) Взимку сонце крізь плач сміється.
- в) Сонце в мішок не зловиш (*З народної творчості*).

4. Однорідні члени є у реченні:

- а) Зачервоніло над лісом небо.
- б) Розлились пахощі понад зеленою травою, тихою водою.
- в) Місяць кидав на нас своє срібне сяйво.

3 рівень

5. Запишіть речення. Визначте, які це речення за метою висловлювання. Розставте пропущені розділові знаки. Вставте пропущені букви.

- 1) Ж..ви так, щоб зал..шити після себе добрий слід на з..млі.
- 2) Мамо чи кожна пташ..на у вирій на з..му літає.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Ліс узимку”. Використайте речення зі вставними словами, узагальнювальними словами при однорідних членах.

Варіант 2

1 рівень

1. Наведені слова є словосполученнями у рядку:

- а) посеред дороги;
- б) любов і дружба;
- в) біла хмара;
- г) була ніч.

2. Речення подане у рядку:

- а) надходить осінь;
- б) писати твір;
- в) смачно їсти;
- г) коло дороги.

2 рівень

3. Знайдіть речення, у якому є другорядні члени речення:

- а) Я хочу спати.
- б) Моя рідна земля.
- в) Настав ранок.

4. Вставні слова є у реченні:

- а) Видно вже добре дорогу.
- б) Літо звичайно найкраща пора року.
- в) Осіння ніч здавалася короткою.

3 рівень

5. Запишіть речення. Визначте, які це речення за метою висловлювання. Розставте пропущені розділові знаки і букви.

1) Люби ж мій с..ну свій народ, в..ди його і йди за ним
(В Сосюра).

2) Ти знов зац..б..тала у м..не під вікном (Б. Грінченко).

4 рівень

Напишіть невеликий твір на тему „Мій вихідний день”, використовуючи речення зі вставними словами, однорідними членами.

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

Це потрібно знати:

що вивчають фонетика, орфоепія, графіка, орфографія; закони милозвучності української мови.

Цього необхідно навчитися:

передавати слова звукописом, правильно їх вимовляти і писати.

Це треба запам'ятати:

основні орфограми; правила написання слів.

Над цим варто замислитися:

„Як дерево починається з кореня, так слово починається зі звука” (*Олексій Довгий*).

Фонетика – це розділ мовознавства, що вивчає звуки людської мови, їх творення і вимову. Фонетика тісно пов'язана з графікою та орфографією.

Графіка – це розділ науки про мову, що вивчає букви, їх написання та значення.

Орфографія, або правопис – це розділ мовознавства, який вивчає правила написання слів.

Орфоепія – це розділ науки про мову, що вивчає правильну вимову слів.

§ 16. ЗВУКИ МОВИ. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ. ПРИГОЛОСНІ ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ, ТВЕРДІ Й М'ЯКІ

Звук (głoska) – найменша одиниця мови та мовлення. Звуки мови служать для утворення, розпізнавання та розрізнення слів.

Для передавання на письмі вимови окремого звука використовують **звукопис**. Звук позначають узятю в квадратні дужки літерою. Наприклад: [a], [л], [б], [г].

138. Вимовте вголос подані звуки. Чи означає щось окремо взятий звук? Утворіть із поданих звуків якнайбільше слів. Вимовте ці слова.

[м], [т], [а], [и], [о], [ж], [р].

Усі слова складаються зі звуків. В українській мові, як і в польській, є звуки **голосні (samogłoski)** і **приголосні (spółgłoski)**.

В українській мові 38 звуків: 6 голосних і 32 приголосних.
Голосні звуки: [a], [o], [y], [e], [и], [i].

Увага! В українській мові немає носових голосних, які є у польській мові.

Звуки можуть утворюватися з голосу та шуму.

Голосні звуки творяться тільки з голосу. Голос утворюється, якщо повітря, проходячи через гортань, проривається через голосові зв'язки та змушує їх дрижати. Голосні звуки завжди утворюють склад.

139. Потренуйтеся вимовляти голосні звуки української мови, повторюючи їх багато разів.

140. Вимовте слова, подані парами, звертаючи увагу на звучання голосних.

Рік – рак, гриби – греби, рів – рив, кит – кіт,
сум – сом, копати – купити, жити – жати, рука – ріка.

Приголосні звуки української мови: [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [в], [ф] [г], [г'], [к], [х], [ж], [ш], [ч], [дж], [ц], [ц'], [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [м], [дз], [дз'], [й].

Увага!

- Рисочка вгорі біля букви показує, що звук вимовляється м'яко: лялька [л'ал'ка].

- Значок над [дж], [дз], [дз'] показує, що ці дві букви треба вимовляти як один звук: *дзвоник* [дзвоник], *бджола* [бджола].

- Звук [л'] в українській мові треба вимовляти з більшим пом'якшенням, ніж польський [l].

- Звук [л] в українській мові слід вимовляти як твердий [l̥], а не як [l̥].

- Звук [г] вимовляємо як польський [g].

- Звук [г] вимовляємо дзвінкіше, ніж польський [h].

- М'які приголосні [с'], [з'], [дз'] слід вимовляти як свистячі, а не як шиплячі звуки.

- М'які приголосні [т'], [д'] слід вимовляти без наближення до [ц'], [дз'].

Під час вимови приголосних звуків видихуване повітря натрапляє на перепони. Приголосні звуки створюються шумом і голосом або тільки шумом. Порівняйте: [з] – [с], [ж] – [ш]. Приголосні звуки складу не утворюють.

141. Потренуйтеся вимовляти приголосні звуки української мови, повторюючи їх багато разів.

142. Переставивши місцями приголосні звуки, утворіть інші слова. Вимовте ці слова. Як утворюються приголосні звуки?

Рамка, городи, літо, ручка.

143. Прочитайте польські та українські слова. Намагайтеся вимовляти їх згідно з правилами вимови тієї чи іншої мови.

Awaria – аварія, balkon – балкон, wiara – віра, dziad – дід, cień – тінь, cebula – цибуля, chata – хата, gabinet – кабінет, guma – гума, gołąb – голуб, guzik – гудзик, hokej – хокей, jezioro – озеро, lekarz – лікар, ławka – лавка, łopata – лопата, noga – нога, otwór – отвір, pies – пес, pogląd – погляд, rzeka – ріка, rodzina – родина, rzecz – річ, ściana – стіна.

144. Вивчіть напам'ять скоромовки. Навчіться правильно і швидко вимовляти їх.

1. Кричав Архип, Архип охрип.
Не треба Архипу
Кричати до хрипу (*Народна творчість*).
2. Ніс Гриць пиріг через поріг.
Став на горіх, упав на поріг (*В. Ладигець*).
3. Лис малий і більший лис
По гриби ходили в ліс.
Заздрить білка в лісі лису:
Лис лисички ніс із лісу (*Л. Куліш-Зіньків*).

В українській мові звуки на письмі позначаються **буквами**, або **літерами (literami)**. Проте цілковитої відповідності між звуками і буквами немає, тобто не завжди одна буква позначає один звук і не завжди один звук позначається однією буквою.

В українській мові є **32 приголосних звуки: 22 твердих (twardych) і 10 м'яких (miękich)**. Деякі приголосні становлять

пари: [д] – [д'], [т] – [т'], [з] – [з'], [с] – [с'], [л] – [л'], [н] – [н'], [ц] – [ц'], [р] – [р'], [дз] – [дз']. М'який звук [й] не має парного серед твердих. Губні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж] та звуки [г], [к], [х], [г'] не мають парних м'яких. Ці звуки можуть пом'якшуватися перед [і], а зрідка й перед іншими голосними: *місто, шість, свято, роздоріжжя*. М'якими ці приголосні не бувають. Їх називають **напівм'якими**.

Звук [р'] вимовляється лише в середині складу: *ряд, рюкзак*. У кінці складу завжди вимовляється звук [р]: *кобзар, серйозно, бур'ян*.

Пом'якшення приголосних на письмі позначається буквами *і, я, ю, є* та м'яким знаком *ь*: *тітка, темрява, нюхати, третє, хлопець*.

У звуковому записі на м'якість приголосного звука вказує скісна риска ['] після літери: *синь* [син'], на пом'якшеність – вказує знак [']: [в'ік].

145. Правильно прочитайте пари слів:

б'ють – бій, кінний – коня, дорога – дівчина,
сон – сіно, робота – рятувати, лук – люк.

У яких словах приголосні [б], [к], [д], [с], [р], [л] вимовляються твердо, а в яких м'яко? Якими буквами позначається пом'якшення цих звуків?

146. Спишіть вірш. Назвіть спочатку м'які, а потім напівм'які приголосні.

Літом ластівка літає,
Ластів'ят малих навчає:
„Не лінуйтесь, ластів'ята.
Вчіться літечком літати.
Бо як літо відлітує,
Ми за море помандруєм”
(Г. Чубач).

147. До поданих слів доберіть слова, що відрізняються від них тільки м'яким звуком, парним твердому приголосному. Запишіть пари слів.

Шал, п'ята, красен, син, лак, рис, лис, дим, тин.

148. Прочитайте гумореску, перекажіть її. Запишіть прислів'я, що є її назвою. Дайте характеристику приголосним звукам у ньому.

НА ЗЛОДІЄВІ ШАПКА ГОРИТЬ

Трапилася раз крадіжка, і постраждалий звернувся до знахаря. Той привів їх обох – гаданого злодія і потерпілого – на базар і крикнув: „Ану погляньте, люди: на злодієві шапка горить!” Злодій мимоволі схопився за шапку і цим видав себе (*Народна гумореска*).

149. Випишіть із тексту слова, у яких є м'які приголосні звуки.

До 18 століття люди виконували всю домашню роботу вручну. Не було ні пральних машин, ні порохотягів, ні телевізорів. Ніхто не мав водогону і каналізації. Перші домашні прилади були механічними. Впоратися з ними було не так уже й просто. Усе змінилося, коли з'явилася електрика. Першу електричну лампу виготовив англієць Джозеф Свон (*З дит. енциклопедії*).

150. Запишіть текст. Підкресліть букви, які позначають м'які і напівм'які звуки.

Коли син вирушав із дому в далеку дорогу, мати дарувала йому рушник, щоб оберігав від лиха. Цей звичай існує і нині. Весільний рушник кожна дівчина готувала сама. Вишивати рушник, сорочки матері навчали змалку.

Рушник в українському побуті живе і сьогодні. Його використовують на весіллях, під час провідів хлопців до армії. З хлібом-сіллю на рушнику зустрічають дорогих гостей (*Л. Орел*).

Смішинка

– Сьогодні ми писатимемо автобіографію, – каже вчителька. – Знаєте, що це таке?

– Авжеж! – вигукнув Петрик. – Це біографія автомобіля!

СЛОВНИЧОК

красен – piękny

лак – lakier

ластівка – jaskółka

тин – plot

шал – szal

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Які ви знаєте природні звуки?
2. Чим відрізняються звуки мовлення від інших звуків довкілля?
3. Чи допомагають звуки мови розрізнити окремі слова?
4. У чому полягає різниця між голосними і приголосними звуками?
5. Які звуки є м'якими, а які – напівм'якими? Наведіть приклади.

§ 17. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

- 151.** Прочитайте речення. Випишіть слова, в яких є м'які приголосні – в першу колонку, а в яких лише тверді приголосні – у другу колонку.

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в гущині рай,
Їм красить все їх рідний край.

(М. Чернявський)

- Якими буквами позначається м'якість приголосних в українській мові?

Я один у сім'ї такий,
Кажуть, надто вже м'який.
Хоч мовчун, та не дивак,
У словах – не зайвий знак. *(М'який знак)*

- 152.** Прочитайте слова. Скажіть, чи є відмінність у написанні й лексичному значенні слів, від чого це залежить?

Банка – банька; булка – булька, галка – галька.

У країні Граматика живе відомий фокусник. І зветь його М'який Знак. Варто йому підійти до якогось слова, і воно стає невпізнаним: консервна банка стає теплою банькою, рум'яна булка – водяною булькою, а криклива галка стає кам'яною галькою.

На відміну від польської, в українській мові є спеціальна літера для позначення м'якості приголосних. Буква **ь** – це м'який знак. Він показує, що попередній приголосний вимовляється м'яко. Наприклад: *дядько, тільки, спить, кінь, дзьоб.*

В українській мові м'який знак ставимо після букв **д, т, з, с, ц, л, н** у кінці та в середині слів *молодь, вісь, боротьба*.

Після букв **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, ж, ч, ш, р** у кінці слова м'який знак не ставиться. Наприклад: *степ, любов, сім, піч, звір*.

153. Прочитайте слова. Поясніть написання чи відсутність м'якого знака.

Камінь, кобзар, ходять, тулуб, сіль, йорж, стаж, дідусь.

М'який знак пишеться:

1. Після **д, т, з, с, ц, л, н**, що позначають м'які приголосні; у кінці слова та в середині слова перед буквами, що позначають твердий звук: *сіль, дідусь, маленький*; перед **о**: *нього, польовий*.

2. Після **л**, що позначає м'який, перед наступним м'яким: *польський, пальці*.

3. У суфіксах **-ськ-, зьк-, -цьк-**: *український, чернівецький; -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-*: *маленький, дитинонька*.

4. У сполученнях **-льч-, -льц-, -ньч-, -ньц-**, що походять з **-льк-, -ньк-**: *доньчин, доньці, бо донька; ляльчин, ляльці, бо лялька*.

5. У дієсловах на **-ть, -ться**: *збирають, миється*.

М'який знак не пишеться:

1. Після **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, ж, ч, ш, р**: *дуб, степ, піч, ніж, сім*.

2. Після букв, що позначають м'які й стоять перед м'якими приголосними: *пісня, щастя, дні, свято*.

3. У словах *бязкий, в'язкий, різкий, ковзкий, дерзкий, баский, плоский*.

4. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед **-ськ-, -ство**: *менший, кінчик, уманський, гребінчик*.

Винятки: *бриньчати, дзеленьчати, женьшень*.

5. У сполученнях **-лч-, -лц-, -нч-, -нц-**, що походять з **-лк-, -нк-**: *Наталчин, Наталці, бо Наталка; рибалчин, рибалці, бо рибалка*.

154. Поставте іменники в давальному відмінку. Поясніть уживання м'якого знака.

Дочка, донька, полька, бджілка, лялька, сопілка, жінка, зірка, футболка, валер'янка, ніченька, зіронька, рибалка, Галинка, приятелька.

155. Запишіть слова. Вставте, де потрібно, м'який знак.

Хар..ків, чест.., сяд..мо, близ..ко, спіл..ніст.., Іл..ля, міц..ний, нян..ці, Уман..щина, дз..об, батал..йон, волз..кий, донец..кий, гір..кий, сіл..с..кий, любов.., суспіл..ство, с..мієш..ся, барабан..щик, вишен..ці, камін..чик, калинон..ка, хустин..ці, бояз..кий, мен..ший, т..мяний, брин..чати.

156. Перепишіть. Поставте на місці крапок, де потрібно, м'який знак. Поясніть його вживання.

1. Нічого кращого в ус..ому світі не знайдеш за любов і працю (М. Стельмах). 2. Що для квітки літ..не сонце, так і мати рідній дон..ці (Н. Забіла). 3. Ой, злетілис.. думи – думи, голівон..ці тяжко (О. Кононенко). 4. І народжуют..ся піс..ні серця струни голос..ні (В. Сосюра). 5. Птахи гойдают..ся на гіл..ці, і сонце грає на сопіл..ці (І. Драч). 6. Понад Дніпром гуде метро – і рибон..ці не спит..ся (І. Малкович).

157. Прочитайте текст. Випишіть слова, в яких пишеться м'який знак. Поясніть його вживання.

Мертве море – найнижче місце земної поверхні. Його вода майже у вісім разів солоніша від звичайної морської... У цьому морі неможливо втопитися, навіть якщо дуже цього захотіти: вода тут настільки густа, що на ній можна лежати.

Ця вода має лікувальні властивості: після кількох купань заживають рани, зникають захворювання шкіри (З дит. енциклопедії).

Метаграма – загадка, в якій із пропонуваного слова шляхом заміни одного звуку отримуємо нове слово.

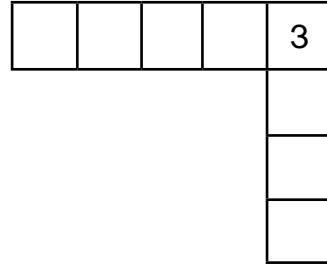
Наприклад: *сапка* – *шапка*.

158. Відгадайте метаграми:

З [с] – сапаю, з [ш] – вдягаю,
З [л] – стрибаю, з [п] – ховаю.

159. Відгадайте загадки. Відгадки запишіть у кросворд.

1. Сам не біжить,
а іншим стояти
не дозволяє.

2. І наткала ж полотна!
Вся ним вкрита далина –
Поле, ліс, луки і ріки,
Села та міста великі.
В біле вбралася сама:
– День вам добрий! Я ...
(Г. Храпач)

Смішинка

Учитель:

– Ваш син увесь час біля книжок заспаний.

Батько:

– Може бути. То в нього талант дрімає.

СЛОВНИЧОК

баский – ґасчы

гущина – ґасzcz

дерзкий – nieulekły

йорж – jazgarz

пустиня – pustynia

сопілка – fujarka

струна – struna

тулуб – kadłub

**§ 18. ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ МОВЛЕННЯ НА ПИСЬМІ.
АЛФАВІТ. СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ.
ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї**

Звуки мови на письмі позначаються **буквами**, або **літерами** (**literami**).

Звуки ми вимовляємо і чуємо, букви пишемо і бачимо.

Букви бувають великі та малі й мають свої назви.

В українській мові користуються кириличними буквами. Всього в українській мові 33 букви, з них 10 позначають голосні звуки, 22 – приголосні звуки, одна буква (м'який знак) звука не позначає, а лише вказує на м'якість попереднього приголосного звука.

Розташовані в певному порядку літери становлять **алфавіт (alfabet)**, який ще називають **азбукою**, або **абеткою**.

Український алфавіт

А а, Б б, В в, Г г, Ґ ґ, Д д, Е е, Є є, Ж ж, З з, и, І і, ї,
(а) (бе) (ве) (ге) (ґе) (де) (е) (є) (же) (зе) (и) (і) (ї)
Й й, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф,
(йот) (ка) (ел) (ем) (ен) (о) (пе) (ер) (ес) (те) (у) (еф)
Х х, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ъ, Ю ю, Я я
(ха) (че) (ша) (ща) (м'який знак) (ю) (я)

160. Перепишіть і вивчіть напам'ять вірш про алфавіт.

А Б В Г Ґ Д Е Є Ж З – нам усім завжди везе.

Й І Ї (йот) К Л М Н О – дружно йдемо ми в кіно.

П Р С Т У Ф Х – засміялись „ха-ха-ха!”

Ц Ч Ш Щ Ъ (м'який знак) Ю Я – ось і вся наша сім'я!

(Н. Забіла)

Алфавіт повинна добре знати кожна людина, бо за алфавітом розміщуються слова у словниках, енциклопедіях, складають списки, каталоги тощо.

Крім букв в українській мові вживаються ще два знаки: **апостроф (')** і **дефіс (-)**. При розміщенні слів за алфавітом апостроф і дефіс до уваги не беруться.

161. Складіть за алфавітом список учнів вашого класу.

162. Подані слова запишіть за алфавітом. Визначте кількість букв і звуків у цих словах.

Яблучко, дощик, їхати, дзюрчить, хрущ, дзиґа, калина, рученька, бджола, край.

163. Складіть алфавітний покажчик рослин, що поширені у вашій місцевості.

Голосні звуки на письмі позначаються літерами **а, е, о, у, и, і, я, ю, є, ї**.

Літери **а, е, о, у, и, і** позначають лише один голосний звук: *сад* – [сад], *небо* – [небо], *лом* – [лом], *клуб* – [клуб], *риба* – [риба], *літо* – [л'іто].

Літери **я, ю, є** в кінці та в середині складів позначають звуки [а], [у], [е] і м'якість попереднього приголосного звука:

ряд – [р'ад], *любий* – [л'убий], *давнє* – [давн'є].

Літери **я, ю, є** позначають два звуки у таких випадках:

а) на початку слова:

яблуко [йяблуко], *Юля* [йул'а], *єдність* [йедн'іст'];

б) на початку складу – у середині слова після голосних:

баян – [байан], *воювати* [войувати], *заєць* [зайец'];

в) після апострофа: *пам'ять* [памйат'], *в'юн* [вйун];

г) після м'якого знака: *ательє* [ател'йє].

Літера **ї** завжди позначає два звуки – [й] та [і]:

їжак [йїжак], *доїти* [дойіти], *з'їсти* [зйісти].

164. Назвіть у поданих словах приголосні звуки. Яку відмінність у них ви помітили? Поясніть.

лис – ліс

стан – стань

степ – стіл

луки – люди

Висновок. Букви **ь, і, я, ю, є** пом'якшують попередній приголосний.

165. Зробіть звуковий запис поданих слів. Назвіть кількість літер і звуків у кожному слові.

Поєднання, ялина, знання, ячмінь, боюсь, юнга, мрія, буряк, бур'ян.

166. Допишіть прислів'я, вставляючи подані в довідці слова з літерами **я, ю, є, ї**.

Тоді просо ..., як глухий дуб

Ластівка день ..., а соловей

Хто про землю ..., вона тому

Правда із моря ..., а неправда

Довідка

Засівається, розвивається; починає, закінчує; дбає, повертає; виринає, потопляє.

- 167.** Прочитайте текст, перекажіть його та запишіть. Знайдіть слова, в яких букви *я, ю, є, ї* позначають два звуки. Поясніть зміст прислів'я „За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш”.

ТРИ МЕТРИ ШПИГУНІВ

Петрик увімкнув телевізор і сів за уроки. Краєчком ока він розв'язував задачу, а другим краєчком дивився на шпигуна в телевізорі: „Ось зараз його схоплять... А от і другий з'явився. Тепер їх двоє! Диви-но, вже троє!”

„...Три метри тканини, – читав Петрик другим краєчком ока, – по п'ять гривень за метр...”

– Петрику! Вимкни телевізор, – гукнула мама. – Ти ж знаєш прислів'я: „За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш!”

„Двоє зайців, – повторював про себе Петрик, не відриваючи очей від телевізора, – і три метри шпигунів по п'ять тканин гривня...”

Другого дня Петрик похмурим вертався зі школи: прислів'я не підтвердилося. За двома зайцями погнався – двох і зловив. Коротше, двійку...

Коли за багато справ берешся, все переплутаєш.

Буквосполучення *дж, дз* звичайно позначають один звук [дж], [дз]: *джерело* [джерело], *раджу* [раджу], *дзьоб* [дз'об], *гудзик* [гудзик].

Два звуки [д] і [ж], [д] і [з] ці буквосполучення позначають лише тоді, коли префікс закінчується на [д] (*від-, під-, над-*), а корінь починається на [ж] або [з]: *віджити, підживити, відзнака, надзвичайний*.

- 168.** Прочитайте вірш, запам'ятайте особливості звуків [дж], [дз], [дз'].

Орфоепія звеліла,
Щоб усе було до діла,
Щоб в Країні Фонетичній
Діяли закони вічні.
Пам'ятай таку науку:
[дж], [дз], [дз'] – то злиті звуки.
Це усі повинні знати:
Нас не можна роз'єднати.
Відрізняємось ми чим?
Літер дві, а звук один.

169. Прочитайте скоромовку. Випишіть слова зі звуками [дж], [дз], [дз'].

Як дзвінок задзеленчить,
Дзвінко джмелик задзижчить.
Ґедзь із джмеликом летить,
Бджолам весело кричить:
„Бджоли, бджоли, бджоленята,
Вилітайте погуляти”.

Увага!

Буква **щ** завжди позначає два звуки:
щедрий [шчедрий], *щука* [шчука].

170. Прочитайте словосполучення. Яку особливість має буква **щ**? Запишіть фонетичну транскрипцію словосполучень.

На щастя, на здоров'я; щирий друг; щедро пригощали.

171. Спишіть речення. Визначте, один чи два звуки позначають буквосполучення [дж], [дз].

1. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів (*М. Коцюбинський*). 2. Стояли (монголи) на нагромаджених купах каміння (*І. Франко*). 3. Старе відживає, нове народжується (*Народна творчість*). 4. Хлібороби нашого села уже віджнивували (*3 газети*).

172. Випишіть у три колонки: 1) слова, в яких звуків і букв порівну; 2) слова, в яких звуків менше, ніж букв; 3) слова, в яких звуків більше, ніж букв.

Огороджений, кукурудза, ходять, мряка, камінь, щедрий, малюк, сяють, працювати.

173. Відгадайте загадки. Слова-відгадки запишіть літерами і передайте звукописом. Поясніть, чим різняться звук і літера.

1. Букви, як воїни, стали всі в ряд, наче солдати, ідуть на парад. Кожна на місці своєму стоїть, а називаються всі... .

2. Є чарівник у школі в нас, ану, впізнайте, хто він? Озветься – тиша йде у клас, озветься ще раз – гомін. Щоб не спізнилися на урок, нам голос подає... .

3. Я колючий, мов будяк; здавна звуть мене... .

174. Прочитайте вірш. Знайдіть слова, які різняться лише одним приголосним звуком. Що ви знаєте про літеру *г*?

Ґава дуже любить каву –
чорна Ґава чорну каву,
чорна-чорна Ґава з Ґав –
чорну-чорну каву з кав;
вже й у зернах уживала –
зерна кавові вживала.
Попила її, поїла!
З кави Ґава й почорніла.

(О. Орач)

ПРО ЛІТЕРУ *Г г*

Літеру *Г г*, яку було вилучено з українського правопису 1933 року, повернуто третім виданням „Українського правопису” (1994 р.).

175. Прочитайте вірш, дотримуючись правильної вимови звука [*г*]. Запам’ятайте, в яких словах він уживається.

Орфоепія звеліла,
Щоб усе було до діла.
Щоб не чути „ох!” і „ах!”
[*г*] вживати у словах:

аґрус, Ґава, Ґазда (хазяїн), Ґандж, Ґанок, Ґатунок (сорт), Ґвалт (шум), Ґеґотати, Ґедзь, Ґерлиґа, Ґлей (вишневий клей), Ґніт (у лампі), Ґоґоль-моґоль, Ґрати (на вікнах), Ґречний (вихований), Ґринджоли (санчата), Ґрунт, Ґудзик, Ґуля, джигун, дзиґа, зигзаґ, дзиґлик, легінь, ремиґати, хуґа.

У решті слів хай [*г*] звучить.
Більш до мене не ходіть.

Власні назви іншомовного походження мають подвійне вживання [*г*] та [*ґ*]:

Ғарібальді – Ґарібальді; Ґете – Ґете;
Ґренландія – Ґренландія.

176. Зробіть звуковий запис речень.

Ґава годувала Ґавенят на Ґанку. Все приготувала Ґава для сніданку: Ґоґоль-моґоль, аґрус і ґарячі ґрінки.

177. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Виділені слова передайте звукописом. Чому кількість звуків і букв у цих словах не збігається?

1. Бджоли раді цвіту а люди раді меду (*Народна творчість*). 2. Дощ хлющить на зелен плющ під плющем сховався хрущ. Кажє весело плющу Не боюся я дощу (*А. Камінчук*). 3. Важко джміль гойдається на айстрі птах галузку до гнізда несе (*С. Бурлаков*).

Поясніть, для чого вживаємо розділові знаки.

Смішинка

Учитель до учня:

- *Яких рідкісних австралійських тварин ти знаєш?*
- *Слони!*
- *А хіба слони водяться в Австралії?*
- *Ні, тому вони там і рідкісні.*

СЛОВНИЧОК

галузка – gałązka

дзиґа – fryga

мряка – mgła

парад – parada

плющ – bluszcz

хрущ – chrabąszcz

юнга – junga

ячмінь – jęczmień

§ 19. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

178. Прочитайте подані парами слова. Які звуки позначені виділеними сполученнями літер? М'якими чи твердими є приголосні? Один чи два звуки позначені літерою *я*? Зробіть висновок: для чого вживається апостроф?

Свято – дев'ять, вдячність – під'язичний, буря – бур'ян.

Апостроф – це графічний знак, який уживається для позначення роздільної вимови твердих приголосних і наступних звукосполучень [йа], [йу], [йе], [йі]. Ці звукосполучення позначені на письмі літерами *я, ю, є, ї*.

Апостроф пишемо	
Після букв б, п, в, м, ф	<i>Б'є, п'ять, в'язати, в'юн, солов'ї, м'який</i>
Після літери р , що позначає твердий звук [p]	<i>Повір'я, міжгір'я, матір'ю</i>
Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються твердим приголосним	<i>З'явитись, об'єднатись, під'яремний, дит'ясла, трьох'ярусний, пів'яблука</i>
Після літери к у слові Лук'ян та споріднених із ним словах	<i>Лук'янівна, Лук'яненко, Лук'янчук</i>
В іншомовних словах	<i>комп'ютер, ін'єкція, п'єса</i>
Апостроф не пишемо	
Після літер б, п, в, м, ф , якщо перед ними стоїть літера, що позначає кореневий приголосний, крім [p];	<i>Цвях, свято, морквяний, але верб'я, торф'яний, черв'як, арф'яр, верф'ю</i>
Після літери р , що позначає м'який звук [p']	<i>Ряска, буря, рюкзак</i>

179. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф.

Мавп..ячий, бур..як, матір..ю, без..язикий, сузір..я, р..ясний, св..ято, медв..яний, арф..яр, духм..яний, різдв..яний, об..їхати, здоров..я.

180. Перекладіть українською мовою слова. Поясніть уживання апострофа.

Imię, bije, pięć, pomnik, dziewięć, biją, pierze, czerw, piątek, rodzina, drewniany, pamięć, zdrowie, obowiązek, rumiany, miękki, pięta, pijawka, mięso.

181. До поданих слів доберіть споріднені, які пишемо з апострофом. Запишіть ці слова. Обґрунтуйте вживання апострофа.

Солома, дерево, риба, жирафа, трава, перо, двір, торф, ярус, камінь, хлопець, гора.

182. Прочитайте пари слів, правильно їх вимовляючи. Поясніть уживання та невживання апострофа.

М'ята – тъмяний. Подвір'я – повітря. В'ялити – цвях.
Зв'язати – свято. Міжгір'я – порядок.

183. Перепишіть речення. Вставте, де потрібно, апостроф. Поясніть уживання апострофа.

1. Добре ім..я – найкраще багатство. 2. Як струмки зіллуться, буде ріка, як з..єднаються люди, буде громада. 3. Як на ноги зіп..явся, так за працю взявся. 4. Як усе св..яткувати, то нічого буде ковтати. 5. Де бур..яну багато, нема що внести в хату. 6. Черв..як точить дерево, а сумління – людину. 7. Муха коня з..їла, а вовк помагав. 8. На своєму подвір..ї і собака пан. 9. Папуга хвалиться пір..ям, сорока – хвостом, а соловей – голосом. 10. Не вчи орла літати, а солов..я – співати (*Народна творчість*).

184. Перепишіть речення. Поставте, де потрібно, апостроф.

1. Ступаю твердо по своїй землі і слухаю св..ященну рідну мову (*І. Качуровський*). 2. Мова твоя, Україно, з мови твоїх солов..їв (*Д. Кремень*). 3. Медв..яно пахнуть абрикоси. Духм..янить рута й медуниця (*Д. Павличко*). 4. Із темноти з..являються зірки (*В. Мороз*).

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Коли пишемо м'який знак?
2. У яких випадках м'який знак не пишемо?
3. Коли ставиться апостроф?
4. У яких випадках апостроф не ставиться?

Смішинка

Вільний час.

Вчителька запитує:

– Ігоре, коли я скажу: „Я хворію”, який це буде час?

– Вільний час, – радісно вигукнув учень.

СЛОВНИЧОК

абрикоси – morele

арф'яр – harfista

духмяний – aromatyczny

жирафа – żyrafa

солов'ї – słowiki

сузір'я – gwiazdozbiór

сумління – sumienie

черв'як – czerw

ПИСЬМО. ТВІР-РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Твір-розповідь – це зв’язний текст, усний чи письмовий, який передає повідомлення автора про якусь важливу подію.

Схема розповіді: вступ (зачин); основна частина; кінцівка.

Основа зв’язності полягає в тому, що кожне наступне речення будується на основі попереднього, додаючи до вже відомої інформації нову. Саме така будова й забезпечує розвиток думки.

185. Прочитайте приклад розповіді на основі власного досвіду. Дайте відповіді на запитання.

ПОДАРУНОК ДЛЯ БАБУСИ

Минулої неділі ми з братом зібралися до бабусі в гості. Виховані люди, як відомо, з порожніми руками в гості не ходять. Ми й замислилися: що б такого бабусі принести, щоб зробити їй приємність та щоб і користь від того була? Брат пригадав, що бабуся не байдужа до солодкого, а улюблена її страва – каша. Значить, принесемо гарбузової каші! Тим більше, що й нам вона смакує...

Солодкий той подарунок треба було зварити. З поданого в кулінарній книзі рецепту ми не все зрозуміли, тому за консультацією звернулися до мами. Тоді взялися до роботи.

Спочатку золотисто-жовтий гарбуз ми очистили від шкірки та насіння. Розрізали на невеликі шматочки. Склавши їх до каструлі, залили молоком і зварили до готовності. Тим часом в іншій каструлі проварили пшоно. Як тільки шматочки гарбуза зварилися, гарбуз з’єднали із пшоном. Жовтогарячу масу ретельно розмішали й додали цукру. Після цього каструлю з майбутньою кашею поставили до духовки. Незабаром смачна духмяна страва була готова.

Загорнувши каструлю з кашею спочатку в газету, потім у рушник, щоб не вистигала, горді зі своїх талантів, ми понесли гостинця. Тепер ми зрозуміли, чому Червона Шапочка несла пиріжки та горщечок масла. Це така радість – пригостити бабусю смачненьким! Бабуся аж просльозилась від несподіванки.

1. Чи вдало, на вашу думку, скомпоновано розповідь?
2. Вкажіть у тексті зачин і кінцівку.
3. З’ясуйте тип мовлення, тему й основну думку тексту.
4. Складіть усну розповідь про якийсь важливий випадок у вашому житті.
5. Напишіть твір-розповідь на одну із тем: „Традиції нашої сім’ї”; „Подарунок для мами”.

§ 20. ГОЛОСНІ ЗВУКИ, ВИМОВА І ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ

В українській мові голосні звуки [а], [о], [у], [е], [и], [і] вимовляються чітко під наголосом. Звуки [а], [у], [і], [о] вимовляються виразно і в ненаголошених складах.

Звук [е] у ненаголошених складах вимовляється наближено до [и], а звук [и] – наближено до [е], наприклад:

земля [зе^мл'а́], *зима* [зи^ма́].

У складах із ненаголошеними е та и пишеться та сама літера, що й під наголосом:

великий, величезний, бо вéлич; несy, бо принéсений.

Отже, коли виникає сумнів, яку букву писати на місці ненаголошеного голосного звука, змінюємо слово або добираємо до нього споріднене слово так, щоб ненаголошений звук став наголошеним. Наприклад, пишемо *зелений*, бо *зéлень*;

зима, бо *взі́мку*, *голубка*, бо *го́луб*.

Правопис слів, у яких написання е, и, о ніяк не перевіряється, треба запам'ятати: *апельсин, медаль, пенал, кишеня*. У разі потреби звертайтеся за довідкою до орфографічного словника.

Звук [о] перед складом з наголошеним [у] вимовляється як [у], наприклад: *кожу́х* [ко^жу́х], *голубка* [го^лу́бка].

Така вимова ненаголошених голосних відповідає правилам української орфоепії.

Для перевірки правильності вимови слів укладено орфоепічний словник. Його статті вміщують звуковий запис слів.

186. Визначте слова, які пишемо по-різному, але вимовляємо однаково. Як це пояснити?

1. Грибник граблями гріб гриби і промовляв: „Греби, греби...” (А. Качан). 2. Весною до сонця потягся кленок і став як високий гостренький клинок (А. Камінчук). 3. Слухайтесь мене, то вас лихо не мине! (Народна творчість). 4. Ми вийдем з тобою на листя опале, де сяє повітря, як сиві опали (Д. Павличко).

В українській літературній мові ненаголошені звуки [а] і [о] вимовляються чітко. Проте в деяких словах їх іноді плутають. Написання цих слів треба запам'ятати.

Вимовляємо і пишемо а після г, к, х перед складом з наголошеним звуком [а] у словах *гаразд, гарячий, калач, качан, хазяїн, багато, багач, багатир* (багач).

У таких словах, як *богатыр (велетень, силач), козак, ко-
ровай, кропива, крохмаль, отаман, поганий, солдат, слов'яни,
гончар*, у першому складі вимовляємо і пишемо **о**.

187. а) Спишіть прислів'я. Вставте пропущені букви **а** чи **о**.

1. Не в б..гатстві сила, а в трудових руках. 2. Один с..лдат в полі
не воїн. 3. То не к..зак, що..таманом не думає бути. 4. Раз – та г..разд.
5. Хто б..гато обіцяє, той рідко слово тримає.

б) Вивчіть напам'ять два прислів'я.

188. Гра „Слова-друзі”. Доберіть та запишіть слова, які відрізняються
від поданого лише одним звуком.

Байка, син, сало, брат, віник, дати, жити, кошенья, рік, рак, сила, пити.

189. а) Подані слова передайте звукописом.

Сестра, весло, голубити, розумниця, зозуля, зимівля, дверцята.

б) Напишіть записку своїм батькам або однокласникам, використо-
вуючи звукопис. На які труднощі ви натрапили?

СЛОВНИЧОК

гаразд – dobra

голубити – pieścić

гончар – garncarz

зимівля – zimowisko

отаман – ataman

кропива – pokrzywa

крохмаль – krochmal

медаль – medal

§ 21. ОРФОГРАМА. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОРФОГРАФІЧНИМ СЛОВНИКОМ

Орфографія – розділ мовознавства, який вивчає правила
написання слів.

Написання, яке здійснюється на основі правила орфографії,
називається **орфограмою**. Наприклад: літери **е, и**, що познача-
ють ненаголошені голосні; літера **о**, що позначає наголошений
голосний.

Написання слова можна перевірити, звернувшись до орфо-
графічного словника.

Орфографічне правило – це чітка рекомендація для певного
написання (наприклад, правила написання апострофа, м'якого
знака).

190. Визначте в словах орфограми. Пригадайте правила написання літер на позначення ненаголошених звуків [е], [и]. Поясніть написання слів.

Твердий, здивований, голубити, замерзати, сливовий, сивина, запис, вечоріти, ребро, впливати, черговий, розумний, височенний, спекотний, хвилина, випиляний.

Як перевірити наголосом написання слів з ненаголошеними [е], [и], [о]?

Змініть форму слова:

голуби – гóлуб, весло – вéсла, листі́ – лист.

Доберіть спільнокореневе слово:

розумний – рóзум, гречаний – грéчка, зупинитися – зупі́нка.

191. Зробіть звуковий запис слів. У яких словах написання сумнівних ненаголошених голосних не можна перевірити наголосом?

Велетень, широкий, криниця, живий, помиритися, очерет, крижаний.

У сполуках **-ере-**, **-еле-** пишемо літеру **е**: *череда, зеленіти.*

У сполуках **-ри-**, **-ли-** пишемо букву **и**: *кривавий, блищати.*

Якщо при зміні чи доборі спорідненого слова ненаголошений звук випадає, пишемо **е**:

човен, бо човна; травень, бо травня.

192. а) До поданих слів доберіть слова з протилежним значенням. Запишіть їх парами. Позначте у словах вивчені орфограми.

Ранковий, відсталий, дорогий, майбутній, наступний, дурний, схвалювати, сваритися, поразка.

б) Поясніть написання дібраних слів.

193. Правильно вимовте слова. Поясніть написання літери **е** в ненаголошених складах. З'ясуйте орфограму.

Липень, хлопець, прапороносець, кашель, майстер, вишень, гривень, їдалень, шевця, женці, півень, тиждень, терен.

194. Правильно вимовте слова. Усно доберіть перевірні слова там, де це можливо. Запишіть слова, правопис яких не можна перевірити наголосом. Скористайтесь орфографічним словником.

Небесний, декада, легенда, схилитися, цистерна, дивина, потребувати, ледаченький, лисиця, директор, степовий.

195. Перепишіть слова, на місці крапок уставте пропущені літери. Слова, щодо написання яких маєте сумнів, перевірте за орфографічним словником.

Ч..пурний, л..ман, в..лос..пед, м..тро, д..ржава, г..рой, м..нати, ап..льсин, абр..кос, ц..буля, п..ріг, д..монстрація, м..лькати, ч..кати, ш..ршавий, ар..фметика, мат..матика.

196. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Слова зі сумнівними голосними, які не перевіряються, підкресліть.

1. У долині журавель і л..лека із кр..ниці воду п'ють, як із глека (А. Качан).
2. Мов кр..ло л..бедине, тиха муз..ка лине (Д. Луценко).
3. На простори неозорі мчать кульбабині д..санти (П. Перебийніс).
4. У квітнику біля в..ранди, як жар, палає куц троянди (А. Качан).
5. Рожевим цвітом світиться ш..пшина (Я. Камінецький).
6. Голубіє росяна л..вада, і тр..мтить на вітрі зел..н лист (Я. Ярмоленко).

М. Беркос. Яблуня цвіте

Смішинка

- *Василю, який це буде час, коли я скажу: я миюся, ти миєшся, він миється?* – запитав учитель.
 – *Вечірній,* – радісно відповів учень.

СЛОВНИЧОК

веранда – weranda
 глек – dzban
 декада – dekada
 десант – desant
 женці – żniwiarze

левада – lewada
 лиман – liman
 кульбаба – dmuchawiec
 цистерна – cysterna

§ 22. БУКВОСПОЛУЧЕННЯ ЙО, ЇО

197. Прочитайте слова. Яке сполучення звуків позначають на письмі літери й, о? Для чого вживаємо сполуку літер ъо?

Йорж, льотчик, серйозний, сьогодні, його, мільйон, гайовий, бульйон.

Пишемо **йо**:

для позначення сполучення приголосного [й] з голосним [о] на початку слова або складу: *гайок, бойовий*.

Пишемо **ьо** :

для позначення м'якості попереднього приголосного перед [о] в середині складу: *льон, сьомий*.

Орфограма: буквосполучення **йо, ъо**.

198. Перепишіть, підкресліть орфограму „Буквосполучення йо, ъо”. Поясніть написання слів.

Майоріти, схвильований, опрацьований, знайомий, крайовий, трьох, сьомга, йогурт, мільйон, дзьоб, Воробйов, Корабльов.

199. До поданих слів доберіть спільнокореневі, в яких би вживалися буквосполучення йо чи ъо. Дібрані слова запишіть і поясніть їхнє написання.

Лід, гай, літати, воювати, сім, край, синіти, праця, пень, бій, рубець.

200. Перепишіть, на місці крапок уставте пропущені літери.

1. Л..лека витанцьовував гопака на краю гнізда (Ю. Збанацький).
2. Я зна..омий узор на твоїм рукаві пізнаю (Л. Забашта). 3. У білих л..олях сплять лілеї (М. Вінграновський). 4. Стежка зовсім несподівано привела мене в га..ок (І. Сенченко). 5. Буслиха у гнізді на хаті світить дз..обом, здається, зараз дз..обне місяць в н..бесах (Є. Гуцало). 6. Вийду в степ, до син..ої кр..ниці (А. Малишко).

201. Запишіть слова, вставляючи пропущені йо, ъо. Поясніть їх правопис.

Ма..нез, прац..витий, ранн..ою, батал..н, сер..зний, га..к, дз..бик, міль..н, зна..митися, кол..ри, бо..вий, багат..х, кл..ш, просл..зитися.

202. Закінчіть прислів'я, дайте характеристику приголосним звукам.

Мудрим ніхто не вродився, а
 Чого навчишся, того за плечима не
 Хто хоче більше знати, тому треба менше... .

Довідка

Спати, навчився, носить.

203. Вправи для допитливих. Відгадайте загадки, їх об'єднано по дві. Чи є у словах-відгадках кожної пари однакові приголосні звуки?

Я веселенький звірок: плиг з ялинки на дубок.
 Тече, тече – не витече,
 Біжить, біжить – не вибіжить.

Як на неї подивився, то сльозами і залився.
 В мене ніжка одна – чобітка не маю,
 І хоч я без голови – шапку одягаю.

Смішинка

– Яким спільним словом можна об'єднати слова „капуста”, „картопля”, „цибуля”? – запитує вчитель.
 – Базар! – відповідає Петрик.

СЛОВНИЧОК

гопак – hopak
 рубець – blizna

сьомга – łosoś
 узор – deseń

§ 23. ПОДВОЄНІ БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБИГУ ТА ПОДОВЖЕННЯ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

204. Вимовте подані парами слова. Поясніть різницю у вимові та значенні слів кожної пари.

Хвилина – хвилинна. Ціна – цінна. Істина – істинна.

Інколи приголосні звуки вимовляємо довше, тобто подовжуємо. Наприклад [сон:ий], [ос'ін':ій], [н'іс':а]. На письмі подовжені приголосні позначаємо подвоєними літерами: *сонний, осінній, нісся*.

205. Перепишіть, позначте у словах орфограму „Подвоєні літери”. Розберіть слова за будовою. На межі яких частин слова збігаються звуки?

Беззоряний, оббіг, стінний, годинник, піднісся, розрісся, спеццех, заввідділу.

Два однакових приголосних звуки можуть збігатися на межі значущих частин слова (префікса і кореня, кореня і суфікса): *відділити, беззоряний; прикордонний, щоденник;*

• на межі частин складного слова (*фіззарядка* – фізична зарядка; *спорттовари* – спортивні товари).

Під час вимови такі звуки зливаються в один довгий. Наприклад: [бе^нз:вучний] – беззвучний, [закон:ий] – законний.

У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів **-ан-** (**-ян-**), **-ин-**, **-їн-** літеру **н** не подвоюємо.

Наприклад: *гречка – гречаний, глина – глиняний, бджола – бджолиний, соловей – солов'їний*.

206. Перепишіть. На місці крапок уставте, де потрібно, літеру **н**. Поясніть написання слів.

Зелен..ий, дерев'ян..ий, район..ий, бетон..ий, юн..ий, юн..ат, син..ій, мільйон..ий, пташин..ий, чавун..ий.

207. До поданих слів допишіть префікс **без-**. Чи завжди подвоюються букви?

Змінний, славний, земельний, жалісний, звучний.

У прикметниках наголошений суфікс **-енн(ий)**, що надає слову значення „дуже”, „надзвичайно”, пишемо з подвоєними літерами. Наприклад: *здоровénний, глибочénний*.

У прикметниках, що вказують на неможливість або можливість здійснення якоїсь дії та мають префікс **не-**, наголошені суфікси **-анн(ий)**, **-янн(ий)**, **-енн(ий)** пишемо з подвоєними літерами. Наприклад: *неподолánний, незрівнянний, неоцінénний, непримирénний*.

З подвоєними літерами пишемо також слова *священний, благословенний, натхненний, старанний*.

208. Перепишіть. Від поданих у дужках прикметників утворіть прикметники із суфіксом *-енн*.

1. (Страшний) гайдамака обома руками підняв над собою (здорову) шаблюку (*П. Куліш*). 2. Уранці вийшов Іван Голик до моря, гукнув (сильний) голосом, так (глибоке) море й забушувало (*З народної казки*).

209. Доберіть і запишіть слова з наголошеними суфіксами, що відповідають наведеним нижче значенням.

- Такий, що його не можна примирити.
- Такий, що ніколи не скінчиться.
- Такий, що не піддається здійсненню.
- Такий, що його ні з ким не можна зрівняти.

У записаних словах позначте орфограму „Подвоєні літери”. Поясніть написання слів.

Подвоєння літер уживається для позначення на письмі подовжених м'яких і пом'якшених приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] між голосними в таких випадках:

- в іменниках середнього роду на *-я*:
читання, весілля, волосся;
- в деяких іменниках чоловічого й жіночого роду на *-я*:
суддя рілля, стаття, Ілля;
- в іменниках жіночого роду, що закінчуються на приголосний, у формі орудного відмінка однини перед *-ю*:
тінню, міддю, ніччю;
- у різних формах дієслова *лити* та споріднених дієсловах
лється, лєш, виллєш, доллємо;
- у словах *бовваніти, ссавець* та споріднених із ними;
- у прислівниках на *-ння*: *зрання, спросоння, навмання*.

210. З-поміж поданих слів визначте слова з подовженими м'якими приголосними між голосними. Вимовте ці слова, дотримуючись правил орфоєпії.

Безземельний, рілля, віддаль, колосся, пасся, знання, почуття, оббити, возз'єднати, зілля, ввічливість, життя, беззмістовний, міддю, осінній, ллються, ссавець, підданий, бовваніти, осінній, навмання, памороззю, незамінний.

Якщо букви в словах подвоюються внаслідок збігу однакових приголосних, то при переносі слів з двох однакових букв одна залишається в попередньому рядку, а інша переноситься в наступний: *від-дати, туман-ний*.

Якщо подвоєння відбувається внаслідок подовження м'яких приголосних, то переносити можна так: *жи-ття і жит-тя*.

211. Подані іменники поставте у формі орудного відмінка однини. Позначте у словах орфограму „Подвоєні літери”, поясніть написання слів.

Роль, ніч, тінь, мить, печаль, річ, віддаль, розповідь, медаль, сіль, паморозь, гуаш, подорож.

Якщо м'який приголосний стоїть не між голосними (основа слова закінчується двома різними приголосними), подовження звука і подвоєння літер немає.

Наприклад: *листя, щастя, радістю, скатертю*.

В іменниках жіночого роду на приголосний у формі орудного відмінка однини перед -ю не подовжуємо губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] та приголосний [р].

Наприклад: *кров'ю, любов'ю, верф'ю, матір'ю*.

212. Перепишіть. На місці крапок уставте, де потрібно, літери. Позначте у словах орфограму „Подвоєні літери”.

Жит..я, узбереж..я, стат..я, повіст..ю, вил..ю, сіт..ю, спросон..я, ртут..ю, бут..я, гіл..я, ділен..я, лист..я, скатерт..ю, сіл..ю, подвоєн..я, мід..ю, ніжніст..ю, гордіст..ю.

213. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть подвоєння приголосних.

Artykuł, bezbronny, bezprawny, bezrolny, konny, kontynuacja, Iniany, sędzia, zboże.

214. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, подвоєні букви.

Змалку виховуйте в собі почут.. я дбайливо-го ставлен..я до рослин. Беріть участ..ь у відновлен..і лісу, в саджан..і дерев і кущів у наших садах і парках. Бережіть неоцінен..ий скарб Землі – природу.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке подвоєння букв?
2. Що таке подовження приголосних звуків?
3. Які приголосні звуки можуть подовжуватися?
4. У яких випадках відбувається подвоєння букв?
5. Коли подвоєння букв і подовження звуків не відбувається?

Смішинка

- Ви – приборкувач тигрів?
- Так.
- Ви такий малий і худий...
Чому вони вас не чіпають?
- Чекають, коли я стану товстим...

СЛОВНИЧОК

бовваніти – widnieć

бушувати – szaleć

гуаш – guasz

паморозь – przymrozek

рілля – ziemia orna

саджанці – sadzonki

ссавець – ssak

ставлення – stosunek

узбережжя – nadbrzeże

ГОВОРІННЯ. УСНА РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Як готуватися до усної розповіді.

1. Продумайте тему й основну думку висловлювання.
2. Складіть план.
3. Повторіть відомості з мови, які потрібні для розкриття теми.
4. Виділіть у розповіді головне і другорядне, встановіть послідовність у викладі думок.

215. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Скажіть, чи можна стверджувати, що цей текст – розповідь. Зверте свої міркування з поданим нижче текстом. Поясніть уживання абзаців.

Міркуйте. Я вважаю, що це текст-розповідь: у ньому говориться про декілька дій (подій). Усі ці події відбуваються в різний час у певній послідовності.

КАЛИНОВІ ПЛОМЕНЦІ

По лозняку та вільшанику, що за городом, неначе багаття палахкотить. То від червоних кетягів на калинових кущах. Ламати їх

саме впору. Бо ягоди вже прихопив морозець, а від того вони солодшають.

Принесуть діти калину додому, бабуся пов'яже її в пучки і повісить на горіщі.

– Кращих ліків, ніж калина та малина, годі шукати, – каже вона.

Як хто застудиться, бува, бабуся хутенько заварює чай з калиною – з ягодами, листям і гілками. Посьорбаєш того чаю – і простуду ніби рукою знімає. А ще бабуся смачний кисіль з калиною варить, пиріжки пече. А коли ставить другі вікна на зиму, то у міжвіконня кладе калинові пучечки.

Взимку лютує надворі мороз, намагається і до хати прошмигнути, розмальовує шибки. А калина палахкотить собі весело: не здолаєш, морозе! (В. Чухліб).

216. Підготуйте усну розповідь на тему „Мій робочий день”.

Зверніть увагу! Щоб підкреслити послідовність дій, для зв'язку частин тексту вживайте у розповіді слова та вирази, що означають час: *спочатку, потім, після цього, пізніше, через деякий час, тут, далі, тоді, нарешті.*

§ 24. СКЛАД. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ. НАГОЛОС. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ЗІ СЛОВНИКОМ НАГОЛОСІВ

217. Прочитайте скоромовку. Чи змінюється значення слова від перетавлення складів? Що таке склад?

Ми боролись мужньо з грипом.
Ми його перемогли,
Бо ми з липи-липи-липи
Чай пили-пили-пили (Т. Чубач).

218. Скільки у слові може бути складів, від чого це залежить? Запишіть слова, поділіть їх на склади. Який із складів є наголошеним?

Хліб, книга, батько, Україна, материнський, дзвінок, підземний.

Склад (sylaba) – це частина слова, яку вимовляємо одним поштовхом видихуваного повітря.

У слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків. Склад утворюється тільки з голосного звука або поєднанням голосного з одним або кількома приголосними.

За кількістю складів слова бувають односкладові: *клас*; дво-складові: *крей-да*; багатоскладові: *пе-ре-ван-та-же-ння*.

Склад, що закінчується голосним звуком, називається **відкритим**. Склад, що закінчується приголосним звуком, називається **закритим**.

219. Визначте у словах кількість голосних звуків. Поділіть слова на склади. Чи збігається кількість складів із кількістю голосних звуків?

Слово, пісня, спів, мелодія, музика, десятирічний, тиша.

Назвіть відкриті і закриті склади.

220. Гра „Четверте зайве”. Полічіть у словах кількість складів. Яка ознака об’єднує три слова з групи? Вилучіть „зайве” слово.

Вівторок, п’ятниця, четвер, неділя.
Учитель, школяр, студент, учень.
Лікар, мельник, конструктор, маляр.
Малина, лоза, барвінок, череда.

В українській мові, як і в польській, один зі складів вимовляється з більшою силою. Посилення голосу на одному зі складів слова називається **наголосом (akcentem)**.

Склад, на який падає наголос, називається **наголошеним**. Усі інші склади в слові – **ненаголошені**.

В українській мові, на відміну від польської, будь-який склад може бути наголошеним: *пáрта, водá, головá*.

Наголос в українській мові рухомий, тобто при зміні слова він може переміщуватися на інший склад: *водá* (називний відмінок однини) – *вóди* (називний відмінок множини).

Примітка! Деякі слова можуть мати подвійний наголос. Наприклад: *алфавіт*, або *алфáвіт*.

221. а) Виразно прочитайте слова, визначте наголос у них.

Друзі, подружитися, готувати уроки, гуляти, нерозлучні.

б) Запишіть слова і позначте в них наголос.

в) Складіть зв’язний текст „Друзі”, використовуючи подані слова. Поставте наголос у кожному слові тексту.

222. Гра „Маршрут для веселої подорожі”. Окремими маршрутами з’єднайте міста, у назвах яких: наголошений перший склад; наголошений другий склад; наголошений третій склад; наголошений четвертий склад.

Київ, Вінниця, Черкаси, Миколаїв, Харків, Херсон, Одеса, Чернівці, Запоріжжя, Житомир, Сімферополь, Суми, Полтава, Донецьк, Луганськ, Ужгород, Тернопіль, Рівне, Хмельницький, Луцьк, Львів, Чернігів.

223. Вимовте слова, змінюючи в них місце наголосу. Чи при цьому змінюється їх значення? Складіть словосполучення з цими словами.

Дорога, п’ята, сім’я, замок, орган.

В окремих випадках зміна наголосу змінює значення слова: *дорóга – дорогá; ніко́ли – ніко́бли.*

Якщо виникають сумніви щодо наголошення слів, потрібно звернутися до **словника наголосів**. Місце наголосу вказано також в орфоепічному (словнику правильної вимови), орфографічному та тлумачному словниках.

Існують слова з подвійним наголошенням (вони можуть наголошуватися по-різному). У словниках наводять обидва наголоси: *по́милка і помі́лка; за́вжди і завжді́; ба́йдуже і байдуже́; весня́ний і весняні́й.*

224. Доповніть ряди співзвучними словами, але з іншим наголосом, щоб було римування. Поясніть значення слів, що мають різний наголос.

Зіставлення не марне та й зовсім не складне:

число буває **парне**, а молоко – ...;

і не важка наука – різниця ось така:

великий біль – то **мука**, а борошно –

Як кажуть, це на лобі нам записати слід:

у колесі є **обід**, а за столом –

Всі знай у мові **ходи** і впевнено...,

пізнай глибини, **броди**, не навмання...! (А. Арсірій).

225. а) Доберіть до кожного слова співзвучне слово з іншим наголосом. Поділіть утворені пари слів на дві групи: 1) слова, які можуть мати два різних наголоси без зміни лексичного значення; 2) слова, які зі зміною наголосу змінюють значення чи граматичну форму.

Атлас, беззахисний, весняний, вершковий, залік, заголовок, недарма, надвоє, об’єднання, приклад, поверх, хаос, простий, прощу, слідом, склади, сім’я, фарфор.

б) У сумнівних випадках звертайтеся до словника. Зі словами другої групи складіть словосполучення.

226. Прочитайте слова, правильно наголошуючи голосні. Порівняйте наголоси в українській та польській мовах.

українською	польською
кропива́	pokrzywa
авторі́	autorzy
пóдруга	przyjaciółka
нові́й	nowy
верба́	wierzba
прия́тель	przyjaciel

227. Поставте наголоси у прислів'ях.

Без верби й калини нема України.
Старий друг краще за двох нових приятелів.

Слова з рядка в рядок переносимо за складами. Проте не можна плутати правила поділу слова на склади з правилами переносу.

Потрібно пам'ятати, що:

1. Одну букву не залишаємо в попередньому і не переносимо в наступний рядок. Наприклад, не можна переносити такі слова: *око, яма, мрія*.

2. Не можна розривати буквосполучення [дж], [дз], якщо вони позначають один злитий звук. Наприклад: *гу-дзик* (а не *гуд-зик*), *ра-джу* (а не *рад-жу*). Якщо дж, дз позначають два звуки [д], [з], [д], [ж] (це буває на межі префікса та кореня), за переносу їх можна розривати: *під-земний, під-живити*.

3. Не можна розривати буквосполучення *йо,ьо*: *ма-йор, баталь-йон, синьо-го, кольо-ри*.

4. Скорочення за переносу не відриваємо від слів, яких вони стосуються: *І.Я. Франко, 2005 р., 10 кг*.

Треба пам'ятати, що слова з подвоєними буквами можна переносити так: *жит-тя і жи-ття, бездоріж-жя і бездорі-жжя*. При подвоєнні літер на межі значущих частин слова можливий тільки один перенос: *без-змістовний, від-дати*.

228. Запишіть слова, поділяючи їх на частини для переносу (де це можливо).

Київ, радість, життя, щастя, щохвилини, операція, сміх, Україна, яскравий, далекосяжний, підземелля, гедзик, кукурудза, мільйон, дзьоб, *сузір'я*, ходьжу, підзвітний, ім'я, відзвук, настінний.

Зробіть звуковий запис виділених слів. Чому в звукописі обов'язково позначають місце наголосу? Що таке наголос?

229. Запишіть слова за алфавітом, позначте місце наголосу. Слова з подвійним наголосом підкресліть. Перевірте себе за словничком правильної вимови слів.

Документ, інструмент, медикамент, кілометр, предмет, алфавіт, поняття, апостроф, дужки, лапки, вимова, живопис, статуя, випадок, олень, черговий, ненависть, шофер, столяр, усмішка, простий, арахіс.

Смішинка

- Дуже люблю сидіти з вудкою на березі. Коли мені трапляється маленька рибка, я її випускаю – хай росте.
- А коли велика?
- Велику я складаю в баночку з-під майонезу.

СЛОВНИЧОК

арахіс – arachid
відзвук – odgłos
гедзик – ślepak

живопис – malarstwo
медикамент – medykament
операція – operacja

§ 25. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ І ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ. ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ ПРИГОЛОСНІ

230. а) Виразно прочитайте слова. Скажіть, якими звуками вони різняться.

Коза – коса, казка – каска, везти – вести,
жаль – шаль, гриб – грип.

б) Як вимовляються звуки [з], [ж], [б] у першому слові з кожної пари слів і як вимовляються звуки [с], [ш], [п] у другому слові пари?

231. Розкажіть, що ви знаєте про приголосні звуки, на які групи вони поділяються. Знайдіть слова, в яких звуків більше, ніж букв, запишіть їх фонетичну транскрипцію.

Осінь у гаях блукає, жовті шати одягає.

232. Прочитайте і запишіть текст, назвіть дзвінки і глухі приголосні.

ЗВИЧАЇ НАРОДУ

У перший день огляду озимини люди йшли в поле гуртом – частіше родом. Попереду батько ніс на рушнику хліб-сіль. У кошику, накритому рушником, несла різне частування мати. На зеленому полі розстеляли його, клали їжу.

Так робили і в третій день оранки, сівби та жнив.

В українській мові, як і в польській, приголосні звуки поділяються на **дзвінки (dźwięczne)** і **глухі (bezdźwięczne)**. При вимові дзвінких голосові зв'язки дрижать, при вимові глухих – ні. Дзвінки приголосні творяться шумом і голосом, глухі – тільки шумом.

Дзвінки та глухі приголосні становлять пари:

[б] – [п], [д] – [т], [з] – [с], [дз] – [ц],

[ж] – [ш], [дж] – [ч], [г] – [х], [г] – [к].

Приголосний [ф] не має парного дзвінкого. Приголосні [м], [в], [н], [л], [р], [й] не мають парних серед глухих приголосних.

233. Прочитайте речення. Знайдіть слова, що різняться лише дзвінкістю – глухістю приголосних.

Я стрибаю наче кізка, на плечі у мене кіска.

Поливала сливу злива – не боялась зливи слива.

234. Утворіть нові слова, замінюючи глухі приголосні дзвінками. Запишіть їх.

П'ять, серп, терти, шапка, пліт, тон, каска, пити, там.

235. Перекладіть українською мовою польські слова. Назвіть глухі і дзвінки приголосні.

Książka, wtorek, chleb, naród, trzy, liczba, fala.

У середині та в кінці слова дзвінки приголосні в українській мові не оглушуємо і вимовляємо чітко:

стежка, казка, мороз, сніг.

Винятком є дзвінкий приголосний [г]. Перед глухими приголосними його приглушуємо і вимовляємо, як парний йому глухий [х]: *легко* [лехко], *нігті* [н'іхт'і], *кігті* [к'іхт'і], *вогко* [вохко], *дігтяр* [д'іхт'ар].

Глухі приголосні перед дзвінкими звучать, як парні їм дзвінкі: *боротьба* [бород'ба], *вокзал* [вог'зал].

Така вимова звуків відповідає правилам української орфоєпії.

Щоб не помилитись у написанні, треба так змінити слово або дібрати таке споріднене, щоб після сумнівного приголосного був голосний. Тоді приголосний звук вимовляємо виразно.

Наприклад: *легко*, бо *легенький*; *нігті*, бо *ніготь*;
боротьба, бо *боротися*.

Якщо перевірене слово дібрати неможливо, слід звернутися до орфографічного словника.

236. а) Прочитайте слова, дотримуючись правил орфоєпії. Поясніть правопис слів. Написання яких слів потрібно перевірити за словником? Зробіть це.

Голубка, ложка, везти, полегкість, рюкзак, анекдот, розвідка, низько, призьба, подружка, **дЬОГТЬОВИЙ**, підказка.

б) Зробіть звуковий запис виділених слів.

237. а) Перепишіть. Вставте пропущені літери. Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів.

Бері..ка, стру..ка, кі..тистий, ми..тіти, поле..шення, ко..ьба, хо..ьба, ні..тик, фу..бол, бри..ки, мабу..ь, я..би, мере..тіти.

б) Написання яких слів потрібно перевірити за словником? Зробіть це.

Дзвінкий приголосний [з] у префіксах **роз-**, **без-** перед наступними глухими приголосними може оглушуватись: *розказати* [росказати], *безперечно* [бе^нспе^нречно].

Шиплячі приголосні [ж], [ч], [ш], [дж] перед свистячими [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'] змінюються у вимові на відповідні їм свистячі. Унаслідок такого уподібнення вимовляємо подовжений свистячий звук: *дочці* [доц':і], *донечці* [донец':і], *лисичці* [лисиц':і] або два свистячі звуки: *подружці* [подруз'ц'і], *книжці* [книз'ц'і], *товаришці* [товарис'ц'і].

На письмі такі зміни у вимові не позначаємо. Щоб не помилитися в написанні, слово зі сумнівним приголосним потрібно змінити або дібрати до нього споріднене так, щоб після сумнівного звука стояв голосний (*подружці* – *подруженька*) або

приголосний, що не впливає на вимову попереднього звука (донечці – донечка).

Уподібнення відбувається під час вимови дієслів на **-ться** [ц':а], **-шся** [с':а].

Наприклад: *сміється* [с'м'ійéц':а], *смієшся* [с'м'ійéс':а].

238. Перепишіть прислів'я. Подані у звуковому записі слова запишіть літерами. Поясніть, як перевірити написання цих слів.

1. У [книз'ц'і] кохайся – розуму набирайся. 2. Молодому тепліше в [сороц':і], ніж старому в каптані. 3. Хто збився з дороги, той радий і [стез'ц'і]. 4. Погрожує миша [к'іс'ц'і], та здалека.

239. Перепишіть прислів'я, вставляючи пропущені літери. Підкресліть слова, за вимови яких відбувається уподібнення приголосних. Вимовте ці слова.

1. Кінь на чотирьох ногах, та й то спотикаєт..ся, а чоловік одним яз..ком говорить, тому й пом..ляєт..ся. 2. Коли за все віз..мешся, то нічого не зробиш. 3. Що одному не даєт..ся, гуртом ле..ко берет..ся. 4. Коли бої..ся, то з чимось таї..ся. 5. Людина людиною тр..маєт..ся. 6. У гурті й каша краще їст..ся.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке склад? Які бувають склади?
2. Що таке наголос? Чи змінюється значення слова від зміни місця наголосу в слові?
3. Як переносимо слова з рядка в рядок?
4. Як вимовляються дзвінки приголосні?
5. Як вимовляються глухі приголосні?

Смішинка

ТЕПЛІ СЛОВА

- *Яринко, які ти знаєш теплі, лагідні слова?*
- *Сонце, праска, кожух, ковдра...*

СЛОВНИЧОК

анекдот – anegdota

голосові зв'язки – wiązadła głosowe

гурт – grupa

каптан – kaftan

каска – hełm, kask

кіготь – pazur

рюкзак – plecak

стружка – wiórka

§ 26. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Українська мова дуже милозвучна.

Іноді при творенні слова або його змінюванні виникає важкий для вимови збіг приголосних. Тоді один зі звуків (зазвичай середній) випадає, тобто відбувається спрощення у групах приголосних. Це спрощення в українській мові передається також на письмі.

У групах приголосних **-ждн-**, **-здн-**, **-стн-**, **-стл-** у вимові приголосні [д] і [т] випадають: *радісний* (хоч *радість*), *персні* (хоч *перстень*), *тижневий*, *тижні* (хоч *тиждень*).

У групі приголосних **-слн-** випадає звук [л]: *масний* (хоч *масло*), *навмисне* (хоч *мислити*). У групі приголосних **-рдц-** випадає звук [д]: *серце* (хоч *сердець*, *серденько*).

У зазначених випадках спрощення позначаємо на письмі.

240. а) Від поданих іменників утворіть прикметники і вимовте їх відповідно до правил орфоєпії. Слова запишіть парами.

Якість, проїзд, совість, доблесть, заздрість, піст, масло, пристрасть, ненависть, щастя, швидкість.

б) Назвіть групи приголосних, в яких відбулося спрощення.

Увага! У словах *зап'ястний*, *кістлявий*, *пестливий*, *хвастливий*, *шістнадцять*, *хворостняк* та в прикметниках, утворених від слів іншомовного походження (наприклад, *контрастний*), спрощення не відбувається.

241. Перепишіть, де потрібно, вставляючи літери.

Пристрас..на мелодія, радіс..на подія, кіс..лявий вовк, безкорис..лива допомога, контрас..ний душ, протес..ний мітинг, аванпос..ний загін, захис..на промова, зап'яс..на краса, перехрес..ні дороги, відважні сер..ця, сміливий буревіс..ник, облас..ний архів.

242. Замініть слова прикметниками. Запишіть їх. Чи в усіх прикметниках відбулося спрощення на письмі?

Людина, яка зазнала щастя. Відпустка на тиждень. Людина, яка хвалиться. Праця, що приносить користь. Перемога, що принесла радість. Нарада, яка пов'язана з виїздом. Змагання, які відбулися в області. Випадок, що трапляється рідко.

243. Перепишіть. Вставте, де потрібно, пропущену літеру. Слова, на написанні яких спрощення не позначається, підкресліть.

1. Слово корис..не тільки тоді, коли воно необхідне для думки (*Олексій Довгий*). 2. Мила нам душа правдива, совіс..на, трудяща (*Д. Білоус*). 3. Не раз і не два нашу землю святу топтав ненавис..ний чужинець (*В. Сосюра*). 4. Люблю Україну чес..но і чисто (*Б. Щи-вурський*). 5. Прадавня стіна, їй шіс..надцять століть (*П. Воронько*). 6. І віє пес..ливо із поля в розчинене синє вікно (*В. Сосюра*). 7. Кон-трас..ний – це різко протилежний у чомусь (*Зі словника*). 8. Як відо-мо, істинною дружбою є дружба безкорис..лива (*З журналу*).

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Як ви розумієте значення слова *милозвучність*?
2. У чому суть спрощення приголосних звуків? Для чого воно відбувається?
3. У яких групах приголосних відбувається спрощення?
4. Наведіть приклади спрощення слів.
5. У яких словах спрощення відбувається тільки у вимові?

СЛОВНИЧОК

пестливий – *czuły*

топтати – *deptać*

кістлявий – *kościy*

контрастний – *kontrastowy*

чужинець – *cudzoziemiec*

ПИСЬМО. ТВІР-ОПОВІДАННЯ ПРО ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ

244. Прочитайте текст. Чи можна сказати, що в ньому йдеться про випадок із життя оповідача? Чому можна вважати цей текст оповіданням? Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку, ознайомившись із поданим матеріалом.

КІТ ЧУДИЛО

До нас прибуло кошеня, і ми взяли його вчити. Хто його знає, як треба вчити котів, то ми й учили його по-собачому.

– Ляж – і котик лягав і дивився, що ми йому дамо за це.

– Вперед! – і котик щосили біг уперед.

Так ми його вивчили по-собачому. Зробили з ремінця нашійничок і назвали котика Чудилом.

Одного разу поїхали ми на човні вудити рибу. Чудило – з нами. Наловили верховодок, напустили у великий глек.

Чудило глянув у глек і закам'янів. Сидів, дивився, нахилився усе нижче, а тоді шубовсть – і вскочив у воду.

Ну, думаємо, пропав кіт. Хотіли вже його рятувати, коли – вилазити. Мокрий, нечепурний, але рибка – в зубах. Обтерся, облизався, з'їв рибу – і знов у глек.

Отак і привчився Чудило до мокрого (За М. Йогансенем).

245. Прочитайте словникові статті. Назвіть відомі вам оповідання, в основу яких покладено розповідь про випадок із життя героя.

Випадок – те, що сталося, скоїлося (зазвичай несподівано), пригода, епізод.

Оповідання – невеликий розповідний художній твір про одну чи кілька подій із життя персонажа. Обов'язковими для оповідання є зав'язка, кульмінація, розв'язка.

Зав'язка – початок розвитку зображених в оповіданні подій, те, що дає поштовх розвиткові дії.

Кульмінація – момент найвищого напруження в розвитку подій.

Розв'язка – завершення зображених в оповіданні подій (Із тлумачного словника).

246. Прочитайте теми оповідань. До кожної придумайте зав'язку, кульмінацію та розв'язку. Обміркуйте головну думку, можливу для оповідання на кожну тему. На одну з тем напишіть оповідання.

Лісова пригода.

Несподівана знахідка.

§ 27. ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

247. Прочитайте текст, дотримуючись правил орфоєпії. Поясніть написання виділених слів.

Живе на світі жайворонок заради **своєї** пісні. Ось вона **дзвенить** над степом, і кожне її колінце пронизане радістю. А поблизу звучить пісня другого жайворонка, третього, лунає безліч пісень. Їхні звуки **спадають** на землю чистими перлами. (За Є. Гуцалом).

У виділених словах визначте кількість букв і звуків.

Пригадайте, які звуки є голосними, а які приголосними?

Які голосні у виділених словах є наголошеними?

Які приголосні звуки є дзвінкими, а які – глухими?

Що таке склад? Які склади називаються відкритими, а які закритими?

248. Гра „Ланцюжок слів”. Визначте у слові останній звук. Пригадайте слово, яке починається з цього звука. Запишіть його. Знову визначте останній звук і пригадайте слово. Доберіть лише ті слова, що починаються і закінчуються голосним або приголосним. Складіть ланцюжок із 10 слів.

Експурсія – афіша –
Казкар – розум –

Порядок усного фонетичного розбору:

1. Кількість складів, відкриті та закриті склади, наголошений склад.
2. Кількість звуків і кількість букв (вимовити звуки, назвати букви).
3. Голосні звуки, їх вимова.
4. Приголосні звуки (дзвінкі та глухі, тверді та м'які), їх вимова.

Зразок усного фонетичного розбору: сім'я

1. Два склади: сім'-я, перший закритий, другий відкритий, наголошений другий склад.
2. П'ять звуків: [с'], [і], [м], [й], [а]; чотири букви: ес, і, ем, я.
3. Голосні звуки: [і], [а] – вимовляються виразно, чітко.
4. Приголосні звуки: [с'], [м], [й]; дзвінкі [м], [й], глухий [с']; твердий [м], м'які [с'], [й].

Зразок письмового фонетичного розбору

Радість – [рад'іс'т']; ра-дість: 2 склади; І – відкр., наголошений, ІІ – закр.

[а], [і] – голосні, літери а, і; [р] – пригол., дзвінкий, твердий, літера р; [д'] – пригол., дзвінкий, м'який, літера д (перед і); [с'] – пригол., глухий, м'який, літера с; [т'] – пригол., глухий, м'який, літери т і ь. 7 літер, 6 звуків.

249. Зробіть фонетичний розбір слів *місцевість, яблуна, джміль*.

250. Творче списування із завданням. Доповніть прислів'я. Поясніть їх зміст, визначте голосні й приголосні звуки.

Сказати легко, але зробити ...
Ложка дьогтю зіпсує бочку ...
Не спитавши броду, не лізь ...
Швидко мова мовиться, а не швидко ...
Землі кланяйся низько, до хліба будеш ...

251. а) Прочитайте текст. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.

Телебачення – частина нашого повсякденного життя. По телевізору ми дивимося фільми, новини, різні передачі. Завдяки супутникам ми навіть можемо спостерігати за **подіями**, що **відбуваються** у будь-якому куточку земної кулі. Вперше телевізійне зображення передавали електричними дротами у 1926 році. Картинки були чорно-білі, розпливчасті. Кольорове телевізійне **зображення** вперше передали в ефір у 1953 році (*З дит. енциклопедії*).

б) Що нового ви дізналися із тексту?

252. Відгадайте метаграми.

1) З [і] – лежу я на дивані,
з [и] – пливу я в океані. (тиж 'тїж)

2) З [і] – усі мене торкають,
з [и] – в хліві мене тримають. (жид 'жід)

3) Мене ти здавна звик любити
і завжди ситий ти за це.
А тільки [у] на [і] змінити –
стрибну я вмить на деревце. (єжлїк 'єжлїк)

4) З [о] – мене не помічаєте,
хоч щодня переступаєте.
З [и] – помітять враз хлоп'ята,
та буваю лиш на свята. (їїдиш 'їїдош)

(І. Січовик)

253. Випишіть слова, в яких є розбіжність між звуками і буквами.
Зробіть їх фонетичний розбір.

ПІСЕНЬКА ДЖЕРЕЛЬЦЯ

Світла стелиться сніжинка,
Дзюркотить джерельце дзвінко:
Я біжу, я біжу. Срібне дзеркальце держу,
Щоб дивились в нього друзі,
Синьоока квітка в лузі.

**§ 28. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ
У – В, І – Й, З – ЗІ – ІЗ. ВИЯВЛЕННЯ ТА УСУНЕННЯ
ПОРУШЕНЬ МИЛОЗВУЧНОСТІ МОВИ**

254. Прочитайте пари слів. Чи змінює значення цих слів чергування звуків [в] – [у], [і] – [й]?

Україна – Вкраїна.	Вчитель – учитель.	Уперед – вперед.
Іти – йти.	Ім'я – ймення.	Йван – Іван.

255. Прочитайте словосполучення в лівій і правій колонках. Які словосполучення легше вимовляти? Чому?

Любив Вкраїну.	Любив Україну.
Наш вчитель.	Наш учитель.
Сусідчин Йван.	Сусідчин Іван.
Поспішав йти.	Поспішав іти.
Побачив всіх.	Побачив усіх.

Милозвучність – властивість мовлення, що полягає у плавності, виразності, відсутності складних для вимовляння сполук звуків.

Милозвучність української мови пояснюється гармонійним співвідношенням голосних і приголосних звуків. На три приголосних звуки припадає приблизно два голосних.

Нагромадження приголосних можна уникнути, доречно використовуючи чергування звуків [у] – [в], [і] – [й], [з] – [із] – [зі].

Якщо попереднє слово закінчується на приголосний звук, треба вживати [у] або [і].

Наприклад: *Навчаюсь у школі (не Навчаюсь в школі). Іван і Марічка (не Іван й Марічка).*

Якщо попереднє слово закінчується на голосний, потрібно вживати [в] або [й]. Наприклад: *Прочитала в книжці (не Прочитала у книжці). Учителі й учні (не Учителі і учні).*

На початку речення перед приголосним уживаємо [у], [і], а перед голосним – [в], [й]. Наприклад: *У своїй хаті й стіни помагають. І баран буцне, як зачешиш. В усякої троянди свої колючки. Й день з каганцем його не знайдеш.*

256. виправте допущені помилки. Обґрунтуйте свої відповіді.

Олексій ввійшов в хату; у обох сестер; в другому рядку; стрибнув в воду; Оля і Інна; Оксана й Юрій; поїзд прибув в Варшаву; тобі й йому; ось й зима.

257. Перепишіть, вибираючи з дужок прийменник або сполучник. Свій вибір поясніть.

Живемо (у, в) Одесі, оселились (у, в) Києві, оселився (у, в) Ужгороді, зайшов (у, в) вагон, робітники (і, й) інженери, наука (і, й) освіта, дерева (і, й) кущі, прийшов (і, й) запитав, (у, в) кімнаті (у, в) Оксани, Степан (і, й) Галина, троянди (і, й) айстри, вовк (і, й) ягня.

258. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть свій вибір.

1. (У, в) (у, в)сякім подвір'ї свої повір'я. 2. (У, в)дарив (у, в) дзвін, як треба в макогін. 3. Найдеться купець (і, й) на дірявий горнець. 4. Жалів яструб курку, поки (у, в)сю обскуб. 5. (І, й)ти на комара з дрючком, а на вовка зі швайкою. 6. Краще погано їхати, ніж хороше (і, й)ти. 7. Добре, як голому (у, в) кропиви. 8. Лякали щуку, що (в, у) озері втоплять. 9. Дожидай долі, то не матимеш (і, й) льолі. (*Народна творчість*).

Не чергуються у з в:

а) коли змінюється значення слова:

вправа – управа, вступ – уступ;

б) у словах, що вживаються тільки з в або у:

влада, увага, умова;

в) у власних іменах і словах іншомовного походження:

Вдовенко, Удовенко, Владивосток, Угорщина, ультиматум.

Увага! У поезії вживають дві форми:

Україна і Вкраїна.

За цими ж правилами чергуються і з й, наприклад:

він ішов, вона йшла.

Запам'ятайте! На початку речення завжди вимовляємо і пишемо і: *І я долину на Вкраїну.*

259. а) Спишіть текст, виберіть із дужок правильний варіант вживання у–в.

(В, у) (У, в)країні збереглося немало дерев-старожилів. Одне з них – (у, в) Луцьку. Це ясен (у, в) три обхвати. Йому 200 років. Цей ясен – (в, у)люблене дерево Лесі (У, В)країнки. Воно охороняється законом.

б) Доповніть речення.

Луцьк – це назва...

Україна – це...

Леся – це...

Ясен – це...

в) Зробіть фонетичний розбір слова охороняється.

260. Прочитайте речення. Виправте помилки вживання у – в, і – й, з – зі – із. Речення запишіть.

1. Сонце впало в степ за очеретом й погасло (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Мліє степ в малинових променях передвечірнього сонця (*Г. Тютюнник*). 3. Я досі завжди зі хвилюванням входжу у передосінню золотисту втому полів... (*М. Стельмах*). 4. Поспіли груші і яблука на Спаса. Малина і вишні одійшли давно (*О. Довженко*).

В. Власенко. Яблучний Спас

Уживання різних варіантів прийменників з – із – зі зумовлене закономірностями милозвучності української мови.

Найчастіше з вживається:

а) перед словом, що починається голосним звуком незалежно від закінчення попереднього слова: *завдання з історії*;

б) перед словом, яке починається приголосним звуком, якщо попереднє слово закінчується голосним: *виходити з дому*;

Із вживається:

а) між словами, одне з яких закінчується на приголосний, а друге починається приголосним звуком: *брат із сестрою*;

б) перед словом, що починається глухими або сполученням двох приголосних звуків: *говорити із сином*.

Зі вживається тоді, коли наступне слово починається двома приголосними: *двері зі скла; стояти зі зброєю.*

261. Спишіть, розкриваючи дужки і вибираючи один з варіантів прийменника.

1. Понад хатами (з, зі, із) степу летіло гайвороння (у, в) ліс на ночівлю (А. Головка). 2. Поперед нього йшла купа дівчат (з, із, зі) серпами (І. Нечуй-Левицький). 3. (З, зі, із) сходу дихнув вітерець і овіяв Остапа (М. Коцюбинський). 4. Заглядає ніч (у, в) вічі, (в, у) чорнім небі світять зорі (М. Рильський).

Смішинка

Учителька роздивляється роботу учня.

– Андрійку, здається, це почерк твого старшого брата?

– Може бути: я писав його ручкою.

СЛОВНИЧОК

гайвороння – gawron

горнець – garnek

очерет – oczeret

серп – sierp

управа – urząd

уступ – występ

ультиматум – ultimatum

яструб – jastrząb

§ 29. НАПИСАННЯ ТА ВИМОВА СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

В українській мові є слова, запозичені з інших мов. Значення таких слів пояснено в словнику іншомовних слів. Там же вказано і походження таких слів. Вимова та написання слів іншомовного походження має певні особливості.

262. а) Прочитайте речення. Випишіть слова іншомовного походження. Поясніть їх значення. Підкресліть у цих словах *и, і*.

1. Атлантида – міфічний острів (*З підручника*). 2. Арктика й Антарктика цікаві для нас своїми безмежними просторами (*З газети*). 3. У вікно зазирає жоржина (*Б. Списаренко*). 4. У людині поєднуються кактус і орхідея (*П. Загребельний*). 5. Кипарис уквітчала гірляндами чайна троянда (*А. Кримський*). 6. Кришталем заяскрилася роса по зеленій траві (*Панас Мирний*). 7. Мені пора згорнутись, як мімозі (*Л. Забашта*).

б) Написання яких іншомовних слів, на вашу думку, бажано перевірити за орфографічним словником?

У словах іншомовного походження пишемо літеру *и*:

– у загальних назвах після букв *д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р* перед буквами, що позначають приголосні (крім *й*): *директор, титан, зигзаг, сигнал, циркуль, жирафа, шифон, ритм*; це правило називається **правилом „дев’ятки”**, бо таких приголосних дев’ять;

– у географічних назвах на *-ика, -ида*: *Мексика, Атлантида*; після *ж, ч, ш, ц*: *Алжир, Чилі, Вашингтон, Лейпциг*; зі звукосполукою *-ри-* перед приголосним: *Рим, Мадрид, Рига*;

– за традиційною вимовою в деяких географічних назвах: *Аргентина, Бразилія, Сицилія, Сирія, Єгипет, Тибет*.

У словах іншомовного походження пишемо літеру *і*:

– на початку слів: *ікона, інститут, інженер, ідея*;

– у кінці незмінних слів: *таксі, колібрі, жури, боржомі*;

– після літер, що не входять до „дев’ятки”: *бізнес, кілограм, пінгвін, фініш*;

– перед літерами, що позначають голосний звук та *й*: *діалог, матіола, радіус, армія*;

– у власних назвах після літер на позначення приголосних, крім шиплячих: *брати Грімм, Дені Дідро, Нагасакі, Ніл, Сідней*.

263. а) Перепишіть. Підкресліть у словах орфограму „Літери *и – і* в іншомовних словах”. Поясніть правопис слів.

1. Дискета, цитрина, пенсіонер, поні, жури, силует, бізнес, казино, пенальті, нікель, інструмент, інспектор, інвестор, стиль.

2. Чипси, бензин, президія, радіус, дієта, жирафа, цистерна, фіолетовий, інстинкт, регбі, зомбі, кілограм, мітинг, візит.

б) Значення та походження слів з’ясуйте за словником іншомовних слів.

264. Перепишіть, на місці крапок вставте пропущені літери. Позначте у словах орфограми „Літери *-и -і* в іншомовних словах”. Поясніть написання слів. За потреби зверніться до словника.

Фонет..ка, орфограф..я, граф..ка, математ..ка, през..дент, сп..кер, реж..м, металург..я, кор..фей, велос..пед, електр..ка, ф..нанси, арх..в, ч..чероне, пар.., харакір.., глад..олус, сер..ал, інтонац..я, рад..о, кл..єнт, тр..умф, письменники Редьярд К..пл..нг, Астр..д Л..ндгрєн.

265. Запишіть слова, вибираючи із дужок потрібну літеру.

(І, и)нтерес, (і, и)нтелект, (і, и)нкубатор, (і, и)нжир, жур(і, и), (і, и)дея, пон(і, и), пенальт(і, и), зомб(і, и), (і, и)люзія, (і, и)ндекс, (і, и)люстрація, (і, и)мідж.

Значення незнайомих слів з'ясуйте за словником іншомовних слів.

266. Перепишіть, уставляючи пропущені літери.

1. А наша ж нац..я козача. І вдача наша – не л..дача (*М. Лукіє*).
2. Я з династ..ї хлібороба (*П. Перебийніс*).
3. Не піду я на поклін ні в Пар..ж, ані в Берл..н (*Я. Осадчук*).
4. Трава євшан – наш тал..сман одвічний (*Л. Забашта*).
5. Я свою релікв..ю родинну синові у спадок передам (*П. Перебийніс*).

Подвоєння букв в іншомовних словах	
зберігається	не зберігається
<p>У власних іншомовних назвах і похідних словах: <i>Голландія – голландець, Марокко – марокканський.</i></p> <p>У деяких недавно запозичених іменах: <i>Алла, Ганна, Геннадій, Віссаріон</i></p> <p>При збігу однакових приголосних звуків префікса і кореня: <i>контрреволюція, ірреальний</i></p>	<p>В українізованих запозичених іменах: <i>Кирило, Сава, Інеса</i></p> <p>У загальних назвах: <i>каса, група, сума, шосе</i></p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-top: 10px;"> <p>Винятки: <i>тонна, ванна, манна, вілла, бонна, мадонна, булла, брутто, нетто, мотто, мірра, аннали, панна</i></p> </div>

267. Прочитайте і запам'ятайте значення цих слів.

- Мадонна – жінка з дитиною.
- Бонна – няня.
- Вілла – велика заміська дача, будинок.
- Булла – папська грамота.
- Брутто – вага товару з упаковкою.
- Нетто – вага товару без упаковки.
- Мотто – коротке слівце.
- Мірра – ароматична смола.
- Аннали – літописи.

268. Уставляючи, де потрібно, літери, запишіть слова з подвоєнням і без нього у дві колонки.

Бас..ейн, мас..аж, ап..етит, ал..ея, пан..о, ван..а, тон..а,
Калькут..а, Дарданел..и, Філіп..іни, сирок..о, барок..о, пік..оло.

Значення й походження слів з'ясуйте за словником іншомовних слів.

269. Запишіть слова, поясніть правопис слів в українській та польській мовах. Утворіть словосполучення зі словами лівої колонки.

конгрес	kongres
місія	misja
апетит	apetyt
колектив	zespół
Лісабон	Lizbona
Шіллер	Schiller

270. Прочитайте слова, з'ясуйте їх значення. За потреби зверніться до словника іншомовних слів. Запам'ятайте написання слів.

Бароко, лібрето, піанісимо, бравісимо, беладона, інтермецо, мадонна, манна, піца.

271. Запишіть власні назви в такій послідовності: назви країн, назви міст, назви річок. Позначте місце наголосу. Поясніть написання слів.

Голландія, Лісабон, Єрусалим, Бразилія, Калькутта, Аддис-Абеба, Вифлеєм, Міссісіпі, Сирія, Люксембург, Міссурі, Андорра, Ніцца, Уссурі.

М'який знак в іншомовних словах так само, як і в українських, вживається для позначення на письмі м'якості приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'].

Наприклад: *конферансьє, віньєтка, бульйон.*

Роздільну вимову звуків у більшості іншомовних слів позначаємо апострофом за загальними правилами української орфографії, а також після г, ґ, к, х, ж, ч, ш, н.

Наприклад: *п'єдестал, інтерв'ю, прем'єра, бар'єр, кеш'ю, ін'єкція.*

Не ставимо апостроф в іншомовних словах, у яких пом'якшені губні звуки та [р'] вимовляємо нероздільно з наступними голосними [а], [у], [е], що їх на письмі позначаємо літерами **я, ю, є**.

Наприклад: *бюджет, пюре, ревію, мюслі, фюзеляж, рюкзак*.

272. Запишіть подані слова, вставивши апостроф або м'який знак.

Прем..єра, міл..йон, міл..ярд, Рив..єра, ател..є, кан..йон, комп..ютер, ін..екція, бракон..єр, Болон..я.

273. Перепишіть, уставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть уживання великої літери.

Б..язь, об..єктив, б..юрократ, кар..єрист, М..юллер, Д..юма, м..юзикл, прем..єра, п..єса, куп..юра, рез..юме.

Бар..єр, р..юш, вар..єте, м..юслі, т..юбик, п..єдестал, п..юпітр, грав..юра, ф..юзеляж, Анрі Барб..юс.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Як робимо фонетичний розбір слова?
2. Коли є чергування *у – в, і – й, з – зі – із*?
3. Коли у словах іншомовного походження пишеться *і*, а коли – *и*?
4. У яких випадках у словах іншомовного походження пишеться м'який знак, апостроф?

Смішинка

МНОЖИНА

– *Михайле, як, на твою думку, слово штани – це однина чи множина?*

– *Це як подивитись. Зверху – однина, а знизу – множина.*

СЛОВНИЧОК

бароко – barok

бюрократ – biurokrata

бязь – perkal

гравюра – grawiura

каньйон – przełęcz

мюзикл – musical

пюпітр – pulpit

фюзеляж – kadłub samolotu

ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ОКРЕМИХ ПРЕДМЕТІВ

274. Прочитайте два описи рослини. У якому з них висловлюється ставлення автора до описуваного предмета? Які для цього вжиті слова? У якому подано точну характеристику рослини? Встановіть, який з описів художній, а який – науковий.

1. Каштани... Крислаті велети й молоді дерева з широкопалим листям, з гіллям, обважнілим від колючих, ніби їжачки, плодів. Чарівні київські каштани весною.

Кожна брунька перетворюється на рожево-білу пірамідальну квітку. Крони дерев тихо палахкотять пишними суцвіттями.

2. Каштан – рід рослин родини букових. Дерева з видовжено-ланцетними листками і прямостоячими сережками. Плоди – односім'яні горіхи із шкірястим оплоднем, зібрані по 1–3 в спільній шипуватій обгортці.

Опис – це висловлювання, в якому йдеться про ознаки та властивості предмета чи явища. Це можуть бути: розмір, колір, смак, запах, форма, призначення та ін.

Описувати можна все, що ми бачимо навколо: предмети, тварин, людей, різні процеси й явища.

Описом ми користуємося тоді, коли потрібно, щоб людина, до якої ми звертаємось, ніби побачила, впізнала те, про що ми говоримо.

Опис здебільшого складається з трьох частин: у першій передається загальне уявлення від описуваного предмета, тварини та ін., у другій дається опис частин, деталей, говориться про окремі ознаки; в третій – робляться висновки.

Мета опису – дати точне уявлення про предмет або явище. До опису можна поставити запитання: *який? яка? яке? які?*

В описах завжди зустрічаються відомі предмети, явища, тільки з новими ознаками.

Описи можуть бути виконані в науковому або художньому стилі.

Зверніть увагу! Науковий і художній описи будуються по-різному:

Науковий опис

1. Що за предмет?
2. Матеріал, з якого він зроблений.
3. Форма, розмір, колір.
4. З яких частин складається?
5. Для чого вживається?

Художній опис

1. Загальне враження від предмета.
2. Деталі, які підтверджують це враження.
3. Ставлення до описуваного (предмета, рослини та ін.).

275. Прочитайте учнівський опис предмета. Визначте, до якого стилю мовлення він належить. Свою думку доведіть.

На столі переді мною лежить учнівська лінійка. Вона зроблена з червоної пластмаси. Має вузьку, довгу форму. З одного її боку нанесено поділки і цифри.

За допомогою лінійки ми проводимо рівні, прямі лінії. Вона потрібна на уроках математики, малювання, мови.

276. Прочитайте тексти, вкажіть тип і стиль мовлення. Що є *відомим*, а що *новим* у описах тварин?

1) Лис – хижий ссавець родини собачих. Має довгий хвіст та руде хутро.

Голова та тулуб продовгуваті. Ноги короткі, міцні. Живиться плодами, різними травами, м'ясом.

2) На зріст лисеня було таке, як маленька кішка. Лапки здавалися міцними, але тулуб був маленьким та худеньким.

Велика голова, з гострим носом і настороженими вухами, веселі, круглі, як ґудзики, оченята і рухливий кінчик носа робили лисеня страшенно кумедним.

Хутро сірувато-сіреньке з темнуватими розводами, шийка, щічки та живіт були білими.

277. Опишіть один із предметів, який вас оточує, у художньому стилі. Вживайте слова та вирази, характерні для цього стилю і типу мовлення.

**ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ
„ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ”**

278. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

1 рівень

1. Однакова кількість букв і звуків є у рядку:

- а) дев'ять, вокзал, заєць.
- б) сіль, юність, щітка.
- в) яструб, в'їзд, далечінь.

2. Усі слова пишуться з апострофом у рядку:

- а) бур..ян, б..юст, з..яблик.
- б) в..язка, черв..як, здоров..я.
- в) р..яд, бур..як, м..яч.

2 рівень

3. Запишіть слова у дві колонки:

- а) з м'яким знаком;
- б) без м'якого знака.

Кавказ..кий, камін..чик, мален..кий, тон..ший, тюр..ма,
арал..ський, піс..ня, Уман..щина.

4. З поданих слів виберіть лише ті, в яких відбулося спрощення приголосних.

Тижневий, вісник, пестливий, баластний, чесний, корисний, обласний.

3 рівень

5. Спишіть, виправляючи помилки та вставляючи пропущені букви.

Реч..татив, соний, Кр..т, смиренний, торф'яний, шіснадцять,
ч..пси, мільйон, корисний, громадянський.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Мій улюблений мультфільм”.
Використайте у тексті чергування *у – в, і – й*.

Варіант 2

1 рівень

1. Однакова кількість букв і звуків є у рядку:

- а) течія, Юрко, зима.
- б) любов, щебетання, їдальня.
- в) ящик, промовець, свято.

2. Усі слова пишуться з м'яким знаком у рядку:

- а) сіл..с..кий, прос..ба, сидят...
- б) сил..ний, Оксан..чин, різ..ба.
- в) ковз..кий, мен..ший, совіст.. .

2 рівень

3. Запишіть слова іншомовного походження у дві колонки:

- а) з буквою *i*;
- б) з буквою *u*.

Ярл..к, арх..тектор, сп..дометр, бенз..н, операц..я, нарц..с,
еруд..т, Д..зель, ч..пси, дж..нси, С..ц..лія, Т..бет, т..тан.

4. З поданих слів виберіть лише ті, в яких в орудному відмінку однини відбувається подовження приголосних.

Радість, піч, любов, совість, сіль, тінь, молодь, знать.

3 рівень

5. Спишіть, виправляючи помилки та вставляючи пропущені букви.

Моркв'яний, павільон, гіля, к..парис, дений, прол..єт..ся,
хворостняк, туриський, дзв..якати, дон..чин.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Мова – скарб народу”.

Використайте у тексті слова з ненаголошеними голосними, а також слова з префіксами.

БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ

Це потрібно знати:

з яких значущих частин складаються слова.

Цього необхідно навчитися:

розрізняти форми слова і спільнокореневі слова;
розбирати слова за будовою.

Це треба запам'ятати:

правила написання слів.

Над цим варто замислитися:

„Освіта – це вид гігієни.

Письмо з помилками – то як невимиті руки чи зуби.

Теперішня людина – тільки освічена” (В. Стус).

§ 30. СПІЛЬНОКОРЕНЕВІ СЛОВА І ФОРМИ СЛОВА

279. Прочитайте. Чи всі слова змінюються? Чи змінюється при цьому їх лексичне значення.

Світлий день	іду повільно
Світлого дня	ідеш повільно
Світлому дню	іде повільно
Світлим днем	ідемо повільно
(на) світлому дні	ідете повільно

Слова є **змінні** та **незмінні**.

Незмінні слова в реченні завжди звучать однаково, тобто мають лише одну форму: *швидко, кіно*. Незмінні слова закінчень не мають.

Змінні слова в реченні змінюють свою форму, зберігаючи при цьому лексичне значення: *світлий, світлого, світлому, світлим; іду, ідеш, іде, ідемо, ідете; день, дня, дню*. Змінні слова мають закінчення, яке виражає граматичне значення слова (рід, число, відмінок, час тощо).

Закінченням (końcówka) називається змінна частина слова.

Частина слова без закінчення називається **основою (tematem)**.

Щоб правильно виділити закінчення й основу, слово треба змінювати: іменник – за відмінками та числами; прикметник – за родами, числами й відмінками; дієслово – за особами або родами і числами.

Закінчення графічно позначається □, а основа □□□.

Наприклад: світл□□□, ід□□□.

Іменник сік□□ також має закінчення, яке виражає граматичне значення: чоловічий рід, однину, називний відмінок. Це закінчення *нульове* (∅), тому що не виражене звуком (і не позначене літерою). В інших формах іменника (сок□□, сок□□□, сок□□□) закінчення виражені звуками.

280. Визначте незмінні слова. Змінні слова випишіть, виділіть у них закінчення й основу.

Сонце, радісний, дерево, хмара, високо, вітряний, влітку, світять, журі, колібри, повітря, співають, шахи, доміно.

281. Запишіть слова у три колонки: із закінченням, з нульовим закінченням та без закінчення (незмінні).

Місто, столиця, Київ, щиро, майдан, площа, хор, голос, пісня, спів, мелодія, батько, син, зустріч, радість, приємно, проміння, простір, салют, земля, ніч, таксі, вулиця.

Яке значення слова виражає його закінчення? Яке значення виражає основа?

Корінь (*rdzeń*) – це головна значуща частина слова. Корінь містить у собі спільне лексичне значення споріднених слів. Наприклад: злет, летіти, перелітний. Корінь позначається так: .

Спільнокореневі (споріднені) слова (*wyrazu pokrewne*) – це слова зі спільним коренем, але з різними лексичними значеннями. Так, лексичне значення слова *море* – великий водний простір з гірко-солоною водою; лексичне значення слова *моряк* – той, хто служить у морському флоті; *морський* – такий, що буває над морем, біля моря, здійснюється на морі або призначений для плавання морем. Слова *море*, *моряк*, *морський* пов'язані спільним основним значенням – відношенням до водного простору, проте кожне з цих слів має власне лексичне значення.

Спільнокореневі слова можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови.

Увага! Не треба плутати слова з коренями, однаковими за звучанням, але різними за лексичним значенням. Наприклад: *вода* – *водити*, *носик* – *носити*, *котик* – *котити*.

282. а) Перепишіть речення. Спільнокореневі слова підкресліть, виділіть у них корінь.

1. Квіти синіють над синім струмком (*В. Васюк*). 2. Місяць серпень жито жав, срібний серпик поламав (*Л. Іваннікова*). 3. Сиплеться, осипається листя (*М. Стельмах*). 4. Березень березовим вінником зиму вимітає, а від березневих дощів земля квітне (*Народна творчість*).

б) Про яку пору року йдеться у кожному реченні? Позначте у словах орфограму „Сумнівний ненаголошений голосний”.

283. До поданих слів доберіть по три-чотири спільнокореневих. Запишіть їх. Виділіть корені.

Гніздо, батьківський, наука, приходитьи.

284. Запишіть у дві колонки різні форми слова *блакитний* і спільнокореневі з ним слова.

Блакить, блакитний, блакитноокий, блакитного, блакитніє, блакитна, блакитнуватий, блакитною.

Поясніть, як ви розрізнили спільнокореневі слова й різні форми того самого слова.

285. Перекладіть слова польською мовою. Визначте і порівняйте закінчення та основу в українських та польських словах.

Тінь, пісенька, щоранку, печиво, кіно, широкий, люблю, пізно.

286. Прочитайте текст. Випишіть спільнокореневі слова і слова з різними формами.

Тисячі років тому люди не мали потреби у точному визначенні часу. Але згодом така потреба виникла. Першим був сонячний годинник. Тінь пересувалася слідом за рухом сонця по небу. Потім з'явився водяний годинник. Вода у ньому капала з посудини, і по рівню води визначали годину. Механічний годинник винайшли у Європі в 13 столітті (*З дит. енциклопедії*).

287. а) Перепишіть. Визначте різні форми одного слова. Виділіть у них закінчення. Спільнокореневі слова підкресліть, виділіть у них корінь.

1. Там тиша тишу лагідно колише (*О. Лозова*). 2. Грім натрусив зі сливи слив, щоб легше було сливі (*М. Вінграновський*). 3. При дорозі, де тополі, синій льон зацвів у полі. Біля льону синя річка, в небі синьому – синичка. Стільки цвіту-синьодзвону, засиніло все від льону! (*А. Камінчук*).

б) Доберіть і запишіть два-три спільнокореневих слова до слів *тополя, річка*. Виділіть у цих словах корінь.

М. Беркос. Льон цвіте

Смішинка

Мамо, – каже дівчинка, – ти пам'ятаєш ту вазу, яка переходить у нашій родині з покоління в покоління?
 – Так, – відповідає мати. – А що?
 – Моє покоління щойно її розбило.

СЛОВНИЧОК

блакить – błękit

льон – len

віник – miotełka

салют – salut

колібри – koliber

цвіт – kwiat

§ 31. КОРИНЬ, СУФІКС, ПРЕФІКС, ЗАКІНЧЕННЯ – ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

288. Прочитайте групи слів. Від яких значущих частин слова залежить різниця в лексичному значенні слів кожної групи? Перепишіть, виділіть префікси й суфікси.

а) Писати, записати, дописати, виписати, переписати. Йти, вийти, зайти, прийти, підійти, перейти.

б) Калина, калинка, калинонька, калинник, калиновий. Вовк, вовчєня, вовчик, вовчичок, вовчисько, вовчище, вовчий.

Префікс (przedrostek) – значуща частина слова, яка стоїть перед коренем і надає словам нового лексичного значення або нового відтінку в значенні (*великий – невеликий, превеликий; будувати – добудувати, перебудувати*). Префікс позначається так: □.

Суфікс (przyrostek) – значуща частина слова, яка стоїть після кореня й надає словам нового лексичного значення або нового відтінку в значенні (*весна – весняночка, весняний*). Суфікс позначається так: ^.

289. Від слів *читати, нести* за допомогою префіксів *за-, від-, до-, про-* утворіть нові слова.

290. Згрупуйте споріднені слова й запишіть. Виділіть корінь, префікс, суфікс, закінчення.

Холоднющий, вітрисько, мороз, вітерець, холод, морозити, замерзнути, холодильник.

В українській мові є однозвучні префікси і прийменники. Наприклад: *наступив – на столі, відповісти – від місяця, записати – за школою, додому – до хати, вбігти – в школу* та ін.

Префікс – частина слова і завжди пишеться разом зі словом. Прийменники пишуться окремо від слів, до яких належать. Між ними при потребі можна вставити інше слово: *наступив – на високому столі*.

291. Визначте префікси у словах. Складіть словосполучення з однозвучними прийменниками.

Напишу, збирає, заспіваємо, приєднання.

292. Складіть речення, в яких *на* і *зустріч*, *в* і *день* писалися б то разом, то окремо.

293. Перепишіть і розберіть за будовою подані слова:

Підсніжник, придорожній, оздоровлювати.

294. Зробіть розбір поданих слів за будовою в такій послідовності (усно):

прикордонник, прекрасний, відпочивати

1. Визначте у слові закінчення.
2. Визначте у слові основу.
3. Дібравши спільнокореневі слова, визначте у слові корінь.
4. Визначте префікс або префікси, доберіть слова з тим самим префіксом (префіксами).
5. Визначте суфікс або суфікси, доберіть слова з тим самим суфіксом (суфіксами).

Зразок усного розбору слова за будовою

Подорожник. Слово має нульове закінчення, що вказує на іменник чоловічого роду у формі називного відмінка однини. Основа слова – *подорожник*, до основи входять префікс, корінь і суфікс. Корінь – *дорож*, спільнокореневі слова – *дорога, придорожний, здорожений, роздоріжжя*. Префікс *по-* вживається також у словах *порада, позначка, поміряти*. Суфікс *-ник* є у словах *робітник, помічник*.

Зразок письмового розбору слова за будовою.

Подорожник

Правильність розбору слова за будовою можна перевірити у морфемному словнику.

295. Перепишіть каліграфічно подані речення. У виділених словах визначте суфікси. Яких значень надають вони словам?

1. Спав собі за кожним пнем бурий ведмедило (Д. Павличко). 2. Малесенький ведмедик прийшов до ручая... (Г. Усач). 3. І соловейко на калині то щебетав, то затихав (Т. Шевченко). 4. Цей зухвалий солов'їсько то заплаче, то засвище (П. Перебийніс).

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. У чому полягає відмінність між формами слова та спільно-кореневими словами? Наведіть приклади.
2. Яка частина слова виражає його граматичне значення?
3. Чи мають незмінювані слова закінчення? Наведіть приклади.
4. Яке закінчення називається нульовим? Наведіть приклади.
5. Яка частина слова містить його лексичне значення?
6. Які значущі частини можуть входити до основи слова?

Смішинка

- Де ти провів канікули? – питає один з приятелів іншого?
– Першу половину в горах.
– А другу?
– У гірці.

СЛОВНИЧОК

зухвалий – zuchwały
пень – karcz
подорожник – babka

присднання – przyłączenie
соловей – słowik

ГОВОРІННЯ. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ТВАРИНИ

- 296.** а) Пригадайте, який тип мовлення називається описом. Яка мета опису? Особливості наукового і художнього опису? Прочитайте опис тварини.

ВИДРА

Видра має довге тіло (1 м 20 см), довгий хвіст (40 см), короткі ноги, круглу голову з чорними очима, темно-буру лискучу шерсть по спині та з боків і сріблясто-сіру на нижньому боці шиї та животі. Коли тварина рухається по суші, передні й задні лапи її сходяться, і все тіло вигинається дугою ввєрх (З довідника).

- б) Визначте стиль цього тексту. Складіть опис, змінивши стиль тексту.

- 297.** Уявіть собі, що ви хочете розповісти товаришеві про добре відому тварину (собаку, кота, птаха, їжачка, папугу та ін.). Опишіть її зовнішній вигляд, звички (як їсть, гуляє, спить, що вміє робити та ін.).

Зверніть увагу! Ваше завдання – дати художній опис тварини, а не розповісти про якісь випадки з її життя.

В описі, по можливості, вживайте слова й словосполучення: *ніжний, лагідний, сумно, сердито, вітається, весело, слухняний, жвавий, пильнує, насторожено, стрункі ноги, чутливі вуха, міцна шия, блискуча шерсть, біжить швидко, радісно.*

Пам'ятайте! У птаха – дзьоб (а не ніс), кігті (а не нігті), у тварин – шерсть (а не волосся) та ін.

- 298.** Прочитайте. Доповніть опис тварини означеннями так, щоб вийшов завершений текст. Яке значення вони мають? Скористайтеся словами з довідки.

У білки ... тіло, вкрите ... шерстю, і... хвіст. На... голівці – два вушка з ... китичками, ... очиці нагадують ... намистинки. Хвіст і мордочка у звірка ... , ніж усе тільце, а черевце

Довідка: видовжене, рудою пухнастою, пишний, маленький, темніше, маленькі чорні, блискучі, темніші, світліше.

Смішинка

- *Гринько, як буде іменник людина у множині?*
- *Люди.*
- *А як у множині дитина?*
- *Близнята.*

§ 32. ВИМОВА І НАПИСАННЯ ПРЕФІКСІВ З-, С-, РОЗ-, БЕЗ-

299. Пригадайте, що ви знаєте про правопис і вимову цих префіксів з попередніх класів?

Префікс з- перед дзвінками приголосними вимовляємо дзвінко, виразно і пишемо літеру з: *зберегти, зв'язати, зробити*.

Перед глухими приголосними префікс з- вимовляємо глухо, однак пишемо літеру з, наприклад: *зсадити, зшити*. Лише перед літерами к, п, т, ф, х пишемо літеру с: *скинути, спалити, стерти, схопити, сфотографувати*.

Якщо корінь починається з кількох приголосних, для поліпшення вимови використовуємо префікс зі-: *зігнути, зібрати, зіграти, зіскочити*.

300. Від поданих слів утворіть нові слова з префіксом з- або с-. Утворені слова запишіть у дві колонки.

Косити, садити, ховати, горіти, міряти, дути, формулювати, чіпляти, різати, терти, сохнути, ламати, варити, планувати, найти, цілити, бігати, будити, кріпити, в'ялити.

301. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. У темнім лісі, за горами, ..бравсь усякий звір (*Л. Глібов*).
2. Захід ..гасає, мов скалка червона, – і наостанку в Дніпро загляда (*В. Ткаченко*). 3. Тихесенький вечір на землю ..падає, і сонце сідає в темнесенький гай (*В. Самійленко*).

Увага! Не плутайте на письмі префікси з-, зі- з прийменниками з, зі: *злізти – з лісу, зігнути – зі мною*.

Правопис префіксів роз-, без-

Кінцевий приголосний префіксів роз-, без- вимовляємо по-різному, залежно від початкового звука кореня. Якщо корінь починається голосним звуком (*безупинний, розораний*) або ж дзвінким приголосним (крім шиплячого), кінцевий звук префікса звучить чітко: *розвага* [розвага], *безриб'я* [безриб'я].

Перед наступним глухим приголосним (крім шиплячого) кінцевий приголосний префіксів роз-, без- залежно від темпу вимови можемо вимовляти дзвінко або глухо.

Наприклад: [розпи^етати] і [роспи^етати],
[бе^изсмертний] і [бе^ис:мертний].

Якщо корінь починається шиплячим приголосним, під його впливом кінцевий звук префікса змінюється на шиплячий.

Наприклад: *безчесний* [бежчесний], *розчистити* [рожчистити].

302. Прочитайте, дотримуючись правил орфоєпії. Виділені слова передайте звукописом.

1. Очі розсудливого дивляться вперед. 2. Безтурботний і від води товстіє. 3. Не **роззявляй** рота – краще розплющ очі. 4. У кого добра паша, в того розсипчаста каша. 5. Пішов посол та й упав у розсол. 6. Чужий рот – не хлів, не зачиниш, бо **розчиниться**. 7. Цибуля дивувалася, що петрушка розтанцювалася (*Народна творчість*).

Префікси **роз-**, **без-** завжди пишемо з літерою з-: *розпитати*, *безмірно*.

303. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Позначте у словах орфограму „Літера з у кінці префіксів роз-, без-“.

1. Люблю н..сти з кр..ниці воду і не ро..хлюпати ні краплі (*А. Камінчук*). 2. Ро..квіта й добрішає душа (*Д. Луценко*). 3. Тривожиться птиця у плавнях бе..сонних (*М. Стельмах*). 4. Зоря в траві ро..сипала дукати. 5. Юне віття на сивих ро..шумілось д..ревах (*М. Рильський*). 6. Люблю, коли в вікно ро..крите шумлять бе..журно дерева (*В. Сосюра*). 7. Прудка річка б..реги ро..м..ває (*Народна творчість*).

І. Айвазовський. Комиші на Дніпрі

Якщо корінь слова розпочинається сполукою кількох приголосних, уживається префікс **розі-**. Наприклад: *розірвати*, *розібрати*, *розісланий*, *розіпрілий*.

304. Прочитайте. Поясніть уживання префікса *розі-*.

1. Розійдіться, журні мислі, не туманьте мого чола! (П. Грабовський). 2. Розішлю свої думи в дозори (В. Симоненко). 3. І сивий дуб від жару розімлів (А. Малишко). 4. Пітьму співучі крила розітнули (П. Перебийніс).

305. Замініть подані словосполучення синонімічними з префіксами *роз-*, *без-*?

Сміливий юнак, тихі кроки, широкий степ, порожня вулиця, жорстокий ворог.

306. Доберіть до поданих слів префіксальні спільнокореневі слова з протилежним значенням. Якого значення надають слову префікси *роз-*, *без-*?

Завантажити, зав'язати, зашити, засипати, застелити, закопати, цінний, сильний, програмний, діяльний, захисний, хребетний.

Смішинка

ОЦЕ ВЧИТЕЛЬ!..

Першого вересня хлопці ідуть до школи.

– Олежyku! Ти такий великий хлопець, а примушуєш маленького Петрика нести свій і твій портфель.

– Це я його учу допомагати старшим!

СЛОВНИЧОК

в'ялити – suszyć

дозор – dozór

дукат – dukat

пітьма – ciemność

плавні – szuwar

розімліти – rozemdleć

§ 33. ВИМОВА І ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ *ПРЕ-*, *ПРИ-*, *ПРІ-*

307. Прочитайте слова, визначте у них префікси. Як вимовляємо ненаголошені голосні в префіксах? Прочитайте слова відповідно до правил орфоєпії. Зробіть звуковий запис слів.

Прехороший, припливти, премудрість, присолити, прилягти, пресердитий.

Ненаголошений голосний [e] у префіксі **пре-** у вимові наближається до [и]. Ненаголошений голосний [и] у префіксі **при-** у вимові наближається до [e].

Префікси **пре-**, **при-** розрізняються за значенням. Префікс **пре-** вказує на збільшену ознаку і за значенням відповідає слову **дуже**: *прегарний* (дуже гарний), *преширокий* (дуже широкий), *премудрий* (дуже мудрий).

Префікс **при-** може означати:
наближення або приєднання (*прибережний*, *прийти*);
неповну дію або ознаку (*прибігти*, *приміський*).

308. Прочитайте і запам'ятайте.

Що писати ПРЕ- чи ПРИ-?
Не турбуйся, друже.
Префікс ПРЕ- пиши завжди
замість слова „дуже”.

Хто премилый – дуже милий,
престарий – дуже старий.
Хто премудрий – дуже мудрий,
премалий – дуже малий.

Префікс ПРИ- пиши тоді,
коли мусиш щось зробити:
принести мамі води
чи гачок *прибити*.

ПРИ- тоді іще напишемо,
коли вкаже він наближення:
прибережний, *приморський*,
прикордонний, *приміський*.

309. Перепишіть, виділіть у словах префікс **при-**. Яких значень надав цей префікс словам?

Прибути вчасно. Привести дитину. Приморське місто. Приміська зона. Приморожена риба. Припорошило снігом. Привітати сина. Приблизне значення.

310. Додавши до слів префікси **пре-** або **при-**, запишіть слова у дві колонки.

..глибокий, ..дунайський, ..бути, ..носити, ..гаряче, ..болючий, ..вітати, ..клеїти, ..дорого, ..дивний, ..малий, ..азовський, ..сісти, ..завзятий, ..будувати, ..знати, ..дніпровський, ..чудово, ..вокзальний, ..старий, ..старкуватий.

311. Замініть слова і словосполучення словами з префіксами *при-, пре-*.

1. Повернення птахів.
2. Лягти на кілька хвилин.
3. Дуже гарний.
4. Посадка на землю.
5. Дуже глибокий.
6. Місцевість біля Карпат.
7. Невеликий мороз.
8. Дуже високий.

312. Прочитайте. Поясніть лексичне значення виділених слів, за потреби зверніться до тлумачного словника.

Прізвище Сірко спочатку, певно, було козацьким **прізвиськом** отамана Запорозької Січі (*Л. Залізник*).

Назвіть по два відомих вам прізвища та прізвиська історичних осіб.

Із префіксом **прі-** пишемо такі слова:
прізвисько, прізвище, прірва.

313. Перепишіть, добираючи з дужок потрібну літеру.

1. До будиночка пр(е, и)ступав пр(е, и)густий, зелений-пр(е, и)зелений вишневий садочок (*І. Сенченко*).
2. Я чекаю чогось, я пр(е, и)тих (*В. Сосюра*).
3. У світі пр(е, и)чистім берізка співатиме листом барвистим (*Л. Білозерська*).
4. Село пр(е, и)сіло у сади зелені (*Д. Горішний*).
5. Мені знову пр(е, и)марився сніг (*Г. Васильченко*).

Запам'ятайте! **Пре-** пишемо у словах:
президент, прем'єр, представник, президія, престол, президентство і ін.

314. Напишіть невелику розповідь про якесь явище природи. Використайте слова з вивченими префіксами.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. У яких випадках пишемо префікси *пре-, при-, прі-*?
2. Які слова є змінні, а які – незмінні?
3. Що таке основа слова?
4. Коли пишемо префікси *з-, с-, роз-, без-*?

Смішинка

Петро: – Чому жаби перед дощем ховаються у воду?
Михась: – Щоб не змокнути...

СЛОВНИЧОК

представник – przedstawiciel

презирство – pogarda

престол – tron

прітва – przepaść

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ”

315. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

1 рівень

1. Усі слова мають нульове закінчення у рядку:

- а) машина, думка, безстрашний;
- б) зошит, друг, тінь, радість;
- в) святковий, літо, свято;
- г) ліс, місто, чай.

2. Слова з префіксами подано без помилок у рядку:

- а) розповідь, преміський, зхитрувати;
- б) премудрий, пришити, схопити;
- в) пребити, прізвисько, сказати;
- г) вітклеїти, прехилити, росписка.

2 рівень

3. Згрупуйте спільнокореневі слова. Визначте будову кожного з них.

Книга, словник, мовлення, книгарня, слово, мова, книжечка.

4. Запишіть слова, у яких були б: префікс, корінь, закінчення; корінь, суфікс, закінчення; корінь, нульове закінчення.

Складіть із цими словами речення.

3 рівень

5. Розберіть слова за будовою. Складіть декілька словосполучень зі словами (на вибір) і визначте їх будову.

Буремний, підводний, товариство, учений, рано, приходити.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Моя рідна земля”, використавши спільнокореневі слова до слова *земля*, а також різні граматичні форми цього слова.

Варіант 2

1 рівень

- Усі слова з нульовим закінченням є у рядку:
 - ліс, осінь, ранок, читач;
 - узлісся, співак, весло;
 - предивний, добро, повінь;
 - бджола, мед, село.
- Усі слова з префіксами подано без помилок у рядку:
 - сідити, пресісти, причудовий;
 - привезти, сфотографувати, прірва;
 - бездушний, роздум, зхопити;
 - предорожній, пристол, сказано.

2 рівень

- Згрупуйте спільнокореневі слова. Визначте будову кожного з них.

Вчити, навчання, водний, учений, водяник, водити, підводник.

- Запишіть слова, які відповідали б таким схемам:

3 рівень

- Розберіть слова за будовою. Складіть декілька словосполучень зі словами (на вибір) і визначте їх будову.

Барвистий, обов'язок, товариство, учений, наручний, привокзальний.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Хліб – наша святиня”, використовуючи спільнокореневі слова до слова *хліб*, а також його граматичні форми.

ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ТВАРИНИ

- Пригадайте основні типи мовлення, їх ознаки. Які стилі мовлення можна використовувати в описі: розмовний, науковий чи художній?
- Прочитайте опис тварини. На які частини можна поділити текст? Визначте стиль опису тварини.

ДІК

Наша Земля неозора, і природа в ній різноманітна. Багато тварин і рослин занесено до „Червоної книги” України. Я теж хочу, щоб

тваринам було добре жити поруч із людьми, тому доглядаю за хом'ячком. Це дуже спритна тваринка. Його кличка Дік. У нього чотири рожеві лапки, невеличкий хвостик. Оченята чорненькі, як намистинки. На спинці шерсть руденька, а на животику – біленька. А на щічках і між вушками чорненькі смужки. У Діка спереду виступають чотири зубчики.

Я дуже люблю свого хом'ячка, тому мені важко змиритися, що живуть вони у неволі лише три роки.

318. Використовуючи поданий нижче матеріал, напишіть опис тварини.

Чи знайомі вам такі відомості про собак?

Собаки – породисті, службові, мисливські, декоративні;
мисливські собаки – хорти, лайки, пойнтери, сетери, спаніелі;
службові – вівчарки, доберман-пінчери, боксери, бульдоги, німецькі доги, сенбернари.

План твору-опису тварини.

- 1) Де мешкає тварина, її порода, кличка.
- 2) Яка вона:
 - а) якого тварина розміру?
 - б) якої масті;
 - в) яка в неї шерсть (хутро, шкіра)?
 - г) якої форми в неї тулуб?
 - д) які у неї очі, ніс, вуха, мордочка тощо?
 - е) які основні особливості її вдачі?
- 3) Чим приваблює мене ця істота?

Під час написання твору використовуйте слова:

тулуб: маленький, великий, витягнутий;
шерсть: довга, коротка, густа, гладка, пряма, кучерява, м'яка, пухнаста, блискуча, жорстка;
лапи: довгі, короткі, криві, стрункі;
хвіст: довгий, короткий, гладкий, пухнастий, прямий, кущий;
вуха: довгі, висячі, стоячі, великі, маленькі;
морда: загострена, коротка, тупа, кругла, видовжена, приплюснута, прямокутна;
очі: чорні, карі, зелені, сірі, темні, сумні, веселі, злі, блискучі.

СЛОВТВІР. ОРФОГРАФІЯ

Це потрібно знати:

похідні та непохідні слова; орфографічні правила.

Цього необхідно навчитися:

визначати словотвірну основу та словотворчий засіб;
спосіб творення; правильно писати слова.

Це треба запам'ятати:

основні орфограми; правила написання слів.

Над цим варто замислитися:

„Слова в мові не існують ізольовано одне від одного.
Вони, як і люди, об'єднуються в родини” (Н. Клименко).

§ 34. ПОХІДНІ ТА НЕПОХІДНІ СЛОВА. СЛОВТВІРНА ОСНОВА ТА СЛОВТВОРЧИЙ ЗАСІБ

319. Які слова називаються спільнокореневими? Чим вони відрізняються від різних форм одного й того самого слова? Випишіть окремо форми кожного слова, а потім – спільнокореневі слова.

Білий, білити, біліти, білому, біляк, білого, білими.

Школа, шкіл, школяр, школою, шкільний, школи.

Учити, учень, учу, учитель, учимо, учений, учення.

Більшість слів української мови – **похідні**, тобто утворені від інших слів. Саме ці слова, особливості їх творення є предметом вивчення словотвору.

320. а) Спишіть окремо слова, утворення яких не можна пояснити, і ті, що походять від інших слів.

Сонце, підводний, вода, буремний, прадід, буря, словник, кобзар.

б) Визначте, від яких слів утворилися інші слова.

Міркуйте! Слово *кобзар* називає особу, яка грає на кобзі; воно утворене від основи іменника *кобза*, має спільну з ним частину *кобз-*. Це – твірна основа. Вона позначається так: □□□

Твірною називається основа (або й усе слово), від якого утворюється інше слово. Щоб визначити твірну основу, треба знайти слово, від якого утворене дане. Спільна для цих слів

частина і є твірною основою. Наприклад: $\overline{\text{учитель}} - \overline{\text{учити}}$; $\overline{\text{учительський}} - \overline{\text{учитель}}$. Найчастіше нові слова утворюються за допомогою префіксів та суфіксів. Це і є **словотворчі засоби**, вони позначаються так: \wedge .

Увага! Твірна основа відрізняється від похідної основи слова на один префікс, суфікс. Наприклад: для слова *розподілити* твірна основа *поділити*, а не *ділити*.

321. Прочитайте. Чому так називають птахів? Від якого слова кожна з цих назв утворилася?

Берестянка, вівсянка, очеретянка, кропив'янка, горіхівка.
Мухоловка, осоїд, бджолоїдка.
Чорниш, рябчик, шилохвіст.

322. а) Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте тему й основну думку. З'ясуйте тип мовлення.

б) Назвіть слова, які надають текстові урочистості.

Київ... Київ... Сивий граде старого Кия. Златоглавий, **білостінний** велетень...

Вознісся ти на кручах **придніпровських** дужим богатирем. Підпираєш високе небо широкими плечима. Світиш світлом ясним любові й величі. Довкола себе сієш слово мудрості й знання... Увесь ти ніби зітканий із ниток сонця, зелені дібров і глибокої сині неба, із світлих

земних радостей і чорних земних печалей. У тобі – слава і можуть минувшини. У тобі – сила й наснага для грядущого. У тобі – життя й гордість багатьох поколінь, що відійшли у вічність. Але вони залишили зерна своїх дум, своєї любові, своєї праці – у тобі... (За Р. Іванченко).

в) Визначте твірну основу виділених слів.

г) Поміркуйте, яким способом словотворення утворилася назва *Київ*.

323. Прочитайте. До виділених слів доберіть слова, від яких вони утворились. Запишіть пари, позначаючи твірну основу. За допомогою яких суфіксів утворились виділені слова? Якого значення надають суфікси цим словам?

Кричать сови, спить діброва, **зіроньки** сяють,
Понад шляхом, щирцею, **ховрашки** гуляють.
Спочивають добрі люди, що кого втомило:
Кого – щастя, кого – сльози, все **нічка** покрила.
(Т. Шевченко)

СЛОВНИЧОК

буремний – burzliwy

ховрашок – suseł

кобзар – kobziarz

щирця – szarłat

§ 35. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

324. Розгляньте таблицю. Наведіть свої приклади до різних способів творення слів.

Назва способу	Як утворюється слово	Приклади
Префіксальний	за допомогою префікса	п ^р аліс ← ліс
Суфіксальний	за допомогою суфікса	ліс ^{ок} ← ліс
Префіксально-суфіксальний	за допомогою префікса і суфікса одночасно	п ^р ибереж ^н ий ← берег
Безсуфіксний	відкиданням значущих частин	зелений → зелень
Складання	поєднанням двох і більше основ або їх частин	обласна рада → облрада
Перехід однієї частини мови в іншу	зміною частиномовного значення	який? хто? черговий ← черговий учень (ім.) (прикм.)

325. Пригадайте способи словотворення, властиві польській мові. Чим подібні та чим різняться способи словотвору в українській та польській мовах? Наведіть приклади.

326. Знайдіть твірні слова до поданих слів. Визначте спосіб творення похідних слів.

Розбагатіти, прикордонник, хід, стінний, юннат, навушники, десятка, зорепад, бездумний.

327. Поясніть, як утворилися ці слова. Як називається цей спосіб словотвору?

Синь, зсув, задум, вибір, переліт, обмін.

328. Запишіть прикметники, утворені префіксально-суфіксальним способом. Позначте словотворчі суфікси і префікси.

Під березою, без дна, під водою, над міру, за морем, без ідей, при Дунаї, без дітей, під вікном, без голосу.

329. Прочитайте речення. На які запитання відповідають виділені слова? До якої частини мови вони належать? У якому реченні вони виконують свою основну функцію?

На снігу залишився **слід** незнайомої тварини. Перш ніж щось сказати, **слід** добре подумати. По дорозі йшов **старий** чоловік. **Старий** згадав свою молодість.

330. а) Прочитайте текст. Визначте його тему. Дайте заголовок. Що цікавого ви дізналися з тексту?

Пам'ятник Марусі Чурай у Полтаві

У Полтаві 1625 року в козацькій родині Гордія Чурая народилася дівчинка на ім'я Маруся, яка стала згодом народною **поетесою**, **присвятила** себе пісні. Її творчість припала на бурхливі роки боротьби за волю й незалежність України під проводом Богдана Хмельницького.

За своє коротке життя дівчина пізнала чимало: і смерть батька, і палке кохання козака, і його зраду... Пережиті горе й радість, гіркий сум і солодкий **щем** виливалися в піснях. І живуть ті пісні серед нас, зігріті Божим даром таланту **Чураївни** (За С. Пущенком).

б) Випишіть виділені слова й розберіть їх за будовою. Визначте способи їх творення.

Якщо у вас виникають сумніви щодо виділення твірної основи, зверніться до словотвірного словника. У ньому слово подається так: **осін+н-ій ← осінь**. Перший запис – це словотвірні частини, поєднані знаком (+), а стрілка вказує на твірну основу (**осінь**).

331. Користуючись словотвірним словником, визначте твірні основи та спосіб словотворення поданих слів.

Змагання, припадати, приходити, військовий.

Зразок усного словотвірного розбору слова.

1. З'ясуйте лексичне значення слова.
2. Доберіть найближче спільнокореневе слово.
3. Визначте твірну основу.
4. Позначте словотворчий засіб.
5. Визначте спосіб словотворення.

Зразок письмового розбору.

приїхати ← їхати – префіксальний спосіб

славний ← слава – суфіксальний спосіб

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке словотвір?
2. Які є способи творення слів?
3. Які слова називаються похідними, а які – непохідними?
4. Що таке твірна основа?
5. Словотворчий засіб – це...

Смішинка

РАДІСНІ ПТАХИ

Хлопчику купили двох папуг. Він поспостерігав за птахами, як вони радісно чиркають, і говорить:

– Щось вам дуже добре! Треба вам батьків купити...

СЛОВНИЧОК

зорепад – deszcz meteorów

обмін – wymiana

поетеса – poetka

велич – majestat

талант – talent

щем – ból

ГОВОРІННЯ. УСНИЙ РОЗДУМ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ З ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ УЧНЯ

332. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення належить цей текст? Складіть план тексту.

Машини – чудесні дітища допитливого й наполегливого людського розуму та його умілих всемогутніх рук. Людина тепер змусила машини робити дуже багато, майже все...

Машина виготовила черевики, які ти носиш, стілець, на якому сидиш, лампочку, яка тобі світить... І хоч на що ти кинеш оком – чи то в кімнаті, де ти живеш, чи то на вулиці, по якій йдеш, або в школі, де ти вчишся, – всюди побачиш речі, вироби, будови, прилади, які своєю появою завдячують машині.

А коли це так, то машину можна назвати невтомною працівницею, яка допомагає нам одержувати більше продуктів харчування, більше одягу, швидше і краще будувати житло (Є. Пермяк).

Як ви розумієте слово *досвід*? Дайте йому визначення.

Досвід – сукупність знань, навичок, здобутих у житті та засвоєних або випробуваних на практиці.

Будь-який роздум ділиться на три частини.

У першій міститься основна думка – теза, тобто те, що потрібно довести.

У другій частині наводяться докази (аргументи) для підтвердження основної думки тексту.

У третій – висновок.

Здебільшого частини роздуму виділяються у самостійні абзаци. Наприклад, у тексті про машини в першому абзаці стверджується основна думка, в другому – наводяться аргументи, а в третьому – висновок.

Елементарний роздум можна схематично зобразити так:

Теза (*чому?*) → докази (аргументи) → висновок (*отже*).

333. Складіть роздум на основі власного досвіду на тему „Моє улюблене заняття”.

Смішинка

– Тату, – питає Олег, – чи вмієш ти із заплющеними очима писати своє прізвище?

– Звичайно.

– То напиши його, будь ласка, у моєму щоденнику.

§ 36. НАЙПОШИРЕНІШІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У КОРЕНЯХ СЛІВ

Чергування (wymiana głosek) – це усталені закономірні зміни звуків в одних і тих же частинах слів:

носити – нести – ніс, дубок – дубка, писати – пишу.

Чергування звуків виникло давно, тому воно властиве не тільки українській, а й польській мові.

Дуже давнім є чергування голосних звуків у дієслівних коренях:

[o] // [a] – котити – кататися, могти – змагання;

[e] // [i] – пекти – випікати, текти – витікати;

[e] // [и] – стелю – застилати, беру – вибирати та ін.

334. Спишіть пари слів, уставляючи пропущені букви. Поясніть ваш вибір.

сх..пити – х..пати

кр..їти – кр...яти

бр..хати – набр..хувати

запров..джувати – пров..дити

зм..гти – нам..гатися

п..реш – обп..рати.

335. Проставте наголос у словах і замість крапок вставте потрібну букву.

Допом..гти – допом..гати,

перем..гти – перем..гати,

зах..пити – х..пати,

покл..нитися – кл..нятися.

336. Прочитайте слова. Доберіть до них спільнокореневі, поясніть вживання *о*, *а* в коренях слів.

Допомога, вхопити, скочити, котити.

337. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть вживання голосного в корені.

Gospodarz, pokrywa, gorący, bohater, bogacz, zły, krochmal, łopata, Słowianin, nietoperz, kozak.

В українській мові [o], [e] чергуються з [i]. Таке чергування поширене як у різних формах одного і того ж слова, так і в спільнокореневих словах: *воза – віз, солі – сіль, печі – піч, осені – осінь; гора – гірський, село – сільський.*

Звуки [о], [е] вживаються у відкритому складі (*во-за, со-лі, пе-чі, осе-ні, го-ра, се-ло*), а звук [і] – у закритому (*віз, сіль, піч, осінь, сільський, гірський*).

У відповідних словах польської мови на місці українського [о], яке чергується з [і], часто пишеться **ó** (о kreskowane), яке чергується з [о], [е]: *wóz – woza, mój – mego, Lwów – Lwowa*.

338. Прочитайте вірш.

ЯК ЧЕРГУЮТЬСЯ ГОЛОСНІ

В переливах слів ми раді
відтінити тут одне:
там де і в закритім складі,
у відкритім – **о** та **е**.
У закритім складі кінь
у відкритому – коня.
Поміркуй над цим, прикинь –
не поїдеш навмання.
У закритім складі гість,
у відкритім – гостя жди.
У закритім складі шість,
у відкритому – шести.
Не кінець тут прикладам, –
ще зразки вам викладемо:
лебідь – лебеда, обід – обода,
невід – невода, чобіт – чобота.
А є й виняток: **хóбот – хóбота**
й ще сучасніший: робот – робота.
(Д. Білоус)

Не чергуються [о], [е] з [і] у таких випадках:

1. Якщо [о], [е] випадні: *день – дня, лісок – ліска*.
2. У звукосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-**:
мороз, колос, зелень, шелест. Але: **поріг**.
3. У групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними:
горб, шерсть, вовк.
4. У складних словах зі словотвірними частинами **-вод, -воз, -нос, -роб, -ход** з наголошеним [о]:
діловод, тепловоз, хлібороб, скороход, водонос.
5. У суфіксах **-очк-, -ечк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -енк-, -тель**: *шапочка, кішечка, соколонько, легенький, Грінченко, вихователь*.

6. У деяких книжних словах: *закон, народ, вирок*.

7. У словах іншомовного походження: *атом, альбом, шофер*.

339. Зверніть увагу, що є такі буквосполучення, в яких ніколи не відбувається чергування.

ДЕ НЕМАЄ ЧЕРГУВАННЯ

Є ще словечок певне коло
(тут доріжку мова м'яко стеле):
де є група звуків – **-оро-, -оло-**,
або група звуків – **-ере-, -еле-**,
там ніщо не стане на заваді,
мова там підказує сама:
у закритім і відкритім складі
чергування голосних нема.
Приклади для випадків обох
занотуйте у своїх паперах:
з **о** – це голос, *колос і горох*,
з **е** (подібно) – *шелест, берег, шерех*.
Винятки я також приберіг:
це – *поріг, моріг і оберіг*,
сморід, просторінь (запам'ятайте)
і всі тонкощі на вус мотайте.

Відхилення від норми,
незалежно од відтінків,
форми непрямих відмінків,
запишіть рядочком слів:
голова, але голів,
бóрона, але борі́н,
борода, але борід,
чередá, але чері́д.
Це відхилення від норми,
що їх має наша мова.
Утворіть подібні форми
від *береза і корова*.

(Д. Білоус)

340. Прочитайте. У кожному дієслові визначте корінь. Які голосні звуки чергуються в коренях дієслів?

Завмирати серцем – завмерти серцем. Вмирати зо сміху – вмерти зо сміху. Вносити у вуха – внести у вуха. Туман застелив очі – туманом застилає очі.

341. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібну літеру. Позначте в словах орфограму „Літери е – и в коренях дієслів”.

1. Можна все на світі виб(е, и)рати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 2. Тільки пісня за серце б(е, и)ре (В. Сосюра). 3. Ніч проміння позб(и, е)рала і змотала у клубок (Олександр Олесь).

І. Куїнджі. Українська ніч

У коренях українських слів після [ж], [ч], [ш], [шч] та [г], [к], [х] вимовляємо [и] або [і]. На письмі їх передаємо відповідно буквами **и** (*чистота, щирий*) або **і** (*жінка, чільний, щітка*).

Буква **і** передає звук [і], який чергується з [о] або [е]: *жінка, бо жонатий, женити; чільний, бо чоло; кішка, бо кошеня*.

Буква **и** передає звук [и], який не чергується з [о] або [і]: *жир, чиж, кип'яток, хист*.

Після шиплячих [ж], [дж], [ч], [ш] у коренях слів звук [е] може чергуватися зі звуком [о]: *ч[е]тверо – ч[о]тири; ш[е]стиденка – ш[о]стий*.

Літеру **о** пишемо перед складом із твердим приголосним: *чоловік, жолудь*.

Літеру **е** пишемо перед складом із м'яким приголосним або перед складом з **е**: *вечеря, четвер, чебрець*.

342. Перепишіть слова у дві колонки, вставляючи відповідно пропущені літери **е** або **о**.

Щ..ка, ш..лест, дж..рельний, ч..рнило, звеч..ра, ч..рствий, ч..вгати, ш..вчик, ж..рстокий, щ..зати, ж..втий.

343. Перепишіть слова. Позначте в них орфограму „Літери е – о після ж, ч, ш, щ у коренях слів”.

Чернівці, чорніти, черствий, четвер, чоло, чохол, шолом, вечоріє, повечеряти, шершавий, жорстокий, шепіт, женці, учора, ожеледь, чортополох, щезати, жоржина, червень, жовток, чотириста, черемаха, черговий.

344. Перепишіть, на місці крапок уставте пропущені літери.

1. Мова нені – рідна дуже, золотиста і ш..вкова (Л. Забашта).
2. Місяць над лісом всміхнувся золотою щ..кою (Є. Гуцало). 3. Ще мале в траві дж..реленятко ні про що т..хенько ж..бонить (Б. Чепурко). 4. Слухаю з піднесеним радісним ч..лом щ..бетання ластівки під моїм вікном (В. Сосюра). 5. Сухий, як ж..рсть, ч..ртополох (М. Стельмах).

Виділене слово передайте звукописом.

Букву **а** пишемо в коренях слів перед наголошеним складом з **а (я)**: *хазяїн, гарячий, калач, багатир (багатій)*. У спільнокореневих словах також пишемо **а**: *хазяйновитий, гарячкувати*.

З літерою **о** пишемо слова *поганій, солдат, монастир, козак, багатир (силач), лопата, гончар, товар*.

345. Перепишіть. На місці крапок допишіть до кожного слова перший склад. Позначте у словах наголос.

..гач, ..лач, ..зак, ..чар, ..жан, ..разд, ..дат.

346. Вставте пропущені літери. Утворені слова запишіть.

Розб..гатити, б..гатство, х..зйновитий, г..нчарня, к..лач, к..чанистий, с..лдатський, п..ганющий, г..рячкувати.

347. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть вживання голосних після шиплячих.

czarny, czwarty, wieczór, szósty, pszenica,
żółty, herbatnik, przyjaźnić się, czystość

СЛОВНИЧОК

гончарня – garncarnia
жерсть – blacha
клубок – kłębek
монастир – klasztor

чортополох – bodiak
чохол – pokrowiec
шевчик – szewczyk
шершавий – chropowaty

§ 37. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ ПРИ СЛОВОЗМІНІ ТА СЛОВОТВОРЕННІ

При словозміні та словотворенні відбувається чергування приголосних у дієсловах:

[д] – [дж]: *доводити* – *доводжу*; *городити* – *городжу*.

[с] – [ш]: *гасити* – *гашу*; *носити* – *ношу*.

[т] – [ч]: *платити* – *плачу*; *летіти* – *лечу*.

[з] – [ж]: *лазити* – *лажу*; *казати* – *кажу*.

[ст] – [шч]: *спустити* – *спущу*; *мостити* – *мощу*.

[б], [п], [в], [м], [ф] – [бл], [пл], [вл], [мл], [фл]:

робити – *роблю*, *терпіти* – *терплю*, *ловити* – *ловлю*,

громити – *громлю*, *графити* – *графлю*.

Чергуються приголосні:

[г] – [ж] – [з]: *нога* – *ніжка* – *на нозі*.

[к] – [ч] – [ц]: *рука* – *ручка* – *у руці*.

[х] – [ш] – [с]: *вухо* – *вушко* – *у вусі*.

348. До поданих слів доберіть форми слова або спільнокореневі слова з чергуванням приголосних. Слова запишіть парами.

Вухо, око, дорога, подруга, рука, ріг, бік, молоко, дух.

349. а) Перепишіть прислів'я, подані в дужках слова поставте в потрібній формі.

1. Мудрість – найлегша ноша в (дорога). 2. Що на умі, те й на (язик). 3. Держи язик на (зашморг). 4. На (підлога) пшениця не зійде. 5. Як до школи, Гриця в (бік) коле. 6. Короткий хвіст (муха) не подобається. 7. Не шукай грибів у ведмежому (барліг). 8. Краще хліб у коморі, ніж перо на (капелюх).

б) Підкресліть літери, що позначають приголосні звуки, які чергуються.

350. а) Прочитайте. Визначте іменники у формі кличного відмінка. У яких словах відбулося чергування приголосних?

1. Та чого ти, хлопче, світом нудиш? (*М. Рильський*). 2. Друже мій, одне життя в людини! (*П. Перебийніс*). 3. Не чіпай, пташе, зерно наше (*Народна творчість*). 4. Чого це ти, парубче, слідом ідеш за мною? (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Смійся, лютий враже, та не дуже... (*Т. Шевченко*).

б) Поясніть розділові знаки при звертаннях.

351. Прочитайте. Знайдіть слова, у яких відбувається чергування.

Кожен з нас має почуття, пов'язані з іншими людьми. Такі почуття є моральними. Моральні почуття людини проявляються у її погляді, слові, міміці, русі, у вчинках. Почуттю не можна навчити у точному значенні цього слова, але почуття можна передати, викликати. Своєю любов'ю людина викликає те ж почуття в іншій людині (З „Етики”).

352. Відгадайте загадки, знайдіть слова, у яких можливе чергування голосних і приголосних за видами чергувань. Запишіть ці групи.

Без ніг біжить,
Без голосу кричить,
Стоїть при дорозі па одній нозі,
І шапочку має, та нікого не вітає. (gid_1)
Очі – мов коло,
Та не бачить нічого. (члiрoмoлвчy)

353. Знайдіть слова, в яких відбувається чергування приголосних. Розкажіть, що ви знаєте про інші види українського мистецтва.

ПИСАНКИ

У всьому світі відомі українські писанки. Вони беруть свій початок від дуже давніх вірувань.

З тієї хвилини, коли на яйця наносився орнамент, це вже було не просто яйце, а свята писанка. Її розписували тільки в доброму настрої. Писанка – символ вічного життя, добра і сонця.

За технікою виконання писанки виготовляються за допомогою розігрітого воску. Крапанки так називаються, бо віск наноситься крапочками. На дряпанці візерунки видряпуються.

СЛОВНИЧОК

барліг – legowisko

дух – duch

зашморг – pęta

комора – spiżarnia

нудити – nudzić

парубок – młodzieniec

шкапа – chabeta

шмат – kawał

ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ РОЗДУМ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ З ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ УЧНЯ

- 354.** Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. До якого стилю мовлення він належить? Знайдіть у тексті тезу, аргументи, висновок (якщо є). Зверніть увагу на слова, якими з'єднуються частини роздуму.

Читання книг необхідне кожній людині.

По-перше, воно розширяє кругозір, допомагає краще зрозуміти життя. По-друге, читання збагачує пам'ять новими знаннями, розвиває почуття людини. Нарешті, читання зміцнює грамотність, виховує смак до хорошого слова, любов до рідної мови.

Читання робить людину мудрішою.

Твір-роздум – це зв'язний текст, що характеризує логічно послідовний ряд думок, міркувань, висновків на певну тему.

Як працювати над роздумом?

1. Продумайте тему роздуму.
2. Коротко і чітко сформулюйте основну думку.
3. Доберіть переконливі докази (факти з життя, з власних спостережень, з літератури та ін.).
4. Зробіть відповідні висновки.
5. Вживайте для зв'язку частин роздуму такі сполучники:
бо, отже, через те що, тому що, таким чином та ін.

- 355.** а) Напишіть твір-роздум на основі власного досвіду на одну із тем:

„Де я люблю відпочивати і чому”.

„Який вид спорту мені подобається і чому”.

- б) Уявіть, що адресатом вашого мовлення буде товариш по партії.

Мета висловлювання – поділитись міркуванням,
зацікавити слухача.

Смішинка

Учень пропустив багато уроків. Учитель історії запитує його:

– З якого часу ти не ходив до школи?

Учень відповів:

– Від Троянської війни до сьогодні.

§ 38. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ТВОРЕННІ СЛІВ

356. Порівняйте назви міст та прикметники, утворені від них. Визначте суфікс, за допомогою якого творяться прикметники.

Суми – сумський, Полтава – полтавський, Київ – київський.

У поданих вище прикладах суфікс **-ськ-** просто додається до основи. Однак в українській мові дуже часто при творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ-** кінцевий приголосний основи змінюється. Схематично це виглядає так:

[г], [ж], [з] + **-ськ(ий)** → **-зьк(ий)**:

Прага – празький, Париж – паризький, Кавказ – кавказький;

[к], [ч], [ц] + **-ськ(ий)** → **-цьк(ий)**:

козак – козацький, ткач – ткацький, молодець – молодецький;

[х], [ш], [с] + **-ськ(ий)** → **-ськ(ий)**:

чех – чеський, товариш – товариський, Одеса – одеський.

Такі ж зміни відбуваються при творенні іменників за допомогою суфікса **-ств(о)**:

убогий – убогство, козак – козацтво, птах – птаство.

Інші приголосні, зокрема [д], [т], перед суфіксами **-ськ-**, **-ств-** у вимові також змінюються або випадають, проте на письмі ці зміни не позначаються: *студент – студентський, студентство, солдат – солдатський, громада – громадський, люди – людство.*

357. Утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від іменників.

Читач, товариш, Брест, Кременчук, француз, Гадяч, чумак, брат.

Чи від усіх поданих іменників можна утворити іменники з суфіксом **-ств(о)**. Чому? Запишіть іменники з цим суфіксом, які ви змогли утворити. Поясніть правопис.

Прочитайте і запам'ятайте!

Іменник *Київщина* утворився від прикметника *київський* за допомогою словотворчого суфікса **-ин(а)**, від твірної основи **київськ-**. Твірна основа закінчується звукосполученням [с'к], що змінюється на [шч]. На письмі воно передається літерою **щ**: *київський – Київщина* ([с'к] – [шч]). Так само змінюється сполучення звуків [ц'к] на [ч:], що на письмі передається двома літерами **чч**. Наприклад: *донецький – Донеччина*.

При творенні прикметників із суфіксом **-н-** приголосні [к], [ц], [ц'] змінюються на [ч]. Сполучення звуків [чн] на письмі передається буквосполученням **-чн-**:

рука – ручний, залізниця – залізничний.

В окремих прикметниках та утворених від них іменниках може вимовлятися сполучення звуків [шн], що позначається буквосполученням **-чн-**: *яєчний, ячний, пшеничний*.

Виняток становлять слова **рушник, рушниця, дворушник, мірошник, соняшник, торішний, учорашній**, у яких пишеться **-шн-**.

Увага! Інші кінцеві твірної основи ([д], [т]), хоч і змінюються у вимові, проте на письмі зберігаються: *брат – братський* [брац'кий], *братство* [брацтво].

358. Погрупуйте слова за орфограмами. Поясніть їх правопис.

Харківщина, фонетичний, Вінниччина, жіноцтво, юнацький, птаство, запорізький, столичний, чеський, ручний, гадяцький, товариство, ткацтво, убозтво, Одещина.

359. Замініть подані словосполучення іменником із суфіксом **-ин(а)**. Запишіть, позначте орфограми.

Хмельницька область. Прилуцький район. Миколаївська область. Бахмацький район. Смоленська область. Тернопільська область.

360. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери. Поясніть написання.

Бра..тво, Німе..ина, абха..кий, Гали..ина, ру..ниця, Львів..ина, лати..кий, хаоти..ний, коза..ина, студен..кий, яє..ня, казах..кий.

Запам'ятайте! Чергування приголосних не відбувається у словах:

казахський, баскський, тюркський, щоріхський, чикагський.

361. Запишіть прикметники, утворені від поданих слів за допомогою суфікса **-н-**. Позначте орфограми.

Фонетика, мука, вулиця, пшениця, оптика, серце, медик, лексика, місяць, торік, сонце, яйце.

Запам'ятайте! Слово *сердечний* – той, що стосується серця. (Серцевий, щирий). Слово *сердешний* – у значенні *бідолашний*.

362. Виправте учнівські помилки у творенні слів.

Виставляли Ольгині картини. Серед студенток були індійки, французки, німки, китайки. Уроків у той день завдали небагато. Запитання запускали в скриньку. Їх проголосили на вечорі.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Що таке чергування? Чому воно відбувається?
2. Які голосні звуки можуть чергуватися?
3. Які приголосні звуки можуть чергуватися?
4. У яких випадках відбувається зміна кінцевих приголосних твірної основи *-цьк* на [ч:], *-ськ* – на [шч]? Наведіть приклади.
5. Які зміни відбуваються при творенні прикметників за допомогою суфікса *-ськ(ий)* та іменників із суфіксом *-н-*? Наведіть приклади.

СЛОВНИЧОК

боягуз – tchórz

дворушник – oburęczny

мірошник – młynarz

скринька – skrzynka

хаотичний – chaotyczny

чумак – czumak

§ 39. ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

Слова, що мають два й більше коренів, називаються **складними (wyrazy złożone)**. Складні слова в українській мові найчастіше утворюються за допомогою сполучних голосних [о], [е], [и], які на письмі передаються буквами **о, е, є, и**: *лісовоз, землероб, семирічний*.

363. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Поясніть правопис.

Вод..пад, тисяч..ліття, яйц..подібний, насінн..носний, дощ..мір,
кон..ферма, біл..крилий, зор..пад, прац..люб, житт..пис.

Однак є й складні слова, що утворюються без сполучного голосного. Це слова з першою частиною **пів-**: *півхліба, піваркуша*. Іменники з першою частиною **пів-** пишуться разом, якщо слово – загальна назва: *півогірка, півкниги*;

якщо іменник є власною назвою, то слово пишеться через дефіс: *пів-Європи, пів-Львова*;

якщо слово починається з **я, ю, є, ї**, то з частиною **пів** воно пишеться з апострофом: *пів'яблука, пів'юрти, пів'єнота, пів'їжака*.

364. Перепишіть, забираючи дужки. Поясніть написання слів.

(Пів)фінал, (пів)Азії, (пів)яру, (пів)села, (пів)ящика, (пів)України, (пів)апельсина, (пів)острів, (пів)материка, (пів)Києва.

Між частинами складного слова пишеться з'єднуючий голосний **и**:

якщо перша частина – це дієслово в 2-й особі однини наказового способу: *горицвіт, перекотиполе, паливода*;

якщо перша частина – це числівник у називному чи родовому відмінках: *шестиденний, трикутник, семирічний*.

Складні слова пишуться по-різному.

Разом, якщо:

1) Утворені від залежних слів, основи яких поєднані сполучними голосними [о], [е]: *бомбовоз, землемір*.

2) З першою частиною слів типу **кіно-**, **фото-**, **авіа-** та іншими: *кінозірка, авіарейс, фотогурток, автобаза*.

3) Утворені з трьох і більше основ: *світловодолікування, телерадіоцентр*.

4) Утворені від словосполучення із головним та задежним словом: *кароокий* ← карі очі, *білосніжний* ← білий сніг.

Через дефіс пишуться складні слова:

1) Утворені поєднанням незалежних слів (між ними можна поставити **і**): *школа-інтернат, польсько-український*.

2) Утворені повторенням того самого слова (*тихо-тихо*), поєднанням синонімічних слів (*тишком-нишком*), антонімічних (*більш-менш*), слів, близьких за значенням (*хліб-сіль*).

3) Якщо складне слово означає сторони світу, відтінок кольору, смаку: *яскраво-зелений, гірко-кислий, південно-східний*.

В и н я т к и : *жовтогарячий, червоногарячий*.

365. Спишіть. Поясніть написання складних слів.

Літак / розвідник, поле / захисний, радіо / приймач, шафа / купе, пів / куля, водо / лаз, темно / сірий, чорно / бровий, купівля / продаж, фізико / математичний, телефон / автомат, сухо / фрукти.

366. Із поданих пар слів утворіть складні слова. Поясніть спосіб творення та правопис. Із двома складними словами складіть речення.

П'ять, том; нафта, провід; білий, крила; світле, волосся; земля, трусити; крутий, ріг; край, знати; воля, любити; десять, рік.

367. Спишіть речення, замість крапок, де потрібно, поставте в складних словах дефіс.

1. Мчать поїзди, як завжди, буйно..гриві (А. Малишко). 2. Рано.. пораненько він виїхав і довго їхав усе полем (Марко Вовчок). 3. Вечори прозоро..сині дзвенять підківками чобіт біля засніжених воріт (А. Малишко). 4. Його мені подарувала мати, щоб я не смів ту землю забувати, де їв хліб.. сіль і знав солоний піт (А. Малишко).

А. Кашшай. Вечір під Моршином

СЛОВНИЧОК

бурелом – wiatrołom

землемір – geometra

важкоатлет – ciężarowiec

підківка – podkowa

ПИСЬМО. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-РОЗДУМУ

368. Прочитайте текст. Визначте його основну думку, тип мовлення. Знайдіть тезу, докази, висновок. Складіть план, напишіть переказ.

НИКОТИН – ОТРУТА

Ви не раз чули застережливе: „Куріння шкідливе для здоров’я”.

Проте найбільшої шкоди тютюн завдає підлітковому організму. Люди, що почали курити до п’ятнадцятирічного віку, помирають від раку легень у п’ять разів частіше, ніж ті, які закурили після двадцяти п’яти років. Учені встановили, що в цигарках міститься близько 12000 отруйних сполук.

Протягом кількох років проводилися спостереження над 200 школярами, які пристрастилися до цієї поганої звички, і 1200 учнями, що

не курять. З'ясувалося, що серед перших було у 15–20 разів більше нервових підлітків, з поганою пам'яттю, слабким фізичним станом та розумовим розвитком. Виявилось також, що на організм дівчаток нікотин впливає значно згубніше. У них „в'яне” шкіра, стає хриплим голос.

У курців притуплюється реакція, смакові відчуття. Людина втрачає можливість сприймати аромат квітів, трав.

Медики довели, що значній частині таких людей важко кинути цю згубну звичку. Тому ні за яких умов не беріть у руки цигарку! Пам'ятайте, що від цього залежить ваше здоров'я, щастя рідних і близьких.

Пам'ятайте: якщо людина викурює вдень лише одну чи дві цигарки, вона скорочує своє життя на 4–6 років порівняно з тими, хто не курить.

Нікотин – отрута, яка повільно вбиває ваш талант, красу, працездатність. Ваше здоров'я – у ваших руках. *(З газети).*

Докладний переказ передбачає дослівне відтворення прослуханого чи прочитаного тексту на основі активного використання лексики оригіналу. Такий переказ навчає:

- розуміти зміст тексту і задум автора;
- встановлювати послідовність подій та причинову взаємозалежність між подіями і фактами;
- загострювати увагу на вмінні запам'ятовувати кожен деталь твору;
- максимально відтворювати його зміст на основі найбільш доцільних виражальних мовних засобів.

Смішинка

- *Романе, – суворо запитав батько, – чому ти одержав низький бал? Ти не зрозумів запитання вчителя?*
- *Я його запитання зрозумів, – розвів руками Роман, – але вчитель чомусь не зрозумів моєї відповіді.*

§ 40. ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ

Складноскорочені слова утворюються:

1) з початкових букв або звуків: Організація Об'єднаних Націй – ООН, такий спосіб – це аббревіація, а складне слово – аббревіатура;

2) з частин слів: юний натураліст – *юннат*;

3) з графічних скорочень: *сім хвилин – 7 хв.*

Відповідно до того, як утворені складноскорочені слова, вони пишуться по-різному.

Абревіатури (skróty wyrazowe), утворені з початкових букв, та власні назви пишуться з великої букви: АТС – автоматична телефонна станція, ГЕС – гідроелектростанція, ЛАЗ – Львівський автобусний завод.

Якщо такі складноскорочені іменники відмінюються, то закінчення біля них дописуються малими буквами: ЗІЛом, ЛАЗів.

У складноскорочених словах, утворених іншими способами, усі частини пишуться з малих букв: завідувач господарства – завгосп, організаційний відділ – оргвідділ. Але власні скорочені назви пишуться з великої букви: Дніпрогес, Донбас. Якщо при складноскорочених словах є цифри, то вони пишуться через дефіс: ЗІЛ-111.

Слова на письмі завжди скорочуються на приголосний: область – обл., наприклад – напр. У кінці графічних скорочень ставиться крапка. Але вона не ставиться при скорочених назвах мір: 5 кг, 3 км. Якщо в графічному скороченні залишаються початок і кінець слова, то на місці пропущених букв ставиться лише дефіс: район – р-н, товариство – т-во.

369. Від поданих словосполучень утворіть складноскорочені слова.

Міністерство охорони здоров'я, електронно-обчислювальна машина, відкрите акціонерне товариство, міський комітет, професійна спілка, універсальний магазин, медична сестра, Донецький басейн.

370. Запишіть словосполучення. З'ясуйте, як утворені складноскорочені слова. Поясніть їх написання.

НЛО, ЛНУ, райрада, спецкор, ЄС, УТН, США, редколегія

371. Запишіть слова у два стовпчики: а) утворені суфіксальним способом; б) утворені складанням.

Фотомонтаж, програмування, радіодатчик, телемеханізація, асфальтобетонний, комп'ютеризація, днопоглиблювач, асфальтний.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Які слова називаються складними, а які – складноскороченими?
2. Які складні слова пишуться через дефіс?
3. Як пишуться складноскорочені слова?
4. Як пишуться слова з *пів-*? Наведіть приклади.
5. Як спосіб творення складноскорочених слів пов'язаний з їх правописом?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ”

372. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

1 рівень

1. Слова з *пів* – написані неправильно у рядку:

- а) півкласу, пів-Криму, півмісяця;
- б) пів-ящика, пів Харкова, пів-апельсина;
- в) півміста, пів'яблука, пів-Вінниці;
- г) пів-Європи, півшколи, півкварталу.

2. Слова подано з помилками у рядку:

- а) Німетчина, птахство, пражський;
- б) студентство, парубоцтво, козацтво;
- в) Туреччина, воячина, комендантський;
- г) Воронежський, товариський, молодецький.

2 рівень

3. Вставте пропущені букви у складних словах. З виділеними словами складіть речення і визначте в ньому члени речення.

Брон..поїзд, **кра..знавчий**, бур..вій, житт..пис, **прац..здатний**, земл..трус, жив..пис, прац..влаштування.

4. Запишіть прикметники, утворені від поданих слів за допомогою суфікса **-ськ-**. Складіть словосполучення з виділеними словами.

Збараж, киргиз, **Прага**, Прилуки, Бучач, Одеса, **кравець**, чех, латиш.

3 рівень

5. Наведіть приклади слів (по 4 шт.), які утворені префіксальним і безафіксним способами творення.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Цікава зустріч”. Використайте у тексті твору складні та складноскорочені слова.

Варіант 2

1 рівень

1. Усі складні слова написані правильно у рядку:

- а) лісо-смуга, новобудова, кіно-фестиваль;
- б) світло-зелений, водопостачання;
- в) дощо-мір, синьоокий, шафа купе;
- г) водопад, біло-лиций, мореплавець.

2. Неправильно утворено прикметник у рядку:

- а) Сиваш – сиваський;
- б) Одеса – одеський;
- в) козак – козацький;
- г) Кавказ – кавказський.

2 рівень

3. Від поданих іменників утворіть суфіксальним способом прикметники. Які фонетичні зміни при цьому відбуваються?

Щастя, честь, випуск, контраст, виїзд, ненависть, доблесть.

4. Складіть речення зі словами *черговий, учений*, у яких би вони виступали різними частинами мови.

Черговий (прикметник), черговий (іменник).

Учений (прикметник), учений (іменник).

3 рівень

5. Наведіть приклади слів (по 4 шт.), які утворені префіксально-суфіксальним способом творення та основоскладанням.

4 рівень

Напишіть невеликий твір „Кольори веселки”. Використайте у творі складні слова, що передають кольори і відтінки кольорів.

Смішинка

Тато: – Павле, з ким бився Юлій Цезар?

Син: – Ти питай міліціонера про такі справи, а не мене.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В КІНЦІ РОКУ

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

373. Перепишіть. Уставте пропущені літери. У виділених словах визначте орфограми. Передайте ці слова звукописом. Зробіть усний фонетичний розбір виділених слів.

1. І стала ненька на *ро..путь..і* (П. *Перебийніс*). Обличчя в бабуні зараз таке, наче вона мол..*т..ся* (М. *Стельмах*). 2. Краю *бат..ківс..кого* пісне, *невм..руща, незрівнян..а!* (Д. *Кононенко*).

374. Подані слова передайте звукописом. У чому полягає різниця між звуком і літерою? У кожному слові назвіть кількість літер і звуків.

Яскравість, єдність, маяк, щедрий, сміються, розсипешся.

375. Від поданих слів утворіть прикметники. Яке фонетичне явище відбулося за їх творення? На написанні яких прикметників це явище не позначилося?

Кількість, кістка, область, чесність, тиждень, компост, щастя, контраст, хвастощі.

376. Перепишіть. На місці крапок вставте, де потрібно, апостроф. Для чого вживається апостроф?

Пів..*ями*, Лук..*ян*, з..*ять*, сім..*я*, духм..*яний*, св..*ято*, зв..*язок*, повітр..*я*, подвір..*я*, від..*ємний*, тьм..*яний*, роз..*їзд*, бур..*як*, бур..*ян*, Валер..*ян*, В..*ячеслав*, дит..*ясла*, зор..*я*, жираф..*ячий*, моркв..*яний*, без..*язикий*, дзв..*якнути*, в..*язи*, тім..*я*, пір..*їна*.

377. Перепишіть. Вставте, де потрібно, м'який знак.

Промін..*чик*, нен..*чин*, бояз..*кий*, зглян..*ся*, близ..*кіст..*, бул..*йон*, волин..*с..кий*, камін..*,* мен..*ший*, громадян..*ство*, бракон..*єр*, зірон..*ка*, Оксан..*ці*, вишен..*ці*.

378. Прочитайте. З'ясуйте, які з поданих слів треба писати з подвоєними літерами. Ці слова запишіть.

Передміст..*я*, узбіч..*я*, щаст..*я*, роззброєн..*я*, лист..*я*, щеплен..*я*, безмеж..*я*, милосерд..*я*, узвиш..*я*, тін..*ю*, с..*авці*, примирен..*я*.

379. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Виділені слова передайте звукописом.

1. Вітри гули в..олончел..ю (Л. Костенко). 2. Від серця до серця м..лодія л..ст..ся (П. Перебийніс). 3. Деревя бов..аніють навкруги (Д. Павличко). 4. Л..тять, пл..вуть і сурмлять ув імлі шовкові, жовті й с..зопері птиці із конт..нентів чорної з..млі у рідні гнізда (А. Малишко).

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

380. До поданих слів доберіть і запишіть спільнокореневі слова. Виділіть у них префікси та суфікси.

День, мова, земля, Україна, праця, море, малювати, казати.

381. Розберіть слова за будовою. Визначте спосіб творення цих слів.

Пролісок, непереможний, скосити, допомагати, традиційно.

382. Зробіть письмовий розбір за будовою слів *пароплаводство* і *мореплаводство*. Чи однаково утворилися ці слова?

383. Яким способом утворилися слова *двобій* і *дводенний*? Яка різниця в їх творенні?

384. Які зміни приголосних відбуваються при творенні слів суфіксами *-ськ-* і *-ств-*? Наведіть приклади.

385. У яких випадках складні слова пишуться разом? Чому прикметник *українсько-польський* пишеться через дефіс, а *чорноокий* – разом?

386. Як пишеться *пів-* із словами *ялина* і *Японія*? Чи вживається при цьому апостроф?

387. Зробіть словотвірний розбір слів.

Надприбуток, криголам, сторічний, міськком, рученька, перегин, українець.

388. Запишіть за алфавітом назви міст.

Харків, Чернігів, Черкаси, Запоріжжя, Одеса, Вінниця, Донецьк, Алушта, Дніпропетровськ, Львів, Суми, Ялта, Луцьк, Луганськ, Миколаїв, Київ, Херсон.

389. Диктант-переклад.

Szcześliwy, obwodowy, szesnaście, radosny, późny, kościsty, uczestnik, szybkościowy, ustny, kompostowy, studencki.

390. Як ви розумієте вислів „почувати себе як удома”? Прочитайте і поміркуйте, чи правильно зрозумів цей вислів герой розповіді Юрко Бевзенко. Розкажіть, чим скінчилися відвідини Юрка, котрий почував себе в гостях як удома. У своїй розповіді вживайте речення з прямою мовою.

Нещодавно зустрів я знову Юрка Бевзенка. Так от, про нього ніяк не скажеш: веселий та безтурботний. Навпаки: здавалося, що його щось гнітило й водночас дратувало...

– Чого це ти такий? – поцікавився я.

– Ех, шановний професоре, – зітхнув Юрко, – і не питайте! На кожному кроці дурять людей... Хіба можна вірити дорослим?

– І що ж привело тебе до такого невтішного висновку?

– Та от забіг я зранку до Славка, однокласника мого, а його немає, десь у магазин пішов. Удома лише його бабуся. І каже вона мені: „Ти посидь, почекай, а я поки білизну поперу. І не соромся, почувай себе як удома!” Так я і зробив.

Спершу увімкнув Славків музичний плеєр – записи у нього будь здоров! А той дир-дир! пиш-пиш! – і нічирк. Тільки дим повалив і паленим запахло. „Мабуть, перегорів. Пусте, відремонтують!” – подумав я і вирішив чимось поласувати. Пішов на кухню, відчинив холодильник та й ну всілякі баночки та згорточки вивалювати з нього. Коли це нарешті натрапив на бляшанку з написом: „Оселедець у гірчичному соусі”. Такого я ще не їв! Відкрив ту бляшанку та й сьорб з неї! А цей же соус гидотний-бридотний! Та й оселедець не кращий... Махнув я на ласування рукою, аж тут і Славко приходить.

– Що це? – округлив він очі, коли втягнув носом повітря, побачив дим у квартирі та розкидані по підлозі баночки й згорточки.

– За порадою твоєї бабусі, – пожартував я, – почувую себе як удома! Сам розу...

Візьми до уваги.

Гість – це давнє слов'янське слово. Раніше воно означало чужий, іноземець, потім – приїжджий купець, гість.

Як поводитись у гостях, підказує народний етикет.

Будьте, як удома, а поведітьесь, як у гостях.

Веселий гість – сім'ї радість.

Гостюючи, завжди пам'ятай, що ти не вдома.

Назвіть основні типи мовлення та їх ознаки (розповідь, опис, роздум). Зверніть увагу на те, що в текстах можуть поєднуватись різні типи мовлення.

391. Словникова робота. Поясніть значення слів і доберіть до них синоніми:

Гайнути, лиходійка, химерний, ваніль, перетин.

392. Спишіть, уставте, де потрібно, пропущені літери. Назвіть і поясніть орфограми.

Галич..ина, Донец..на, Луган..ина, козач..ина, Херсон..ина, Туреч..ина, Орлов..ина, гайдамач..ина, коза..тво, пта..тво, лю..тво, молоде..тво, тка..тво, жіно..тво.

393. Спишіть слова. Поясніть їх написання.

Пів /села, пів/ ягоди, пів/ вікна, напів /здоровий, пів /Херсона, земл../ обробіток, син../окий, житт../ радісний, добр../ вільний, меч../носець.

394. Запишіть прикметники, утворені від поданих іменників за допомогою суфікса *-ськ-*. Позначте й обґрунтуйте орфограми.

Чуваш, чех, казах, швед, Онега, Ладога, Париж, Кавказ, Орша, Золотоноша, товариш, ткач.

395. Визначте, як утворилися назви сіл.

Тарасівка, Старосілля, Степне, Прохорівка, Березняки, Зозулинці, Звенигородка.

Смішинка

Учитель дав завдання написати твір на тему „Якби я був директором фірми”. Усі старанно пишуть, і тільки Вовочка дивиться у вікно.

– А ти чому не пишеш?

– Чекаю на секретарку.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

396. Запишіть, правильно вживаючи розділові знаки при прямій мові. Накресліть схему речень.

Мамо питаю то льони цвітуть? А мати сміються То кажуть Дніпро. А чого він такий синій? Від неба мати кажуть (О. Гончар).

397. Пояснювальний диктант. Поясніть розділові знаки при звертанні.

1. Чого ж ти, море, так розхиталося, мов колиска новенька? Чого ж ти, серце, так розридалося, мов дитина маленька? (*Б. Лепкий*).
2. Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю, рости, рости, тополенько, все вгору та вгору! (*Т. Шевченко*).
3. Ой не шуми, дубе, зелений байраче! Не плач, не журися, молодий козаче! (*Народна творчість*).

Н. Стегура. Колискова

398. Поясніть розділові знаки при вставних словах.

1. Заспівай, як кажуть, наостанку, щоб цвіла мелодія в устах (*А. Малишко*).
2. Кажуть, мудрість приходить з роками (*Л. Дмитерко*).
3. На жаль, чудес на світі не буває (*А. Ворошко*).
4. Зима в Україні, як відомо, жартувати не любить (*О. Воропай*).
5. А хлібам колосистим, здається, немає кінця (*Д. Луценко*).
6. Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним (*Б. Олійник*).
7. Людина, либонь, здатна досягнути всього, чого лиш запрогне (*Є. Гуцало*).
8. Боже, яка моя мама красива – як на іконі Марія (*А. Камінчук*).

399. Перебудуйте речення з прямою мовою на непряму.

Хвалилася вівця: „У мене хвіст як у жеребця”. Хвалилася калина: „Я з медом солодка”. Казав хрін: „Я добрий з м'ясом”. А м'ясо каже: „Я й без хрину добре”.

ЛИСТ. АДРЕСА. ЕЛЕКТРОННЕ ПОВІДОМЛЕННЯ, ЕЛЕКТРОННИЙ ЛИСТ

400. Прочитайте лист. Укажіть в його тексті звертання та слова ввічливості. Чи може обійтися без них листування?

Люба бабусю Тетяно!

Як Вам живеться? Як Вам, рідна наша, здоровиться?

Ми всі здорові. Тато одержав на роботі премію. За неї ми вирішили купити Оленці комп'ютер, бо пора навчатися комп'ютерної грамоти. Сподіваємося, вона й мене навчить. Адже володіння комп'ютером сьогодні необхідне.

Мама готується до відпустки. Хоче поїхати в село до бабусі Орисі. Якщо вийде, то ми з татом і Оленкою на якийсь тиждень до неї приїдемо. А до Вас, бабусю Тетяно, усією родиною приїдемо влітку.

Учора в нас дощило. Ми знаємо, що на дощ Ваша хвороба загострюється. Коли Вас востаннє оглядав лікар? Які ліки було Вам прописано? Обов'язково нам напишіть. Будь-які медикаменти негайно надішлемо.

Не хворійте, бабусю, будь ласка. До побачення.

10.04.2012 р.

Ваша онука Оля.

Чому, на вашу думку, займенник Ви пишемо в листах з великої літери?

Листування – один із видів письмового спілкування.

Лист – це писаний текст, метою якого є повідомлення про щось адресата.

Листи бувають **ділові** (службові) та **особисті** (приватні).

Ділове листування відбувається між установами або працівником та установою. Особисті листи – це листи до рідної та близької людини, до друга чи знайомого, улюбленого письменника чи актора.

В особистому листуванні існують певні традиції. Розпочинають лист звертанням. Через звертання, як правило, висловлюють ставлення до адресата (повагу, любов, ніжність). Чемна людина завжди поцікавиться життям адресата – його здоров'ям, успіхами. Далі йде виклад того, про що хочуть сповістити. Вихована людина ніколи не нав'язує своїх думок, тому використовує вставні слова та сполучення слів (*на мою думку, здається, як на мене* тощо). Закінчують приватний лист побажаннями та прощанням. Підпис є обов'язковим. Ознакою культури є зазначення дати написання листа.

401. Прочитайте звертання, які найчастіше вживаються в особистому листуванні. Які почуття до адресата увиразнює кожне з них?

Бабусю! Дорогий брате! Люба сестро!
Мої дорогі! Дорогий друже! Мої найдорожчі!

Прочитайте загальноживані побажання. Чому в особистому листуванні вони є обов'язковими?

На все добре! Щастя Вам! Бажаю Вам успіхів! У добру годину!
Зичу здоров'я! Бажаю Вам добре провести свята!

СЛОВНИКОВА РОБОТА

Адрес – письмове ювілейне привітання особі чи установі.
Ювілярові вручили адрес.

Адреса – місце проживання особи або розташування установи;
напис на конверті, телеграмі.

Адресант – той, хто надсилає лист, адресує його комусь.

Адресат – той, хто одержує листа.

Напишіть лист до одного з адресатів:

- старшої сестри, що вчиться в іншому місті;
- дідуся, який перебуває в санаторії на лікуванні;
- матері, яка є у відрядженні.

Напишіть лист одному з адресатів, що вказані нижче. Своє ставлення до адресата увиразніть за допомогою звертання.

- найкращому другові;
- відомому спортсменові;
- улюбленому актору.

402. За поданим зразком напишіть на конверті власну адресу.

<p>Адреса відправника. Індекс</p> <p><u>Дзіндра</u> <u>Світлана Володимирівна</u> <u>вул. Центральна, 27</u> <u>с. Гнідинці, Яворівський р-н,</u> <u>Львівська обл.</u> <u>77076</u></p> 	<p>Адреса одержувача. Індекс</p> <p><u>Дзіндрі</u> <u>Олені Володимирівні</u> <u>Проспект Свободи</u> <u>буд. 34, кв. 7,</u> <u>м. Львів</u> <u>79000</u></p>
--	---

Електронне повідомлення – це інформація, надана через телекомунікаційні мережі. Вона може бути відтворена і збережена в електронному вигляді.

Електронний лист складається зі заголовків, що містять службову інформацію (про автора листа, отримувача, шлях проходження листа). Заголовки служать своєрідним конвертом. Лист має зміст.

За аналогією зі звичайним листом, в електронний лист можна внести будь-яку інформацію. Як і у звичайному листі, можна поставити свій підпис. Звичайний лист може не дійти до адресата або дійти із запізненням. Електронний лист дійде до адресата за хвилини, хоч теж може загубитись.

ТЕСТ. ЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (МОВЧКИ)

I. Прочитайте текст.

ПРОТОПТАЛИ СТЕЖКУ

Уночі була хуртовина. Намело кучугури снігу.

Рано-вранці до школи йшло троє дітей – Юрко, Михайлик і Ніна. Скрізь на подвір'ях було видно людей. Чоловіки, жінки, юнаки і підлітки відкидали лопатами сніг, протоптували стежки.

Ось хата баби Марії. Вона живе одна-однісінька. Зупинилися діти біля бабусиноного подвір'я. Нікого не видно.

– Як же бабуся до колодязя йтиме? – каже Юрко. – Снігу стільки...

– Давайте протопчемо доріжку від хати до колодязя! – радить Михайлик.

Діти пішли на подвір'я бабусі Марії по глибокому снігу. Від воріт до хати йти було дуже важко. А від хати до воріт трохи легше. Проїшлися вдруге, втретє, учетверте... Протоптали стежку від воріт до хати і від хати до колодязя.

Спітнілі, втомлені й радісні поспішали діти до школи. Вони думали: „Ось зараз бабуся Марія вийшла на подвір'я, побачила протоптані стежки. Радіє. І дякує нам...”

Раділи й діти (В. Сухомлинський).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Скільки дійових осіб у тексті:

- а) двоє; б) троє; в) одна; г) четверо.

2. Як звали дітей?
 - а) Сашко, Мишко і Оксана;
 - б) Юрко, Михайлик і Ніна;
 - в) Юрко, Сашко і Оля;
 - г) Андрій, Сергій і Надя.
3. Що робили люди на подвір'ях?
 - а) носили воду;
 - б) раділи першому снігу;
 - в) відкидали лопатами сніг;
 - г) прибирали.
4. До чиеї хати підійшли діти?
 - а) бабусі Мотрини;
 - б) бабусі Марії;
 - в) бабусі Марини;
 - г) бабусі Ярини.
5. Хто запропонував протоптати для бабусі доріжку?
 - а) Юрко;
 - б) Михайлик;
 - в) Ніна;
 - г) всі разом.
6. Чому діти вирішили допомогти бабусі Марії?
 - а) щоб вона їм подякувала;
 - б) щоб їх похвалили вдома;
 - в) бо вона була старенька, немічна, жила одна-однісінька і нікому було їй допомогти;
 - г) бо бабуся була хвора.
7. Чому раділи діти?
 - а) бо їх похвалять у школі;
 - б) бабуся зрадіє і подякує їм;
 - в) бо їх будуть усі поважати;
 - г) вдома їх похвалять батьки.
8. Як ви оцінюєте вчинок дітей?
 - а) вони зробили правильно;
 - б) вони зробили неправильно;
 - в) я не знаю;
 - г) думаю, що треба було сказати бабусі, хто протоптав стежку.
9. Яка думка тексту?
 - а) допомога ближньому;
 - б) повага до літньої людини;
 - в) треба допомагати літнім людям і шанувати їх;
 - г) співчуття людському горю.
10. Який з наведених заголовків відповідає темі висловлювання?
 - а) „Діти і бабуся”;
 - б) „Протоптали стежку”;
 - в) „Взимку”;
 - г) „Гарний вчинок”.
11. Який висновок ви зробили для себе, прочитавши оповідання?
12. Чим приваблюють (чи не приваблюють) вас образи Юрка, Михайлика?

ТЕСТ. ЧИТАННЯ ТЕКСТУ (МОВЧКИ)

I. Прочитайте текст.

НЕЗВИЧАЙНІ РОСЛИНИ

П'ятдесят років тому газети надрукували сенсаційну новину: відкрито дерево-людодід, яке вбиває і заковтує свої жертви. Поки Мадагаскар, Філіппіни та деякі інші землі залишалися невивченими – ніхто не міг звинувачувати оповідача у брехні. Крім того, вигадка підкріплювалася цілком реальними фактами. Адже деякі рослини справді живляться комахами та іншими дрібними живими істотами. Найбільшими з цих „мухоловок” є дзбаноліст Борнео, чиє листя-дзбанки містить рідину, яка приваблює жертву, що тоне в ній, а тоді перетравлюється. Та найбільші глечики бувають завдовжки не більше 60 см і ростуть не на деревах, а на ліанах.

Широковідомий як „людодід”, а точніше, отруювач, у нас знаменитий анчар. Такій його славі дуже посприяв Олександр Сергійович Пушкін, створивши свого чудового вірша. Але звідки така похмура слава в цього дерева? Справді, молочний сік анчара отруйний, і місцеві жителі з давніх-давен використовували його для виготовлення отруйних стріл. Саме це породило легенду про смертоносний анчар.

Коли європейці прибули до Малайзії, вони, звичайно, дуже швидко познайомилися з отруйними стрілами і дротиками. Звідки ж узята отрута? Туземці не хотіли відкривати своєї таємниці. У середині XVII століття голландський ботанік, який жив там, особливо прагнув дізнатися про таємницю місцевих отрут. Минуло добрих п'ятнадцять років, поки він роздобув про них деякі відомості. Та й вони були свідомо спотворені. А щоб сам ботанік не подумав самостійно розпочати вивчення анчара, його переконали в тому, що наблизитися до цього дерева небезпечно.

Довірливий Румфій переказує: „Гілки, надіслані мені в міцній посудині з бамбука, були такими їдкими, що, поклавши руку на посудину, я відчув поколювання”.

А коли вже все-таки говорити про якихось велетнів, небезпечних для людини, то, можливо, варто згадати про пекуче дерево в лісах північ-

Дерево анчар

ної Австралії. Місцеві жителі бояться його, як чуми. Молоде листя і гілочки дерева вкриті жалкими волосками, які вприскують у шкіру мурашину кислоту. Це дуже боляче.

Натураліст Фергайлд, натрапивши на таке дерево на Філіппінах, пише: „Хто боїться кропиви? Неприємне відчуття тримається певний час, а потім зникає. Ось, що я подумав, коли мене попередили, щоб я не доторкався до листків родички нашої жалкої кропиви. Щоб показати свою до неї зневагу, я торкнувся вказівним пальцем до одного з отруйних волосків. Мою руку пронизав нестерпний біль. Я, звичайно, сподівався, що він швидко мине, але палець не переставав боліти кілька днів, а пучка зовсім затерпла”.

Один із видів цього кропив'яного дерева, яке росте в Австралії, обпікає так сильно, що натураліст Суеф, за його словами, відчував опік жалких волосків кілька місяців. Коні, за його свідченням, переносять такі опіки дуже важко, а от рогата худоба їх не відчуває.

Такий світ незвичайних рослин.

(За В. Мезенцевим)

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Яку сенсаційну новину було надруковано?
 - а) відкрито дерево-людодід;
 - б) знайдено хлібне дерево;
 - в) відкрито шоколадне дерево.
2. Продовжіть фразу „Адже деякі рослини справді живляться...”:
 - а) комахами та іншими дрібними живими істотами;
 - б) квітами;
 - в) грибами.
3. Як названо рослини, які живляться комахами?
 - а) мухоловками;
 - б) комахоїдами;
 - в) живодерами.
4. Яка частина „мухоловки” Борнео містить небезпечну рідину?
 - а) листя-дзбанки;
 - б) суцвіття-кошики;
 - в) корінці-цибулинки.
5. Яка рослина відома як людодід?
 - а) молочай;
 - б) анчар;
 - в) арніка.

6. Для чого використовували місцеві жителі сік анчара?
- а) для виготовлення барвників;
 - б) для виготовлення отруйних стріл;
 - в) для виготовлення ліків.
7. Прізвище ботаніка, який вивчав місцеві отрути:
- а) Дарвін; б) Румфій; в) Кофман.
8. З чого була зроблена посудина, в якій ученому прислали гілки?
- а) з кокоса; б) з бамбука; в) з евкаліпта.
9. Поклавши руку на посудину, вчений відчув:
- а) поколювання;
 - б) підвищення температури;
 - в) запаморочення.
10. Пекуче дерево росте:
- а) в Австралії; б) в Африці; в) в Азії.
11. Чим покриті гілочки пекучого дерева?
- а) колючками;
 - б) жалкими волосками;
 - в) липкими пухирцями.
12. Які тварини важко переносять опіки рослинами?
- а) вівці; б) слони; в) коні.

РОБОТА НАД ТЕКСТОМ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ

I. Читання тексту вчителем.

СМУГАСТА ПАЛИЦЯ

Як правило, він походжав по подвір'ю, засунувши руки в кишені. Руки були стиснуті в кулаки, і штани настовбурчувались, ніби в кишнях лежало по каменю.

Йому все так проходило. Розбиті шибки, зірвані уроки, бійки. До його матері завжди приходили вчителі й міліціонери. Вона мовчки вислуховувала. Потім говорила, що він відбився від рук, і починала тихо плакати.

Коли в школі погрожували йому виключенням, він, не моргнувши й оком, відповідав: „Нема такого закону, щоб людину виганяли на вулицю. Всеобуч! Обов'язкове навчання!” „У колонію беруть злочинців, а я не злочинець”, – пояснював він у міліції.

Одного чудового дня він з'явився у дворі з палицею. Палиця була смугастою, схожою на міліцейський жезл, на шлагбаум, на шкіру зебри. І це приводило Мишка в захоплення. Він оперіщив хлопчика, який за'авився, і той залився слізьми.

По дорозі йому зустрілась жінка з дівчиною. Не слід було зупинятися й вступати в розмову. Тоді все було б гаразд. Жінка спитала: „У тебе дома хто-небудь осліп?“ Він відповів: „Причому тут осліп? Ніхто й не думав осліпнути. Мені подобається – я й ходжу”.

– З такими палицями тільки сліпі ходять. Сліпий палицею дорогу нащупує, а смуги на палиці для того, щоб всі знали: йде сліпий.

Жінка пішла. Він задумався. І думки перенесли його... на людне перехрестя.

Людина стояла на розі, дивилася в небо. На очах у неї були темні окуляри. А в руці вона тримала смугасту палицю. Мишко опинився поруч. Палиця манила, кликала, притягувала, дратувала. Він схопив палицю й помчав вулицею. На бігу оглянувся й побачив, що людина, як раніше, нерухомо стояла на розі.

Тепер він зрозумів, що вирвав палицю з рук сліпого. Палиця зіпсувала йому настрій. Він вирішив негайно позбавитися від неї. Замахнувся й закинув її за паркан.

А якщо сліпий усе ще стоїть на кінці тротуару, піднісши незрячі очі до неба, і не може кроку ступити без своєї смугастої палиці? Мишко поліз за палицею через паркан. Він умовляв себе не ходити до сліпого. Остаточо посварився сам з собою. Але йшов.

На перехресті сліпого вже не було. Що робити далі? Може, перехожі приймають його самого за сліпого, раз він тримає в руках смугасту палицю? Мимо проходили дві жінки. Одна сказала другій:

– Знаєш, тут на перехресті людину збили.

– На смерть?

– Не знаю.

Може, це був сліпий... Він підбіг до жінок і спитав: „Він був сліпий?” Жінка здвигнула плечима: „Не знаю”.

Треба знайти сліпого. Якщо він живий, то, напевно, блукає по місту, безпомічно виставивши вперед руки.

Мишко метався по вулицях, заглядав в обличчя перехожих. Він шукав підняте підборіддя, капелюх, зсунутий на потилицю, темні окуляри...

Безжалісний буравчик свердлив його свідомість, примушував думати про людину, для якої на землі завжди ніч і не допомагають ні зірки, ні ліхтарі... А Мишко бачить усе. І будинки, які відбиваються, як в річці, в мокрому асфальті. І метелика, який помилково залетів у

місто. І листя, і хмари, і пташок. І сонце б'є йому в очі. Але яка людині від цього радість, коли через неї може загинути інша людина.

(*О. Маштабей*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. До якого стилю належить даний текст?
а) наукового; б) художнього; в) розмовного.
2. Яке покарання, як правило, терпів хлопець за свої витівки?
а) його сварили;
б) йому все так проходило;
в) його мучила совість.
3. Що відповідала мати на скарги?
а) що хлопець втратив контроль над собою;
б) став геть неслухняним;
в) що він геть відбився від рук.
4. Одного дня хлопець з'явився у дворі з:
а) палицею; б) з указкою; в) з прутиком.
5. Хлопчика звали:
а) Сашком; б) Мишком; в) Миколкою.
6. Як пояснив „герой”, чому ходить з палицею?
а) „Подобається – й ходжу”;
б) „Мене заставили, тому й ходжу”;
в) „Я змушений це робити”.
7. Як пояснила жінка призначення смуг на палицях?
а) вказують, що палиця належить літній людині;
б) для того, щоб усі знали: іде сліпий;
в) вони надають палиці естетичного вигляду.
8. Куди думки перенесли Мишка, коли жінки пішли?
а) на людне перехрестя;
б) на шкільне подвір'я;
в) на спортивний майданчик.
9. Хлопець згадав людину, яка дивилася:
а) у небо; б) вдалеч; в) під ноги.
10. Чому він захотів позбутися палиці?
а) була зайвою;
б) здавалась негарною;
в) зрозумів, що вирвав із рук сліпого.

11. Куди хлопець подів палицю?

- а) віддав хлопцям;
- б) закинув за паркан;
- в) загубив на вулиці.

12. Як автор образно назвав совість?

- а) жорстоким цвяшком;
- б) безжалісним буравчиком;
- в) гострими кігтями.

Культура мовлення

Запам'ятайте:

01. 15 – чверть на другу

01. 30 – пів на другу

01. 45 – за чверть друга, за п'ятнадцять хвилин друга година

02. 00 – друга година ночі

14. 00 – друга година дня

01. 05 – п'ять хвилин на другу

01. 58 – за дві хвилини друга

О першій годині

Котра година?

Правильні словосполучення

Хворий на грип.

Вхід за запрошеннями.

Багатий на гроші.

Оцінка з мови.

Відповідно до чогось.

Відсутній через хворобу.

Учити музики.

Піти по хліб, по воду.

Зачини вікна: перетяг!

Відчини двері й зачини квартиру!

Відійди: тебе перетягне!

Роздягайтеся і заходьте.

Сходова клітка.

На поверх вище.

На кілька сходинок догори.

Неправильно

Приймати участь

Правильно

Брати участь

Терміново подзвонити

Терміново зателефонувати

На протязі тижня

Протягом тижня

Дав вірну відповідь

Дав правильну відповідь

Перевертати сторінки

Перегортати сторінки

Давати запитання

Ставити запитання

Піднести квіти

Вручити квіти

Відкривати двері

Відчиняти двері

Основні види помилок

Види помилок	у чому суть помилки
Змістові (З)	Тема розкрита неповно Є щось зайве Про щось сказано недостатньо Думки викладеного непослідовно Нечітко розкрито основну думку
Мовленнєві (М)	Ужите не те слово Ужите зайве слово Невиправдано повторено схожі слова, речення Вжиті польські слова замість українських
Граматичні (Г)	Неправильно утворене слово Слово вжите не в тій формі Неправильно побудоване речення
Орфографічні (О)	Неправильно написане слово
Пунктуаційні (П)	Неправильно розставлені розділові знаки

НАВЧАЛЬНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

1 варіант

- Визначте іменник.
1. Бажати. 2. Бажаний. 3. Бажання. 4. Бажано.
- Визначте, які дієслова вжиті в теперішньому часі.
1. Косить. 2. Копати. 3. Приніс. 4. Чекаю.
- Яке закінчення ви напишете в місцевому відмінку множини?
1. -ах / -ях. 2. -ам / -ям.
- Вкажіть спільнокореневі слова.
1. Літо. 2. Літр. 3. Літати. 4. Літувати.
- Визначте, яке слово правильно розподілене для переносу.
1. О-ля. 2. Я-зик. 3. Лі-лі-я 4. Ро-маш-ка. 5. О-ско-ма.
- Визначте, які букви пропущені в словах тр..вожиш, зв..чайно, ст..скаєш.
1. е. 2. и.

7. З'ясуйте, які буквосполучення пишуться в словах:

моли..я, жури..я, пере..я.

1. цц. 2. тьс.

8. Визначте словосполучення, в якому виділене слово є залежним.

1. **Пам'ять** серця. 2. **Золотий засів**.
3. Солодкі **мрії**. 4. **Весняний** настрій.

9. Знайдіть речення з помилкою у розстановці розділових знаків.

1. Вилізли тіні з садків, з-під стріх, із-за повіток (*А. Головка*).
2. На човен насувається щось велике, незграбне, схоже зда- лека на копицю сіна (*О. Донченко*).
3. Він щохвилини виходив надвір вдивлявся у темряву, при- слухавсь (*М. Коцюбинський*).
4. Спускалася ніч на землю, утихомирювала людські клопо- ти, руки й думки (*Панас Мирний*).

10. Прочитайте дві групи речень і визначте, які з них є текстом.

1. Рушився більший вітерець і пішов-похилив по траві, котячи непримітно хвилю, виграючи срібною росою. Дівчина відбігла трохи і собі стала. Озирнулась, глянула на нього веселими очима, усміх- нулась свіжим, молодим личком. А сонце підпливає все вище та вище, пече все дужче та дужче (*Панас Мирний*).

2. Настала ніч, слонові захотілося спати. Пішов він до лісу, притуливсь до одного не зовсім товстого дуба і заснув. Слони зви- чайно сплять стоячи, обпершись об дерево, а якби він ліг боком, так тоді б сам і піднятися не зміг (*Народна творчість*).

11. Визначте основну думку тексту.

ЧОРНІ РУКИ

Бабуся місила тісто. Воно було пишне, м'яке.

– Спечить мені голуба з тіста, – попросив Юрко.

Бабусині руки почали ліпити голуба. Ось з'явилися крила, тонкі, ніжні, видно кожну пір'їну. А руки у бабусі чорні, зморщені, з тонкими сухими пальцями. Не може онук відірвати очей від них – наче упер- ше побачив (*В. Сухомлинський*).

1. Бабуся зліпила голуба з тіста.
2. Юрко заворожений умілими руками бабусі.
3. Юрко уперше помітив, що руки у бабусі чорні.
4. Юркові захотілося голуба з тіста, і бабуся спекла його внукові.

12. Визначте, який це текст.

Були собі дід та баба. Поїхав дід на ярмарок та й купив собі козу. Привіз її додому, а рано на другий день посилає дід старшого сина ту козу пасти. Пас, пас хлопець її аж до вечора та й став гнати додому (*Народна творчість*).

1. Розповідь. 2. Опис. 3. Міркування.

2 варіант

1. Яке зі слів є прикметником?

1. Триста. 2. Тепло. 3. Щиросердний. 4. Нагадувати. 5. Над.

2. Визначте відмінок іменника у словосполученні *зустріч з ветераном*.

1. Називний. 2. Родовий. 3. Давальний.
4. Знахідний. 5. Орудний.

3. Визначте, які букви пропущені в словах:

тр..вожиш, зв..чайно, ст..скаєш.

1. е. 2. и.

4. Вкажіть спільнокореневі слова.

1. Досвід. 2. Досвіт. 3. Досада. 4. Засада. 5. Досвіток.

5. З'ясуйте, зі скількох звуків складається слово *моєї*.

1. Трьох. 2. Чотирьох. 3. П'яти. 4. Шести. 5. Семи.

6. Яке закінчення ви напишете у виділеному слові?

Хати хитало **течі**...

1. -ом. 2. -ею. 3. -єю.

7. Визначте словосполучення, в якому виділене слово є головним.

1. Материне **серце**. 2. Відчуття **радості**.
3. Виголошувати **подяку**. 4. Працювати **наполегливо**.

8. Знайдіть речення з помилкою у розстановці розділових знаків.

1. Мороз не великий а стояти не велить.
2. Сонце в мішок не зловиш.
3. Жовтень ходить по краю та виганяє птиць із гаю.
4. У листопаді зима з осінню бореться.

9. Визначте, який це текст.

Скрізь у мене вороги.
Часом лізу я у шкоду, їм капусту на городах,
Моркву, ріпу, буряки.
Відгадайте – хто такий? (*Народна творчість*).

10. Визначте основну думку тексту.

Зимовий вечір. Мама ще не повернулася з роботи. І маленька Зоя жде. Вона прислухається до завивання завірюхи. Зої здається, що за вікном великий страшний звір. Ось він стукає у вікно. Зоя заплющує очі.

Прийшла мама. Підходить до Зої, обняла, поцілувала.

– Тобі не страшно було, доню? – питає мама.

– Ні, не страшно! – радо відповідає Зоя. За вікном тепер уже не виє завірюха. Тихо шумить вітер. Мов ласкава хвиля на ставку. Ось вона лагідно доторкнулась до шибки. Зоя підходить до вікна. Над землею весело кружляють білі сніжинки (*За В. Сухомлинським*).

1. Прийшла мама.
2. Надворі розгулялася завірюха.
3. Самотня Зоя чекає маму.
4. З мамою нічого не страшно.

11. Визначте, який це текст.

ПЕКАР І КРАВЕЦЬ

Засперечалися Пекар і Кравець: чий труд важливіший і потрібніший людям? Пекар і каже Кравцеві: – Що станеться, як я не спечу хліба? Та без хліба ж ні шахтар у шахту не спуститься, ні тракторист за кермо не сяде, ні ти, Кравче, ножиць до рук не візьмеш. (*В. Сухомлинський*).

1. Розповідь.
2. Опис.
3. Міркування.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ

- 1.** Визначте, для чого служать словосполучення.
 - а) Для позначення назви предмета;
 - б) Для позначення назви дії;
 - в) Для позначення поширеної назви;
 - г) Для вираження думки.
- 2.** Вкажіть словосполучення, побудоване за схемою:
Головне слово → залежне слово
 1. Срібний голосок.
 2. Темна ніч.
 3. Сидить на троні.
 4. Голосно крикнути.
- 3.** Знайдіть з-поміж словосполучень слова, які не є словосполученням.
 1. Навколо хати.
 2. Червнева спека.
 3. Червона калина.
 4. Літній ранок.
- 4.** Визначте, яким членом речення є виділене слово.
Всяка **пташка** своє гніздо знає (*Народна творчість*).

1. Підмет.
2. Присудок.
3. Додаток.
4. Означення.
5. Обставина.

5. Знайдіть речення, в якому граматична основа виражена одним підметом і двома присудками.

1. Добрі жорна усе перемелють.
2. Із щастя та горя скувалася доля.
3. Заздрий від чужого щастя сохне.
4. Здоров'я входить золотниками, а виходить пудами (*З народної творчості*).

6. На яке за порядком слово падає логічний наголос?
Шануй учителя, як родителя. (*Народна творчість*).

1. Перше.
2. Друге.
3. Третє.
4. Четверте.

7. Знайдіть речення, в якому граматична основа виражена одним головним членом – присудком.

1. Покрова землю листом покрива.
2. Грудень рік кінчає, а зиму починає.
3. Весна ледачого не любить.
4. Від лихого поли вріж та тікай (*З народної творчості*).

8. Визначте, яким є подане речення.

Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень на двох, а ввечері на трьох? (*Народна творчість*).

1. Розповідним.
2. Питальним.
3. Спонукальним.

9. Визначте, яке за порядком слово виступає у реченні в ролі обставини.

Восени й горобець багатий (*Народна творчість*).

1. Перше.
2. Друге.
3. Третє.
4. Четверте.

10. Визначте, які за порядком слова виступають у реченні в ролі додатка.

Роботящі руки гори вернуть (*Народна творчість*).

1. Перше.
2. Друге.
3. Третє.
4. Четверте.

11. Визначте, яке за порядком слово виступає у реченні в ролі означення.

Маленька праця краща за велике безділля (*Народна творчість*).

1. Перше.
2. Друге.
3. Третє.
4. Четверте.

12. Визначте, які два другорядних члени є в поданому реченні.

На охочого робочого все знайдеться діло (*Народна творчість*).

1. Додаток і означення.
2. Означення і обставина.
3. Додаток і обставина.

13. Визначте, яким членом речення є виділене слово.

Одного разу прийшов до ставка чоловік із сокирою (*В. Сухомлинський*).

1. Додатком. 2. Означенням. 3. Обставиною.

14. Визначте, які другорядні члени є у поданому реченні.

До першого грому земля не розмерзається (*Народна творчість*).

1. Додаток. 2. Означення.
3. Обставина. 4. Додаток і означення.
5. Додаток і обставина. 6. Означення і обставина.

15. Визначте, які однорідні члени є в поданому реченні.

Повернули ми бричку й поїхали додому (*В. Близнець*).

1. Підмети. 2. Присудки.
3. Означення. 4. Додатки. 5. Обставини.

16. Визначте, в якому реченні пропущено кому при однорідних членах.

1. Яюсь була холодна весна, вночі раптом завіяло (*В. Близнець*).

2. На вільхах на березах можна бачити табунці тихих чечіток (*О. Копиленко*).

3. За мною і мати ступила на лід (*В. Близнець*).

4. Тихесенько шарудять під корою жуки-короїди (*Ю. Старостенко*).

17. Визначте, в якому реченні пропущено двокрапку при однорідних членах.

1. В далекій дорозі найду або долю, або за Дніпром ляжу головою (*Т. Шевченко*).

2. На тебе історія дивиться пильним, уважним, зірким, недрімаючим оком (*Л. Дмитерко*).

3. Все усміхалося Ганнусі і небо, й квіти, й дерева, і озера блакитні води (*В. Сосюра*).

4. Тепле, спокійне повітря було наскрізь чисте, все пройняте сонячними блискітками (*О. Гончар*).

18. З'ясуйте, які правила про вживання розділових знаків при однорідних членах речення ілюструє (є прикладом) подане речення.

Тихо й тепло, і скрізь червоно: і на небі, і на згір'ях, і на воді (*Марко Вовчок*).

1. Кома ставиться завжди між однорідними членами, не з'єднаними сполучниками, а також перед сполучниками *а, але*.

2. Кома ставиться перед другим повторюваним сполучником *і(ї), та*, та ін., що з'єднують однорідні члени.

3. Перед неповторюваними сполучниками *і (ї), та*, що з'єднують однорідні члени, кома не ставиться.

4. Після узагальнювального слова перед однорідними членами ставиться двокрапка.

19. Вкажіть речення зі звертанням.

1. Навкруги була земля, така чорна, пухка, родюча, повесні пишна, восени багата (*М. Коцюбинський*).

2. Оставайтесь здорові, мої високії тополі і хрещатий мій барвіночку (*Т. Шевченко*).

3. На щастя Багірова, це була не осколкова міна (*О. Гончар*).

4. Повітря в горах дуже прозоре, отже, і видимість тут стала набагато краща, ніж на рівнині (*О. Гончар*).

20. Визначте, де знаходиться звертання у поданому реченні.

Зеленійте, доли і лужечки, і орли здіймайтесь ув імлі, розливайтесь круті бережечки по українській молодій землі! (*А. Малишко*).

1. На початку. 2. В середині. 3. Наприкінці.

21. Знайдіть речення, в якому при звертанні пропущено розділовий знак.

1. Все змішалось в одну мить і злилось докупі: і земля й море (*І. Нечуй-Левицький*).

2. Вже й ніч пройшла, довга, неспокійна, громовинна (*Панас Мирний*).

3. Обізввалась трава голосами тисячі своїх жильців: коників, метеликів, жуків (*Панас Мирний*).

4. Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти батьку у море носив козацької крові (*Т. Шевченко*).

5. Переїхали убрид бистру гірську річку і знову ввійшли в шосе, як у тунель (*О. Гончар*).

22. Вкажіть речення, в якому виділене слово є вставним.

1. Місто **здалося** їй хижим звіром (*Панас Мирний*).

2. Веселеє колись село, чомусь тепер мені, старому, **здавалось** темним і німим (*Т. Шевченко*).

3. На засмученому обличчі великі карі очі **здавалися** ще більшими (*А. Хижняк*).

4. Пісня, **здавалось**, вже бриніла в ньому (*М. Коцюбинський*).

5. Обсипана рожевим світлом, свіжа та гарна, Настя **здавалась** запашною трояндою (*М. Коцюбинський*).

23. Визначте, що означають вставні слова у поданому реченні.
Привикне, кажуть, собака за возом бігти, то й за саньми побіжить
(*Панас Мирний*).

1. Упевненість, невпевненість.
2. Почуття радості, жалю та ін.
3. Джерело повідомлення.
4. Порядок викладу думок.
5. Ввічливість.
6. Привернення уваги.

24. Вкажіть речення, в якому пропущено кому при вставному слові.

1. Дорозі здавалось не було кінця-краю (*Ю. Смолич*).
2. У призначений день зібралися всі звірі.
3. А лев собі на підмогу призначив губернаторів.
4. Цар губернаторам вірив і видавав їм нагороди за їхню вірну службу (*З народної творчості*).

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ З ПРЯМОЮ МОВОЮ. ДІАЛОГ

1. Знайдіть складне речення.

1. У чужих руках завжди більший шмат.
2. Щастя з нещастям на одних санях їздять.
3. Піч тучить, а дорога учить.
4. Зароблена копійка краще краденої гривні.
5. Добрі вісті не лежать на місці (*З народної творчості*).

2. Визначте, скільки простих речень у поданому складному.

Кресало і кремій мають давніший вік, але і їх ще не знала давня афінська господиня, яка змушена була постійно пильнувати, щоб у вогнищі тліла бодай одна іскорка (*Є. Шморгу*).

1. Два.
2. Три.
3. Чотири.
4. П'ять.
5. Шість.

3. Вкажіть речення, в якому пропущена кома, що розділяє прості речення у складному.

1. Пес бреше на сонце а сонце світить у віконце.
2. Від теплого слова і лід розмерзається.
3. Довгим язиком тільки полумиски лизать.
4. Поганеньке ремесло краще доброго злодійства.
5. Добре чужими руками жар загрибати (*З народної творчості*).

4. Визначте, яким є подане речення.

Хлопець помітив, що поводи на коні обірвані, а на шиї чорною смогою запеклася кров (*М. Пригара*).

1. Простим.
 2. Складним із сполучниковим зв'язком.
 3. Складним із безсполучниковим зв'язком.
 4. Реченням з прямою мовою.
- 5.** Вкажіть речення з прямою мовою.
1. Ніна відпливала восени.
 2. Все пливе восени: листя за водою, хмари, птаство.
 3. Все кудись пливе, прощається з літом.
 4. „Ти в який клас підеш?” – спитала Ніна.
- 6.** Визначте, де знаходяться слова автора у реченні.
Василію, біжи рятує потопленика, бо захлинеться! – гукнув я
(*О. Копиленко*).
1. Перед прямою мовою.
 2. В середині прямої мови.
 3. Після прямої мови.
- 7.** Вкажіть, у якому реченні з прямою мовою неправильно розставлені розділові знаки.
1. Приходить до kota лисичка та й питає його: „Що ти таке?”
 2. „Я – пан Коцький” – відповідає кіт.
 3. Лисичка каже: „Будь мені за чоловіка, а я тобі за жінку буду”.
 4. Вовк каже: „Я піду по м'ясо, щоб було що в борщ”.
 5. „А я піду по буряки, по картоплю”, – пропонує дикий кабан
(*Народна казка*).
- 8.** Знайдіть речення з прямою мовою.
1. Незабаром прискакали хуторяни з батьком Федором.
 2. Батько спинив коня, як годиться, віддав уклін січовому отаману і всьому запорозькому війську.
 3. „Здоров, побратиме!” – стримано відповів Бородавка.
 4. Отаман запитав у батька, чи не віддав би він мене до нього за джурю ... (*За М. Пригарою*).
- 9.** Які речення подано нижче?
Втратив мову.
– Чули, бідний пан професор під час нападу втратив мову?
– Але котру, він же їх знав аж п'ять?
1. З прямою мовою.
 2. З непрямою мовою.
 3. Діалог.
 4. Складні.
- 10.** Визначте, яке з тверджень не стосується діалогу.
1. Кожна репліка діалогу записується з нового рядка.

2. Перед кожною реплікою діалогу ставиться тире.
3. Пряма мова береться в лапки і починається з великої літери.
4. При діалозі не ставляться лапки.

11. Знайдіть і виділіть речення з непрямою мовою.

1. Літо запитало в Зеленокосої, чому вона не повернулася в палац.
2. І гукнуло військо хором: „Ми готові йти до бою...”.
3. Он бачиш, там питає дика рожа: „Чи я хороша?”
4. А ясен їй киває в верховітті: „Найкраща в світі” (*Леся Українка*).

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

ЗВУКИ МОВИ. ЗНАКИ ПИСЬМА

1. Скільки у мові звуків?
 1. 33. 2. 38. 3. 48. 4. 26. 5. 30.
2. Визначте „зайвий” звук.
 1. [в]. 2. [ф]. 3. [дз]. 4. [м].
3. Приголосні звуки творяться:
 1. Голосом і шумом. 2. Тільки голосом. 3. Тільки шумом.
 4. Внаслідок виштовхування видихуваного повітря, яке вільно проходить через ротову порожнину.
4. Знайдіть помилку в реченні „До м'яких дзвінких належать, зокрема, звуки ...”.
 1. [д']. 2. [р']. 3. [й]. 4. [с].
5. Визначте, парний якого з поданих звуків пропущено наприкінці слів *ду.., ва.., на.., ру...* .
 1. [ц']. 2. [ж]. 3. [х]. 4. [т].
6. Визначте, яке із слів порушує алфавітний порядок.
 1. Нагір'я. 2. Надбаня. 3. Набій. 4. Насип.
7. Скільки звуків у слові *ящик*?
 1. Два. 2. Три. 3. Чотири. 4. П'ять. 5. Шість. 6. Сім.
8. Вкажіть слово, що складається лише із закритих складів.
 1. Гармата. 2. Паркан.
 3. Калита (обрядовий хліб). 4. Посаг (придане).
9. Вкажіть слово, неправильно поділене на склади.
 1. Бай-рак. 2. Мом-ент. 3. Квіт-ка. 4. Бар-ва.
10. Знайдіть помилку у переносі слів.

1. Ѓед-зка-ти-ся.	2. Вар-та.
3. Бе-рег.	4. Ву-гіл-ля.

11. Вкажіть неправильно наголошене слово.

1. Жа́доба.	2. Же́реб.
3. Же́ртва.	4. Загу́ба.
5. Борода́вка.	6. Бра́мін.

ВИМОВА ЗВУКІВ І ЇХ НАПИСАННЯ

1. Вкажіть слово, в якому є ненаголошений звук [е].

1. Вечі́р.	2. Стельма́х.	3. Зерна́.	4. Сестра́.

2. Вкажіть слово, в якому є ненаголошений звук [и].

1. Ви́дра.	2. Гли́на.	3. Ди́кун.	4. Гри́ва.

3. Визначте слово, у звуковому записі голосних звуків якого допущено помилку.

1. [ре"ге"не"ра́тор].	2. [с'ц'і́піти].	3. [земл'а́].	4. [ви"ети"ра́ти].

4. Визначте, який спосіб перевірки написання слова в[е]лос[и]пед можна тут застосувати.

1. Змінити форму слова.
2. Дібрати спільнокореневе слово, в якому сумнівний звук є наголошеним.

3. Дібрати спільнокореневе слово, в якому сумнівний звук випадає.

4. Звернути увагу, що сумнівний звук входить до сполучення -ере-, -еле-.

5. Перевірити за словником.

5. Знайдіть слово, в якому глухий звук уподібнюється до дзвінкого.

1. Клятьба.	2. Зухвалий.	3. Капосний.
4. Зглянутися.	5. Згуртуватися.	

6. Вкажіть слово, в якому дзвінкий звук уподібнюється до глухого.

1. Крислатий.	2. Легко.	3. Примхливий.
4. Строкатий.	5. Зухвалий.	

7. Визначте, в якому слові твердий звук уподібнюється до м'якого.

1. Швець.	2. Бешкетний.	3. Знімок.
4. Гнучкий.	5. Мереживо.	

8. Вкажіть слово, в якому один звук позначається двома літерами.

1. Ку́щ.	2. Завзя́ття.	3. Дзи́г'ар.
4. Міро́шник.	5. Дерка́ч.	

9. Знайдіть слово, в якому відбувається спрощення в групах приголосних.

1. Контрастний. 2. Ремствувати. 3. Дотепний.
4. Капосний. 5. Службовець.

10. Визначте поєднання слів з порушенням норм чергування у – в.

1. У вікні. 2. Колос у полі.
3. Шхуна у океані. 4. Суниці у чашці.

11. Вкажіть поєднання слів з порушенням норм чергування і – й.

1. Мир і спокій. 2. Решка і орел.
3. Годинник і браслет. 4. Шайба і м'яч.

12. Визначте кількість звуків у слові *зветься*.

1. Три. 2. Чотири. 3. П'ять. 4. Шість. 5. Сім.

ПРАВОПИСНІ ТЕМИ РОЗДІЛУ

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

1. Визначте слово, в якому на місці пропуску слід писати буквосполучення *ьо* а не *йо*.

1. Кур..зний. 2. ..рж. 3. Бад..рий. 4. Ма..р.

2. Вкажіть слово, в якому на місці пропуску пишеться м'який знак.

1. Різ..бяр. 2. В'яз..кий. 3. Кварц... 4. Безбат..ченко.

3. Вкажіть слово, в якому на місці пропуску м'який знак не пишеться.

1. Малесен..кий. 2. Тан..цювати. 3. Д..оготь. 4. Ган..ба.

4. Визначте, в якому слові на місці пропуску слід ставити апостроф.

1. Під..їзд. 2. Грав..юра. 3. Зор..я. 4. Духм..яний.

5. В якому слові апостроф ставиться за іншим правилом, ніж у решті слів?

1. Без'ядерний. 2. Роз'ятрити. 3. Роз'юшити. 4. В'язка.

6. Вкажіть слово, в якому на місці пропуску апостроф не ставиться.

1. Горохв..яний. 2. П..ятірка. 3. М..ясний. 4. Матір..ю.

7. Визначте, до якого типу належить подвоєння букв у слові *юннат*.

1. Внаслідок збігу однакових звуків.
2. При подовженні м'яких приголосних.
3. У словах іншомовного походження.

8. Знайдіть слово, в якому на місці пропуску подвоєння не відбувається.

1. Вікон..иця. 2. Тер..тя. 3. Зако..но. 4. ..сати.

9. Знайдіть слово, тип подвоєння в якому відрізняється від подвоєння в інших словах.

1. Військкомат. 2. Відділити.
3. Роззиратися. 4. Беззахисний.

10. Вкажіть, у якому слові іншомовного походження на місці пропуску слід писати **и**.

1. Жур.. . 2. В..мпел. 3. Н..ша. 4. К..но.

11. Визначте, в якому слові іншомовного походження на місці пропуску слід писати **і**.

1. Афр..ка. 2. С..дней. 3. Корс..ка. 4. Атлант..ка.

12. Визначте, в якому слові іншомовного походження подвоєння не відбувається.

1. Па..на. 2. Ва..на. 3. Джо..ні. 4. Ста..ато.

БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ

1. Доберіть правильне закінчення речення „Змінна значуща частина слова, що виражає його граматичне значення, називається ...”.

1. Коренем. 2. Префіксом. 3. Суфіксом.
4. Основою. 5. Закінченням.

2. Із скількох значущих частин складається слово *випадковий*?

1. Однієї. 2. Двох. 3. Трьох. 4. Чотирьох. 5. П'яти.

3. Знайдіть спільнокореневі слова.

1. Село. 2. Розсада. 3. Розсіл. 4. Розселяти. 5. Розсипати.

4. Визначте слово, що не належить до спільнокореневих.

1. Пробігти. 2. Пробіг. 3. Бігун. 4. Пробіжка. 5. Пробігати.

5. Вкажіть слово з нульовим закінченням.

1. Корсет. 2. Козаччина. 3. Навздогін. 4. Корова.

6. Знайдіть слово, що не має закінчення.

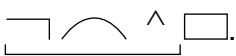
1. Колиска. 2. Коляда. 3. Комин. 4. Нашвидку.

7. Вкажіть слово з префіксом.

1. Прапор. 2. Правда. 3. Праця. 4. Праліс.

8. Вкажіть слово з суфіксом.

1. Дорога. 2. Зрада. 3. Кривда. 4. Маляр.

9. Знайдіть слова, префікси яких мають однакове значення.
1. Приклеїти. 2. Відганяти. 3. Надзвичайний. 4. Суперзірка.
10. Знайдіть слова, суфікси яких мають однакове значення.
1. Зубастий. 2. Гіркуватий. 3. Водолаз.
4. Чорнявий. 5. Норовистий.
11. Визначте слова, що мають однакову будову.
1. Електроенергія. 2. Приятель. 3. Зернохосовище. 4. Дідусь.
12. Вкажіть слово, будова якого відповідає схемі:
Префікс, корінь, суфікс, закінчення .
1. Крамар. 2. Подорожник. 3. Хлопчєнята. 4. Веслувальник.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ. ПРАВОПИС

1. Визначте, які голосні звуки чергуються в словах *гонець – гінкий*.
1. [o] – [a]. 2. [e] – [и]. 3. [e] – [i].
4. [o], [e] – [i]. 5. [e] – [o] після [ж], [ч], [ш].
2. Знайдіть слово, в якому при доборі до нього його форми або спільнокореневого слова відбувається чергування голосних.
1. Почесті. 2. Зелень. 3. Вічність. 4. Чоло.
3. Визначте, які приголосні звуки чергуються в словах *потурчитися – турецький*.
1. [г] – [ж] – [з']. 2. [к] – [ч] – [ц']. 3. [х] – [ш] – [с'] .
4. Знайдіть слово, в якому при доборі до нього його форми або спільнокореневого слова відбувається чергування приголосних.
1. Полоти. 2. Возити. 3. Падати. 4. Пасти.
5. З'ясуйте вид чергування у коренях дієслів *будити – буджу*.
1. [д] – [дж]. 2. [с] – [ш]. 3. [т] – [ч]. 4. [з] – [ж]. 5. [ст] – [шч].
6. [б], [п], [м], [в], [ф] – [бл'], [пл'], [мл'], [вл'], [фл'].
6. Визначте, яку букву слід писати в слові *пла..у (платити)* на місці пропуску.
1. з. 2. с. 3. ц. 4. щ. 5. ш. 6. дж. 7. ч.
7. Виберіть слово, у префіксі якого пишеться не той голосний, що в інших словах.
1. Пр..чистий. 2. Пр..вабливий.
3. Пр..голомшений. 4. Пр..станційний.
8. Визначте, яку букву слід писати у префіксі слова *пр..дорогий*.
1. е. 2. и. 3. і.

9. Зверніть увагу, як вимовляється префікс у слові [жшч]улити-ся. Визначте, яку букву слід писати у префіксі відповідно до орфографічних норм.

1. ж. 2. ш. 3. з. 4. с.

10. Визначте слово, у префіксі якого пишеться буква з.

1. ..порожнити. 2. за..телити. 3. ..лагідніти. 4. ..кликати.

11. Знайдіть слово з префіксом *зі*.

1. ..садити. 2. ..споду. 3. ..читувати. 4. ..балансувати.

12. Визначте слово, у префіксі якого пишеться буква с.

1. ..мліти. 2. ..цілити. 3. ..кришити. 4. ..драти.

СЛОВТВІР. ОРФОГРАФІЯ

1. Творення слів за допомогою суфіксів, що додаються до твірних основ, називається:

1. Префіксальним способом.
2. Суфіксальним способом.
3. Префіксально-суфіксальним способом.
4. Складанням.
5. Переходом однієї частини мови в іншу.

2. Знайдіть серед поданих слів пару: твірне і похідне.

1. Кімната. 2. Надкімнатний. 3. Передавати.
4. Синій. 5. Попідсинювати. 6. Передавач.

3. Вкажіть слово, утворене префіксальним способом.

1. Безмежний. 2. Приписка. 3. Відклик.
4. Відрізати. 5. Від'їзд.

4. Вкажіть слово, утворене суфіксальним способом.

1. Підтяжка. 2. Звинувачувальний. 3. Звузити.
4. Провулок. 5. Присадибний.

5. Визначте спосіб творення слова *безмежний*.

1. Префіксальний. 2. Суфіксальний.
3. Префіксально-суфіксальний. 4. Безсуфіксальний.
5. Складання. 6. Перехід однієї частини мови в іншу.

6. Визначте слово, пропущене у словотвірному ланцюжку *годувати* → *годувальниця*.

1. Годування. 2. Годувальний. 3. Годівля.
4. Годівник. 5. Годувальник. 6. Годованець.

7. Розгляньте твірні і похідні слова та вкажіть, який вид чергування приголосних у них відбувся.

Бахмач – бахмацький, моряк – моряцький.

1. [ц'к] – [чч], [с'к] – [шч].
2. [к], [ц], [ц'] – [ч].
3. [г], [ж], [з] + [с'к], [ств] = [з'к], [зтв].
4. [к], [ч], [ц] + [с'к], [ств] = [ц'к], [цтв].
5. [х], [ш], [с] + [с'к], [ств] = [с'к], [ств].

8. Визначте, які букви слід писати на місці пропуску у словах:
Івано-Франків..ина (Івано-Франківськ), Оде..ина (Одеса).

1. ч.
2. чч.
3. щ.
4. шч.
5. цч.
6. ш.

9. Визначте, які буквосполучення слід писати на місці пропуску в словах:

сива..ий (Сиваш), сиріт..ий (сирота).

1. -зьк-.
2. -цьк-.
3. -ськ-.
4. -ств-.
5. -цтв-.
6. ств-.

10. Вкажіть, у якому слові допущено помилку.

1. ООН.
2. Донбас.
3. ЗАЗ 968.
4. загс.

11. Визначте, яке зі складних слів пишеться через дефіс.

1. Легко/атлетичний.
2. Темно/синій.
3. Сільсько/господарський.
4. Воле/любний.

12. Визначте, яке зі складних слів пишеться разом.

1. П'яти/разовий.
2. Пів/Луцька.
3. Кисло/солодкий.
4. Північно/західний.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Повторення і систематизація вивченого в початкових класах.

1. 3; 2. 1; 3. 1; 4. 1-4; 5. 4; 6. 2; 7. 2; 8. 4; 9. 3; 10. 2; 11. 1; 12. 1.
1. 3; 2. 5; 3. 1; 4. 2-5; 5. 4; 6. 3; 7. 1; 8. 1; 9. 1; 10. 4; 11. 3.

Загальні відомості з синтаксису і пунктуації.

Словосполучення. Просте речення.

- 1.3; 2.3; 3.1; 4.1; 5.4; 6.4; 7.4; 8.2; 9.1; 10.3; 11.1,4; 12.3.

Просте ускладнене речення.

- 1.1; 2.4; 3.2; 4.2; 5.3; 6.2,3,4; 7.2; 8.2; 9.4; 10.4; 11.3; 12.1.

Складне речення. Речення з прямою мовою. Діалог.

- 1.3; 2.3; 3.1; 4.2; 5.4; 6.3; 7.2; 8.3; 9.3; 10.3; 11.1.

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

Звуки мови. Знаки письма.

1.1; 2.3; 3.1; 4.4; 5.2; 6.3; 7.5; 8.3; 9.2; 10.1; 11.1.

Вимова звуків і їх написання.

1.4; 2.3; 3.3; 4.5; 5.1; 6.2; 7.3; 8.1; 9.1; 10.3; 11.2; 12.3.

Правописні теми розділу „Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія”.

1.3; 2.1; 3.2; 4.1; 5.4; 6.1; 7.1; 8.2; 9.1; 10.2; 11.2; 12.4.

Будова слова. Орфографія.

1.5; 2.4; 3.1,4; 4.2; 5.1; 6.4; 7.4; 8.4; 9.3,4; 10.2,4; 11.1,3; 12.2.

Чергування голосних і приголосних. Правопис.

1.4; 2.1; 3.2; 4.2; 5.1; 6.7; 7.1; 8.1; 9.3; 10.3; 11.2; 12.3.

Словотвір. Орфографія.

1.2; 2.3,6; 3.4; 4.2; 5.5; 6.2,5; 7.4; 8.3; 9.3; 10.3; 11.2; 12.1.

ПАМ'ЯТКИ

Як працювати над переказом

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте його тему й основну думку.
3. Поділіть текст на частини і дайте їм заголовки.
4. З'ясуйте значення та правопис незрозумілих слів, розстановку розділових знаків.
5. Перекажіть текст, дотримуючись плану.
6. Пам'ятайте про вимоги до мовлення.

Як підготувати усний переказ науково-навчального тексту

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Випишіть слова-терміни.
4. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
5. Поділіть текст на смислові частини, визначте в кожній з них підтему, основний і другорядний матеріали.
6. Продумайте послідовність викладу думок, складіть простий план.
7. Зверніть увагу на засоби зв'язку речень у науковому тексті.
8. Перекажіть уголос текст за планом, дотримуючись вимог до мовлення.

Як працювати над твором

1. Зміст вашого твору повинен відповідати темі (про що ви будете писати) й основній думці (що ви будете стверджувати).
2. Не пишіть зайвого (що не стосується теми висловлювання).
3. Стежте за порядком викладу думок.
4. Використовуйте відомі вам мовні засоби зв'язку між реченнями в тексті (займенники, слова, близькі за значенням, та ін.).
5. Дбайте про мовленнєве оформлення.

Як працювати над удосконаленням написаного

1. Уважно прочитайте перший варіант своєї розповіді. Користуючись пам'яткою „Як працювати над твором” та таблицею „Вимоги до мовлення”, виправте текст, викресливши і надписавши зверху кращий варіант.
2. Прочитайте ще раз твір, приділивши увагу правильному написанню слів, розстановці розділових знаків.
3. Перепишіть твір, подбавши при цьому про охайність у оформленні результатів своєї праці, техніку письма.

Як оформляти лист

1. Пишіть на якісному папері, чорнилом.
2. Дбайте про почерк, охайність в оформленні листа.
3. Уживайте звертання. Звертаючись до старших на Ви, пишiть це слово з великої букви.
4. Дотримуйтеся композиції листа (початку, основної частини, кінцівки).
5. Стежте за мовленнєвим оформленням і грамотністю. Пам'ятайте: за тим, як ви говорите (пишете), судять про вас.
6. Ставте розбірливий підпис, число.
7. Не залишайте листів без відповіді.

Як працювати над роздумом

1. Продумайте тему роздуму.
2. Коротко і чітко сформулюйте основну думку.
3. Доберіть переконливі докази (факти з життя, з власних спостережень, з літератури та ін.).
4. Зробіть відповідні висновки.
5. Уживайте для зв'язку частин роздуму такі сполучники:
бо, через те що, тому що, отже, таким чином та ін.

ПОРАДИ

Як потрібно володіти голосом при спілкуванні

1. Пристосуйте свій голос до ситуації, де відбувається спілкування (не говоріть голосно в громадських місцях).
2. Хто говорить надто тихо, справляє враження людини, яка не вірить у свої сили.
3. Не говоріть надто голосно – це справляє враження агресивної людини.
4. Постійно тренуйте свій голос; найзручніший спосіб для цього – читання вголос, під час якого постійно контролюється правильність вимови.
5. Голос підвищують тоді, коли ставлять запитання, висловлюють радість, здивування. Якщо вам потрібно когось переконати, відповісти на запитання, то голос понижують.
6. Не говоріть, коли пишете на дошці, тобто коли ви стоїте до слухачів спиною.

Як працювати над збагаченням словникового запасу

1. Багато читайте художніх творів відомих майстрів слова.
2. Записуйте слова й вирази, які б ви хотіли вживати у своєму мовленні, в спеціальний словник.
3. Читайте текст повільно, слово за словом, намагайтеся встановити, як інакше можна тлумачити слова й речення.
4. Не залишайте поза увагою незрозумілі слова – звертайтеся частіше до словників – тлумачного, фразеологічного, словника синонімів та ін.
5. Заведіть зошит обліку прочитаних книг і записуйте назву книги, її автора, основну думку твору, слова та вирази, які справили на вас враження.
6. Збагатять ваше мовлення записи та запам'ятовування прислів'їв, приказок, крилатих висловів.

Як бути приємним співрозмовником

Кожному з вас доводиться бувати в оточенні малознайомих людей.

Пам'ятайте :

1. Вітайтеся й усміхайтеся перші.
2. Виявляйте дружнє ставлення до людей.
3. Не чекайте, доки вони виявлять до вас свої симпатії.
4. Дотримуйтеся вимог до мовлення та правил спілкування.
5. Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхніми турботами і радощами.
6. Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: *даруйте, перепрошую, дякую, будь ласка, не ображайтеся, чи не змогли б ви (чи не зміг би ти), на жаль, так сталося* та ін.
7. У товаристві не намагайтеся переговорити всіх. Дайте іншим можливість висловитися.
8. Будьте тактовні: спочатку зважте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а тоді вже говоріть.

Як перебороти несміливість

Для того щоб позбутися нерішучості, використовуйте кожную нагоду, щоб потренуватися у мовленні. Спочатку розкажіть якусь історію чи пригоду в своїй сім'ї, в колі близьких друзів. А коли набудете впевненості, повторіть спробу і в товаристві малознайомих людей.

Перед тим як говорити, кілька разів вдихніть і видихніть, подумайте, що ви хочете сказати і як це можна висловити найстисліше, найвиразніше; говоріть не поспішаючи.

Як зацікавити людей

Щоб стати цікавим співрозмовником, необхідно:
мати всебічні знання та інтереси, які постійно слід розвивати і поглиблювати;

мати багато друзів і знайомих;

дивитися на світ розкритими очима, вміти спостерігати довкола себе;

запам'ятовувати, записувати все те цікаве, що ви побачите, почувете, прочитаєте.

Цікава розповідь має такі особливості:

тема повинна бути цікавою, новою;

початок розповіді має привернути увагу слухачів;

розповідь повинна бути стислою, невимушеною і зрозумілою;

думки мають бути логічно впорядкованими.

Зацікавленість слухачів виникає також тоді, коли:

ви говорите про те, що стосується їх безпосередньо;

ставите запитання, на які самі ж даєте відповідь;

наводите цікаві факти;

ви залучаєте слухачів до дискусії.

Як критикувати, не ображаючи

Якщо ви хочете навчитися критикувати так, щоб не образити людину, то:

вказуйте на помилки лише віч-на-віч;

робіть це по-дружньому;

азначте, що ви також робили подібні помилки;

почніть з похвали за те, що ваш друг чи знайомий виконує успішно, чинить як слід;

покажіть чи розкажіть, як правильно було б виконати те чи інше завдання, здійснити певний вчинок;

висловіть впевненість у тому, що ваш знайомий зуміє добре справитися з дорученою справою, поведеться за певних обставин належним чином у майбутньому;

попросіть вибачення за зроблене зауваження, особливо тоді, коли людина старша від вас за віком або незнайома чи малознайома; якщо можна, уникайте прямої критики.

ПРАВИЛА ВИКОНАННЯ РОЗУМОВИХ ДІЙ

Визначення поняття

1. Проаналізуйте мовний об'єкт і з'ясуйте, до якого найближчого відомого родового поняття він належить (звук, слово, словосполучення, речення, текст, частина мови, член речення тощо).
2. Визначте у даному об'єкті нову суттєву ознаку (кілька ознак).
3. Сформулюйте нове поняття за схемою: „Нове поняття + найближче родове поняття + нові суттєві ознаки”.

Порівняння

1. Визначте мету порівняння.
2. Проаналізуйте об'єкти, що порівнюються (навчальний матеріал, життєві факти й явища), і виділіть в них головні однорідні ознаки.
3. Знайдіть в об'єктах відповідно до мети спільне і відмінне або лише спільне чи відмінне.
4. На основі порівняння зробіть висновок.

Виділення головного

1. Визначте мету своїх дій.
2. Проаналізуйте об'єкт (навчальний матеріал, життєві факти і явища) з точки зору поставленої мети і визначте його ознаки.
3. Розділіть виділені ознаки на суттєві і несуттєві.
4. Доберіть суттєві ознаки, які відповідають поставленій меті.

Систематизація

1. Проаналізуйте матеріал спостережень (тексти, поняття, правила, життєві факти), об'єднаний певною темою. Знайдіть у ньому спільне і відмінне, головне і другорядне, загальне і часткове.
2. Розташуйте матеріал спостережень у певній послідовності:
 - а) у вигляді таблиці, що відображає поняття, правила теми та їх визначальні ознаки;
 - б) у вигляді схеми, що вказує на взаємозв'язки, відношення між поняттями, правилами;
 - в) у вигляді плану (простого чи складного), тематичних виписок-цитат або самостійно сформульованих тез, що відображають сутність теми.

Узагальнення

- Проаналізуйте матеріал спостережень (об'єкт).
Визначте в ньому суттєві ознаки.
Порівняйте суттєві ознаки однорідних об'єктів і виділіть у них спільне.
Зробіть висновок, тобто сформулюйте узагальнююче поняття, правило, судження.

Конкретизація (розпізнавання)

1. Проаналізуйте поняття, правило, тезу (судження) про певний об'єкт.

2. Установіть, чи всі ознаки поняття, правила наявні в об'єкті спостереження, чи даний об'єкт відповідає всім аргументам, за допомогою яких доводиться теза.

3. Якщо так, то робіть ствердний висновок про те, що об'єкт спостереження належить до поняття, пояснюється правилом, відповідає тезі. Якщо ж ні, то зробіть відповідний заперечний висновок.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків

1. Проаналізуйте об'єкт, в якому спостерігається певне явище.

2. Встановіть причину, умову, ознаку, за наявності яких дане явище має місце.

3. Сформулюйте судження, що встановлює зв'язок даного явища з певною причиною, умовою, ознакою за формулою:

а) Наслідок, тому що → причина;

б) Якщо → умова, то → наслідок;

в) Судження про явище + ознака об'єкта.

Експериментування

1. Виконайте з об'єктом (текстом, реченням, словом) певні дії:

а) змініть об'єкт, замінивши одні його частини іншими;

б) спростіть об'єкт, вилучивши з нього його складові частини, або, навпаки, ускладніть об'єкт, включивши в нього нові складові частини;

в) побудуйте з простих об'єктів складні або, навпаки, складні розкладіть на прості;

г) включіть простіший об'єкт в складніший або, навпаки, із складного вилучіть простий (його частину).

2. Визначте, які ознаки набув чи втратив об'єкт у процесі дій з ним.

Моделювання

1. Проаналізуйте і виділіть суттєві ознаки поняття та їх відношення.

2. Доберіть умовні позначення до кожної ознаки, їх відношення.

3. Побудуйте цілісну модель поняття з умовних позначень.

Встановлення аналогії

1. Визначте мету завдання.

2. Установіть, до якого відомого вам об'єкта подібний новий об'єкт.

3. Перенесіть відому ознаку або спосіб дії з відомого об'єкта на невідомий.

4. Поясніть новий об'єкт на основі його схожості з відомим.

ОРФОГРАМИ

1. Букви *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів.
2. Букви, що позначають звуки, які уподібнюються.
3. Подвоєні букви.
4. Буквосполучення *-ться, -шся* у дієсловах.
5. *Не* з дієсловами.
6. Перенос слів.
7. М'який знак.
8. Апостроф.
9. Буквосполучення *йо,ьо*.
10. Написання разом або через дефіс складних слів.
11. Букви *о – е – є* в складних словах.
12. Букви *о – а* в коренях слів.
13. Букви *а – о* на позначення ненаголошених голосних.
14. Букви *е – і* в коренях дієслів.
15. Букви *е – и* в коренях дієслів.
16. Букви *о – і, е – і, є – ї* в коренях слів.
17. Букви *и – і* після *ж, ч, ш, щ та г, к, х*.
18. Букви *е – о* після *ж, ч, ш, щ*.
19. Букви *ч, щ* в іменниках з суфіксом *-ин(а)*.
20. Буквосполучення *-зьк-, -ськ-, -цьк-, -зтв-, -ств-, -цтв-*.
21. Написання префіксів *роз-, без-*.
22. Написання префіксів *пре-, при-, прі-*.
23. Букви *з-, с-* у префіксах *з-, с-, зі-*.
24. Спрощення в групах приголосних.
25. Написання слів з *пів-, напів-*.

ТЕКСТИ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ І ЧИТАННЯ МОВЧКИ

ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ САГАЙДАЧНИЙ

Вихованцем Острозької колегії був і гетьман Запорізького Війська Петро Конашевич Сагайдачний. Талановитий полководець і флотоводець, Сагайдачний відіграв значну роль у боротьбі проти турецько-татарської агресії. Він також сприяв розвитку української освіти та культури.

Наприкінці XVI століття в містах України навколо церков виникають об'єднання міщан – братства. Вони очолюють боротьбу проти політики національних та релігійних утисків. За ініціативою Сагайдачного запорізькі козаки почали надавати підтримку братському рухові.

Помер Сагайдачний 1622 року від ран, які отримав у битві під Хотиним. Помираючи, він відписав своє майно Київській, Луцькій та Львівській братським школам.

Поховано Сагайдачного на території Братського монастиря у Києві. Поряд з його могилою розташована будівля Києво-Могилянської академії.

(З енциклопедії)

1. Хто такий Петро Сагайдачний?

- а) український козак;
- б) гетьман Запорізького Війська;
- в) курінний отаман.

2. Де виховувався Петро Сагайдачний?

- а) у Луцькій школі;
- б) у Львівській школі;
- в) в Острозькій колегії.

3. Значну роль він відіграв у боротьбі проти:

- а) татаро-монголів;
- б) половців;
- в) турецько-татарської агресії.

4. Коли виникають братства?

- а) наприкінці XVI століття;
- б) в середині XVI століття;
- в) на початку XVI століття.

5. Вони очолюють боротьбу проти:

- а) політики національних і релігійних утисків Польщі;
- б) політики Австро-Угорщини;
- в) царської Росії.

6. Козаки почали надавати підтримку братському рухові за ініціативою:

- а) І. Сірка;
- б) Б. Хмельницького;
- в) П. Сагайдачного.

- 7. Помер Сагайдачний 1622 року:**
а) від тривалої хвороби;
б) від ран;
в) своєю смертю.
- 8. Що зробив Сагайдачний, помираючи?**
а) відписав своє майно рідним;
б) відписав своє майно Київській, Луцькій, Львівській братським школам;
в) відписав своє майно Київській братській школі.
- 9. Як ви оцінюєте вчинок Сагайдачного?**
а) він зробив правильно;
б) я б вчинив по-іншому.
- 10. Розвиткові чого ще сприяв гетьман Конашевич?**
а) медицини;
б) української освіти та культури.
- 11. Де поховано талановитого полководця?**
а) у Польщі;
б) у Каневі;
в) у Києві.
- 12. Яка основна думка тексту?**
а) співчуття людському горю;
б) повага до літніх людей;
в) розвиток освіти і культури – запорука щасливого життя.

КАРИНА В. БАКШЕЄВА „БЛАКИТНА ВЕСНА”

Бакшеев Василь Миколайович (1862–1958) був народним художником СРСР, дійсним членом Академії мистецтв, лауреатом Державної премії. Він – автор пейзажних і жанрових картин. Один із найкращих пейзажів – „Блакитна весна”.

Самому художникові в той день, коли він задумав намалювати цей пейзаж, увесь гай видався блакитним. Особливо йому сподобалось, як гарно просвічує блакитне небо між білими стовбурами беріз та їх тонкими рожевими гілками.

Коли буває таке яскраво-блакитне небо, тіні від беріз на землі здаються теж блакитними. Березовий гай ще без листя; гілки дерев сплітаються в мереживні узорі. Весь гай пройнятий цим блакитним кольором і виглядає особливо чистим і свіжим.

Стовбури й гілки беріз вигадливо згинаються, тягнуться до неба, до сонця. Небо над ними легке, повітряне й прохолодне, а земля важка, щільна й тепла, пригріта весняним сонцем. Земля звільнилась від снігу й красується тепер ще не дуже яскравими, але живими й різноколірними барвами.

Праворуч березовий гай кінчається й починається ялиник: він темний і густий, в ньому ще холодно й вогко. Після цього темного ялиника такою теплою й просторою здається освітлена сонцем золотаво-зелена галявина серед березового гаю. Вузька заросла дорога перетинає цю галявину й вабить нас піти нею в цей весняний гай, побродити по ще вологій м'якій землі, по килиму торішнього листу, між білих дерев, подихати цим чистим повітрям і запахами весняного лісу. Бакшеєв так добре намалював свою „Блакитну весну”, що глядач картини ніби й справді входить у цей березовий гай і милується його красою.

(Зі збірника переказів)

1. Що задумав намалювати художник?

- а) портрет;
- б) етюд;
- в) пейзаж;
- г) інтер'єр.

2. Яким видався художникові гай?

- а) зеленим;
- б) блакитним;
- в) прозорим;
- г) фіолетовим.

3. Що йому особливо сподобалось?

- а) як ясно світить сонце;
- б) як легко повіває вітерець;
- в) як блищить струмок;
- г) як гарно просвічує небо.

4. Гілки беріз здавались йому:

- а) коричневими;
- б) рожевими;
- в) сріблястими;
- г) сизими.

5. Тіні від беріз видалися:

- а) синіми;
- б) бузковими;
- в) блакитними;
- г) темними.

6. Гілки дерев були сплетені:

- а) у вінки;
- б) в коси;
- в) в мереживні узорі;
- г) в букети.

7. Небо над стовбурами й гілками:

- а) синє, усміхнене;
- б) легке, повітряне, прохолодне;
- в) сіре, захмарене;
- г) вкрите легкими хмарками.

8. Земля була:

- а) ще вкрита снігом;
- б) засипана торішнім листям;
- в) щільна й тепла, пригріта весняним сонцем;
- г) втоптана слідами звірів.

9. Праворуч березовий гай кінчається й починається:

- а) чагарник;
- б) вільшина;
- в) ялиник;
- г) ліщина.

10. Ялиник:

- а) рідкий і світлий;
- б) густий і темний;
- в) яскраво-зелений;
- г) освітлений сонцем.

11. Серед березового гаю теплою і просторою видається:

- а) дорога;
- б) покручена стежина;
- в) навіває думки;
- г) звертає вбік.

12. Вузька дорога:

- а) вабить нас піти за нею;
- б) піднімає настрій;
- в) золотаво-жовта долина;
- г) золотаво-зелена галявина.

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЧИТАННЯ МОВЧКИ

СОПІЛКА З МАМИНОЇ КАЛИНИ

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців – клен, у росіян – берізка, а в нас – верба й калина. Правду каже прислів'я: без верби й калини нема України. З давніх-давен наш народ опоетизував кущ калини, оспівав у піснях. У калині, кажуть, материна любов і мудрість. Наруга над нею вкривала людину ганьбою. Дітям, аби ті не нівечили цвіту, казали: не ламайте калину, бо накличете мороз. Справді, калина цвіте наприкінці весни, коли вже відходять заморозки.

Колись цю рослину цінували особливо. Не було, здається, хати, біля якої не кущувала б калина. Як забіліють квіти, дівчата ними коси прикрашали. А вже коли достигали плоди, їх вішали попід стріхою. Йдеш, бувало, селом – хати неначе в коралях, червоніють густими намистинками.

У народній медицині, очевидно, не було кращих ліків від застуди, ніж калиновий чай. А як потрібна була калина в численних обрядах! Калиновим цвітом чи ягодами оздоблювали гільце молодої.

Побачу цю ніжну, тремтливу дівчину-красуню, і наринають світлі спогади дитинства... Якось пішли ми з мамою на урочище, щоб запасити на зиму калинових кетягів. Мама зупинилася біля куща над криницею і мовила: „Ось тут стояла колись наша хата. Як тільки ми побралися з твоїм батьком, одразу й оселю заходилися зводити. А під осінь я висадила біля застільного вікна кущ калини. Чи то земля така родюча, чи тому, що поливала, тільки швидко калина розрослася. Соловейко на ній гніздо звив і щовесни нам віддячував піснями. Згодом, як ти мав з'явитися, тато із пагона змайстрував сопілку. Було таке повір'я: „Якщо зробити з калини сопілку, в сім'ї неодмінно народиться син – продовжувач роду. Так воно чи ні – суди сам. Але коли переїздили, я ні за чим так не тужила, як за калиною...”

Коли вже ув'язували в пучки ваговиті грона, мама попрохала: „Може б ти, синку, пересадив калину, щоб гарний споминок був і мені, і тобі?”

За кілька днів у нашому городі вже світилися сизуваті пагони. Дбайливі мамині руки викохали їх, і невдовзі біля вікна зацвіла першим квітом калина. Завжди, коли я приїздив у гості до неньки, вона одразу ж нагадувала: „Ось глянь, яка красуня! А пам'ятаєш, як ми її садили? Тепер, коли тебе довго немає, я дивлюся на неї і згадую: „Любийся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте”.

Нині я часто буваю в рідному селі. Заможно живуть люди. На рівненьких, дбайливо доглянутих грядках кущує полуниця, рання городина, парникові квіти. „Ходовий товар” нині в пошані, його оцінюють ринковим попитом. І все ж сумно і боляче, що поряд з достатком часто

виростають по селах високі паркани. Заростають споришем стежки до сусіда, затихає колективна пісня...

Кущ калини біля материної хати. Це не тільки окраса, а й глибокий символ. Це наш духовний світ, наша спадщина. Кущ калини опредметнює і красу, й духовний потяг до своєї землі, свого берега, своїх традицій. Хіба не про це говорить народна поезія: калиновий міст, калинова сопілка, калинова колиска?

Мені здається, що тому, хто не посадив на обійсті калини, а ще гірше – коли викорчував – ні йому, ні його дітям ніколи не почути найніжнішої у світі пісні.

Її може подарувати лише сопілка з маминої калини.

(За В. Скуратівським)

1. Які рослини є символами України?

- а) клен і дуб;
- б) береза й тополя;
- в) верба й калина;
- г) липа і бузок.

2. Що говорили дітям, щоб вони не нівечили калину?

- а) що піде дощ;
- б) накличете мороз;
- в) буде завірюха;
- г) накличете біду.

3. Як у народі використовували калину?

- а) для прикрас, обрядів, як ліки;
- б) брали з собою в дорогу;
- в) нею годували тварин;
- г) використовували у промисловості.

4. Яке повір'я пов'язане з калиною?

- а) якщо зробити з калини сопілку, в сім'ї неодмінно народиться син;
- б) будувати будинок треба там, де росте калина;
- в) коли садять калину, треба обов'язково вкинути гроші під корінь;
- г) якщо у дворі росте калина – в сім'ї буде достаток.

5. Що згадувала мати, дивлячись на калину?

- а) про свій рід;
- б) як садили калину;
- в) своє дитинство;
- г) пісню про калину.

6. Кого згадує автор, коли бачить кущ калини?

- а) маму;
- б) друзів;
- в) хату;
- г) своє село.

7. Про що просила мати сина біля куща калини?

- а) перенести речі до хати;
- б) пересадити калину;
- в) посадити тополю;
- г) посадити грушу.

8. Які вислови, пов'язані з калиною, зустрічаються у народній поезії?

- а) калиновий міст, калинова сопілка, калинова колиска;
- б) калинова діжка, калиновий гай, калинова наливка;
- в) калинова сорочка, калинова хустка, калиновий вигляд;
- г) калинова пісня, калинова думка, калиновий світанок.

9. Хто не може почути найніжнішої в світі пісні?

- а) той, хто не посадив калину;
- б) хто не знає народних звичаїв;
- в) хто не любить своїх рідних;
- г) хто не любить своєї Батьківщини.

10. Чому сумує автор, коли приїздить у рідне село?

- а) вирости по селах високі паркани, заростають стежки;
- б) мало зелених насаджень;
- в) вузькі дороги по селах;
- г) збудовано надто високі будинки.

11. Що уособлює собою кущ калини?

- а) чистоту і охайність;
- б) красу і багатство;
- в) молодість;
- г) красу і символ.

12. Яка основна думка тексту?

- а) калина – символ України, в якому мудрість віків;
- б) любов до рідної мови;
- в) народна пісня – душа народу;
- г) любов до природи.

ІВАН ФРАНКО

Іван Франко належить до найвидатніших українських письменників. Художня творчість для нього стала невід'ємною частиною всієї його громадської діяльності, пов'язаної зі сферою політики, ідеології, культури. Література знає небагато письменників, чиє життя і творчість були б так тісно пов'язані з життям народу, так глибоко відображали соціальні інтереси трудящих і відкривали широкі горизонти світової культури. У zenіті своєї творчої діяльності Іван Франко привселюдно заявив: „Як син селянина, вигодований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці”.

Іван Франко сходив сотні і тисячі доріг на рідній землі. „Перехресні стежки” поета пролягали через численні містечка і села Галичини, які за його життя стояли обабіч дороги, „мов старці, обвішані торбами”. Хто побував у наші дні в рідному селі письменника Нагуєвичах, у Дрогобичі, у Бориславі, той не може не дивуватися величч змін, що сталися тут.

Франкові так і не вдалося закінчити Львівський університет (у 1891 році він закінчив Чернівецький), як пізніше не вдалося добитись дозволу працювати в ньому, але його багатогранна наукова спадщина в ці роки стала справжньою вищою школою для дітей трудящих. Відколи Львівський університет носить ім'я Івана Франка, в його стінах одержали путівку в життя десятки тисяч спеціалістів, які працюють у різних галузях народного господарства і культури.

Віддаючи високу шану Івану Франкові як громадському діячу, вченому, літературознавцеві і філософу, критику й теоретику літератури, ми багато уваги приділяємо основному в його спадщині – художній творчості, де з винятковою силою виявився характер Франкового обдарування. Розглядаючи художню творчість І. Франка, ми говоримо із захопленням про нього як про новатора в прозі, одного з основоположників народного театру в Україні, талановитого драматурга, проте починаємо розмову про його творчість з поезії, бо з поезії він почав і нею закінчив свій творчий шлях.

За тридцять років творчого життя (1876–1906) Іван Франко видав сім поетичних збірок (3 журналу).

1. Перед ким почувався зобов'язаним Іван Франко?

- а) перед батьками;
- б) перед народом;
- в) перед нареченою;
- г) перед учителями.

2. Які дві заповіді змалку засвоїв письменник?

- а) почуття обов'язку і потреба праці;
- б) почуття провини і потреба каяття;
- в) почуття відповідальності;
- г) потреба вдосконалення.

3. Де народився Іван Франко?

- а) у Львові;
- б) у Києві;
- в) у Дрогобичі;
- г) у Нагуєвичах.

4. Чи вдалося Франкові закінчити Львівський університет?

- а) не вдалося;
- б) вдалося;
- в) він провчився один рік;
- г) він взагалі там не вчився.

5. Який університет закінчив Франко?

- а) Харківський;
- б) Київський;
- в) Віденський;
- г) Чернівецький.

6. Яка ще була заборона, пов'язана зі Львівським університетом?

- а) йому не дозволили друкуватися;
- б) йому не дозволили там працювати;
- в) його не допускали до бібліотеки;
- г) йому заборонили відвідувати цей заклад.

7. Чиє ім'я носить Львівський університет?

- а) Тараса Шевченка;
- б) Ярослава Мудрого;
- в) Івана Франка;
- г) Володимира Великого.

8. Що є основним у спадщині Франка?

- а) художня творчість;
- б) картини;
- в) літературознавча діяльність;
- г) філософська діяльність.

9. Основоположником чого був Франко?

- а) літератури;
- б) мистецтва;
- в) народного театру;
- г) філософії.

10. Скільки поетичних збірок видав Франко?

- а) три;
- б) чотири;
- в) шість;
- г) сім.

11. Чому в тексті вживаються діалектні слова?

- а) щоб відтворити тогочасну розмовну мову;
- б) щоб було гірше зрозуміти текст;
- в) цитується Франко;
- г) щоб усе заплутати.

12. Яка основна думка цього тексту?

- а) висвітлення негативних рис Івана Франка;
- б) розповідь про Франка;
- в) розповідь про Львівський університет;
- г) життєвий шлях Франка.

ЛЕГЕНДА ПРО МАТЕРІВ

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди. Вони орали землю, випасали худобу, рибалили.

Восени, коли закінчувались польові роботи, люди виходили на берег моря і влаштовували веселі свята (співали, танцювали), ігри, які закінчувались пусканням стріл щастя.

Дивитися на ці ігри виходив з морських глибин цар морів та океанів Нептун. Це був надзвичайно страшний і сердитий володар морської стихії.

– Хоч як люди нахваляються своєю силою, а мене бояться. Ніхто з них не наслідився пускати стріли у бік моїх володінь! – говорив він, сміючись.

Одного разу вийшли до вогнища юнаки і, повернувшись у бік моря, всі як один пустили туди стріли. Як же розгнівався Нептун!

– Я всіх вас поховаю у безодні морській! – заревів він.

Жінки, дивлячись на своїх синів, замислилися. Цар морський і справді може похоронити їхніх дітей у морі. А жінки були тут сильні, вродливі й ніколи не старіли.

Думали, думали жінки і вирішили віддати всю свою силу синам. Юнаки, взявши материнську силу, підійшли до самого берега моря.

Щоб не підпустити їх до води, Нептун кинув величезний вал, але юнаки встояли. А матері після цього стали слабкими.

Ти бачив будь-коли слабких жінок? Якщо зустрінеш, то не насміхайся з них: всю свою силу вони віддали таким самим дітям, як ти.

Коли Нептун побачив, що юнаки витримали натиск важкого валу, він люто вигукнув жінкам:

– Хай ваші сини вистояли проти мене на березі, але я порву їм руки!

Жінки знову зажурилися. Раптом на поверхню води вийшли дочки морського царя. Вони, як і їхній батько, були некрасиві, а тому і сказали:

– Жінки, віддайте нам свою красу – за це ми дістанемо з морського дна міцної трави, зів'ємо з неї жили для ваших синів. Тоді руки будуть у них такі самі, як у нашого батька.

Жінки погодилися і віддали дочкам морського царя свою красу. Якщо ти побачиш будь-де некрасиву жінку, не відвертайся від неї. Знай, що вона принесла в жертву свою красу заради дітей.

Коли цар Нептун дізнався про вчинок дочок, він страшенно розгнівався, викинув їх з моря і перетворив на пташок чайок.

Ти чув, як чайки плачуть над морем? Це вони просяться додому, але жорстокий батько не пускає їх. А моряки на чайок завжди дивляться і надивитися не можуть, тому що чайки носять красу їхніх матерів.

Нарешті юнаки, відчувши міць у руках і силу в плечах, вийшли в море. Вийшли вони і зникли.

Чекають-чекають матері – не повертаються сини.

З'явився знову перед жінками Нептун і голосно-голосно зареготав:

– Не діждатися вам тепер синів! Вони заблукали. Вони забули, що на морі нема доріг.

Тоді жінки вигукнули:

– Хай буде в наших очах менше світла, але хай над нашою землею ще ясніше горять зірки, щоб сини знайшли за ними дорогу до рідних берегів!

Тільки сказали це, як у небі одразу ясно-ясно заблищали зірки. Юнаки побачили їх і щасливо повернулися додому. Ось чому моряки сильні й непереможні: матері віддали їм все краще, що мали.

(За І. Паньківим)

1. Де відбувалися події?

- а) на узбережжі Чорного моря;
- б) на узбережжі Каспійського моря;
- в) на узбережжі океану;
- г) на південному узбережжі Криму.

2. Коли люди влаштовували веселі свята на березі моря?

- а) влітку;
- б) взимку;
- в) восени;
- г) навесні.

3. Що віддали жінки за життя своїх синів першого разу?

- а) мужність;
- б) силу;
- в) спритність;
- г) волю.

4. Що віддали жінки за життя своїх синів другого разу?

- а) багатство;
- б) худобу;
- в) сміливість;
- г) красу.

5. Що віддали жінки за життя своїх синів третього разу?

- а) світло сонця;
- б) світло очей;
- в) світло місяця;
- г) світло душі.

6. На кого перетворив морський цар своїх дочок?

- а) на чайок;
- б) на риб;
- в) на черепах;
- г) на водорості.

7. Чому моряки не можуть надивитися на чайок?

- а) бо вони жалібно квилять;
- б) бо вони невеликі;
- в) бо вони носять красу їхніх матерів;
- г) бо це рідкісні птахи.

8. Чому моряки сильні й непереможні?

- а) бо вони сміливі й спритні;
- б) бо вони багаті;
- в) бо матері віддали їм усе найкраще;
- г) бо вони люблять свою землю.

9. Чому чайки плачуть над морем?

- а) просять їсти;
- б) просяться додому;
- в) попереджають про шторм;
- г) жаліють моряків.

10. Про якого царя йдеться у тексті?

- а) Миколу І;
- б) про царя природи;
- в) Нептуна;
- г) про підземного царя.

11. З чим автор порівнює материнські очі?

- а) з сонцем;
- б) із зірками;
- в) з місяцем;
- г) з криницею.

12. Яка основна думка тексту?

- а) розповідь про царя Нептуна;
- б) якими були матері моряків;
- в) що треба робити, щоб бути сильним і непереможним;
- г) заради дитини мати віддасть усе.

ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ

Bajka

Za górami, za morzami, w dalekiej krainie czarów, przy kolebce małej księżniczki zebrali się dobre wróżki ze swą królową na czele.

I gdy, otoczywszy księżniczkę, patrzyły na uśpioną twarzyczkę dziewczyny, królowa ich rzekła:

– Niechaj każda z was obdarzy ją jakim cennym darem wedle swej możliwości i chęci!

Na to pierwsza wróżka, pochylając się nad uśpioną, wypowiedziała następujące słowa:

– Ja daję ci czar piękności i mocą moją sprawię, że kto ujrzy twarz twoją, pomyśli, iż ujrzał cudny kwiat wiosenny.

– Ja – rzekła druga – dam ci oczy przezroczyste i głębokie jak toń wodna.

– Ja dam ci powiewną i wysmukłą postać młodej palmy – ozwała się trzecia.

– A ja – mówiła czwarta – dam ci wielki skarb złoty, dotychczas w ziemi ukryty.

Królowa zamyśliła się przez chwilę, po czym, zwróciwszy się do wróżek, tak zaczęła mówić:

– Piękność ludzi i kwiatów więdnie. Urocze oczy gasną wraz z młodością, a i w młodości często zaćmiewają się łzami. Wicher łamie palmy a wiatr pochyla wysmukłe postaci. Złota kto nie rozdziela między ludźmi, ten budzi ich nienawiść, a kto je rozdzieli, temu pustka zostaje w skrzyni. Przeto nietrwale są wasze dary. (*H. Sienkiewicz*)

Czy warto się uczyć z komputerem?

Programy edukacyjne to aplikacje¹, które stworzono z myślą o nauczaniu. Są więc adresowane głównie do dzieci, młodzieży szkolnej i studentów. To właśnie młodzi ludzie poświęcają najwięcej czasu na uczenie się i oni również najczęściej używają komputerów. Dla starszych użytkowników programy edukacyjne są przede wszystkim nowościami technicznymi.

Obecnie na polskim rynku można się doliczyć ponad stu programów edukacyjnych. Różnią się one zakresem nauczanego materiału, sposobem przedstawiania informacji oraz tym, do kogo są adresowane. Jest kilka podstawowych rodzajów programów edukacyjnych: kursy, repetytoria, testy, atlasy i słowniki.

¹ aplikacja – program komputerowy.

Atlasy i słowniki przede wszystkim wzbogacają naszą wiedzę i słownictwo. Repetytoria² i testy pozwalają dodatkowo uporządkować wiedzę i są bardzo przydatne na etapie przygotowywania się do egzaminów. Kursy komputerowe służą zapoznaniu ucznia z materiałem krok po kroku. Mają nawet ambicję, aby zastąpić prawdziwego nauczyciela.

Dobry program edukacyjny to taki, który angażuje³ zarówno zmysł wzroku, jak i słuchu ucznia. Komputer, reagując na działania użytkownika oklaskami, pochwałą lub naganą po wykonaniu ćwiczenia, czy też sprawdzając wymowę, zachęca i motywuje⁴ ucznia do dalszej pracy.

Oceniając rolę programów komputerowych w procesie nauczania, nie można również zapominać o tym, jak wygodnie można dzięki nim pracować. System odnośników⁵ umożliwia swobodne poruszanie się po interesujących ucznia zagadnieniach. Pamiętajmy jednak o tym, że nawet najlepszy program nie jest w stanie zastąpić nauczyciela. *(Na podstawie: „Komputer Świat” nr 19/2000 (51) Dodatek specjalny)*

Bajka o rycerzu i o królu

Król był stary, kudłaty jak żubr i miał małe, posępne oczka. Tymi małymi, posępnymi oczkami obserwował swoją córkę, Królową i myślał, że powinna wyjść za mąż i przeprowadzić się do swojego zamku. „Miałbym wnuczka” – pomyślał Król – „i tak bardzo bym się nie nudził. Byłbym dziadkiem, a to jest z pewnością ważniejsze, niż być królem”. Tu Król wzdychał boleściwie, aż zamkowe okna zachodziły mgiełką, i wyciągał z wielkiej skrzyni starą lunetę. Siadał przy oknie ze swoją lunetą i obserwował, co też jego poddani jedzą na obiad. Ciekawiło go to ogromnie, bo Król z racji swojego majestatu jadał tylko bardzo eleganckie potrawy, co mu wcale nie odpowiadało. Wzdychał do pierogów z mięsem, gołąbków, kapuśniaku i leniwych pierogów, a tymczasem musiał ze złotych półmisek pałaszować żabie udka, ślimaki i tym podobne paskudztwa. Dlatego codziennie wydobywał ze skrzyni lunetę i patrzył:

– Aha! Tu jedzą grzybową!!! No, no... Kiedy to ja jadłem grzybową po raz ostatni? Nawet nie pamiętam! Oho, a to co? Barszcz z uszkami. Tak, tak, chyba się nie mylę.

I tak dalej.

Królowna była bardzo z tego niezadowolona.

– Co się ojciec wygłupia? – gderwała. – Jeszcze poddani pomyślą, że ojciec głodny, albo co?

² repetytorium – powtórzenie omówionego materiału.

³ angażować – zajmować.

⁴ motywować – zachęcać.

⁵ odnośnik – odsyłacz.

– Bo jestem głodny!!! – ryczał groźnie Król. – Idź zjedz te swoje żabie udka, a ja pójdę na spacer. Może mnie ktoś zaprosi na obiad.

I Król wylatywał z zamku powiewając aksamitnym płaszczem i poprawiając koronę, która zawsze zsuwała mu się na lewe ucho.

Pewnego dnia Król jak zwykle zasiadł przy oknie z lunetą i pilnie obserwował podzámce. Nagle wykrzyknął:

– Królowno, biegnij założyć tę swoją nową sukienkę. Tę w kwiatki czy robaczki, czy w coś tam. Jakiś chudzielec podąża w stronę zamku. Pewnie będzie chciał się z tobą ożenić.

– Skąd wiesz? – zaciękała się Królowna.

– Hm... Wygląda na takiego, co to żony szuka. Rozgląda się dookoła błędnym okiem i coś mruży do siebie.

– Pewnie wiersze... – szepnęła Królowna i pobiegła założyć nową sukienkę w kwiatki czy w robaczki, czy w coś tam.

Król schował szybko lunetę do kufra, poprawił koronę i w tejże chwili do sali tronowej wkroczył rycerz. Chudy był i rzeczywiście spojrzenie miał dosyć dziwne.

– Cześć, Król! – powiedział rycerz i usiadł na stołku u stóp tronu.

– Dzień dobry, młody człowieku – rozpromienił się Król. – Pewnie przyszedłeś ożenić się z moją córką, Królowną?

– No, niezupełnie – odparł rycerz. – Ale skoro tu jestem, to pewnie, mógłbym.

– Ahaha!!! – wykrzyknął Król. – Ale to nie takie proste. Czy myślisz, że dałbym swoją córkę za żonę byle chłystkowi?!

– Dałbyś – powiedział spokojnie rycerz.

Król niepewnie zamrugnął oczami.

– No, chybabym dał – powiedział. – Ale nie mogę. Co by poddani powiedzieli? Widzisz, im się trochę nudzi. To taki spokojny kraj, nic się tu nie dzieje. Więc musisz pokonać smoka. Ludzie się zabawią, ty wykażesz swoją siłę i dzielność i urządzimy weselisko.

– Czy to konieczne? – zapytał rycerz.

– Tak, tak, mój chłopcze. Poza tym wolę, żebyś ty się tłukł ze smokiem, niż żeby się poddani tłukli między sobą.

– No, dobrze – powiedział rycerz. – Gdzie jest ten smok?

Król zaprowadził rycerza na wieżę i z okna pokazał mu palcem:

– O, widzisz tę jamę? Tam mieszka. Tylko proszę cię, nie zrób mu krzywdy. To jest nasz stary, przyzamkowy smok i bardzo go lubimy. Kiedy byłem małym chłopcem, grał ze mną w piłkę i zabierał mnie z sobą na ryby.

– Dobrze. Idę powiedział rycerz.

– Ale, ale... – zaniepokoił się Król. – A gdzie masz miecz?

– Nie mam miecza. Ale znam karate i judo. Jakoś sobie poradzę.

Królowna stała na wieży powiewając chusteczką, poddani zebrali się na dużej łące w pobliżu jamy smoka i wszyscy czekali niecierpliwie na to, co się stanie.

Rycerz podbiegł do smoka, chwycił go za uszy i rymsnął nim o ziemię jak workiem. Smok przetarł oczy, zdumiał się niepomiarnie, a potem usiadł na zydlu i zaczął płakać:

– Co mnie napadasz?! Czego mnie bijesz, ty potworze?!!! – Po czym zakaszła ogniem, skulił pod siebie ogon i położył się na plecach.

– Leżącego się nie bije – powiedział spokojnie, wypuszczając nosem kłęby dymu.

– Wstawaj natychmiast – zdenerwował się rycerz. – Poddani patrzą. Nie wstyd ci?

– Nie – odparł smok i podłożył łokcie pod głowę.

– Wystarczy, wystarczy!!! – krzyknął Król z wieży. – Rycerz zwyciężył! W nagrodę otrzyma moją córkę za żonę i jedną trzecią królestwa.

– Połowę królestwa albo ze ślubu nici – odkrzyknął rycerz.

– Dobrze – zgodził się potulnie Król.

Królowna rozplakała się z radości.

Poddani zaszemrali z niezadowoleniem.

– Niech poddani nie szemrają – zaryczał ponuro smok. – Czy poddani już zapomnieli, że mogę ich zjeść? Poza tym, tu jest przyzwoita smocza jama, a nie cyrk.

I smok wpełznął do swojej jamy, znikając z oczu patrzących.

Co było dalej, to wiecie. Król urządził weselisko, gdzie również smok był, miód i wino pił, a potem królowna i rycerz żyli długo i szczęśliwie. Rycerz oddawał Królownie całą swoją pensję i mieli dużo dzieci, ku ogromnej radości Króla.

I tak się kończy bajka o tym, że nie każdy król jest dziadkiem, ale za to każdy dziadek jest królem. (*B. Krupska*)

O prawdzie i bajce

Szła sobie przez świat prawda nagusieńka; taka, jaką ją Pan Bóg stworzył. Nikt nie chciał jej jednak użyć gościny, bo wszyscy uciekali przed nią, jak przed pomyłką. Prawda była zrozpaczona takim „przyjęciem” przez ludzi.

I oto w tej zgryzocie spotkała bajkę – całą wystrojoną w kolorowe szaty, tak że wszyscy wpadali w zachwyty. Bajka zagadnęła koleżankę prawdę o powód smutku.

– Marnie mi się wiedzie – odpowiedziała prawda. – Jestem już w podeszłym wieku i nikt mnie nie chce znać.

– Nie dlatego ludzie cię nie lubią – pocieszała bajka prawdę – że jesteś już stara. I ja mam kupę lat; ale im jestem starsza, tym więcej jestem kochana. Powiem ci, dlaczego: ludzie lubią aby każdy był choć trochę odziany i przystrojony. Mogę ci pożyczyć parę moich ciuchów, a zobaczysz, że i ciebie ludzie polubią.

Prawda posłuchała tej rady i wystroiła się w odzież bajeczną. Od tego czasu prawda i bajka chodzą razem i obie cieszą się życzliwością tak dzieci, jak i dorosłych. (K. Wójtowicz)

Jak powstał chleb

Człowiek jaskiniowy nie znał zboża, zaspokajał głód tym, co znalazł w lesie. Później, a było to około 10 tysięcy lat temu, zaczął jeść znalezione ziarna dzikiej pszenicy. Jadł je wyłuskane z kłosów. Gdy dojrzały i uschły, były twarde. Sypał je więc na kamień i rozcierał drugim kamieniem. Taki był początek mielenia w żarnach i w młynach. Kaszę i mąkę otrzymaną z ziarna mieszał z wodą, jadł surową papkę, później nauczył się ją gotować. Potem ludzie wpadli na pomysł i zaczęli gotować kawałki ciasta, a wreszcie piec placki. Grube placki były twarde po upieczeniu. Człowiek przylepiał więc cienką warstwę ciasta na gorącym kamieniu i piekł cienkie, chrupkie placki. Przypadek sprawił, że pozostawione w glinianym garnku ciasto napęczniało, podniosło się. Nie mając innego upiekł to ciasto i wtedy wyprodukował pierwszy chleb. W cieście znalazły się dzikie drożdże i spowodowały rośnięcie ciasta. Do dziś jeszcze praktykuje się ten sposób, pozostawiając w dzieży trochę ciasta na rozrost. (K. Tarnowska)

Każdy jest poetą

(...) Chcę wam powiedzieć, że poetą jest nie tylko Szekspir, Mickiewicz czy Miłosz. POETA JEST KAŻDY. Nawet jeśli nie ma o tym pojęcia.

Poetą – i to wspomniał – jest każde małe dziecko. I prawie każdy młody człowiek. Poetką może być babula w kolejce, opowiadająca o swoim życiu. I tak zwany wariat, który mówi do siebie w autobusie i z którego wszyscy się śmieją. I twoja mama, umęczona przy garach. I TY SAM TEŻ JESTEŚ POETĄ – nawet jeśli nie napisałeś w życiu ani jednego wiersza.

Bo poezja to nie jest to, co się kurzy na bibliotecznych półkach, tylko to, co masz w sobie i co widzisz wokół siebie. Twój własny, niepowtarzalny odrębny świat. Nikt nie jest go w stanie zobaczyć tak jak ty. I nikt

tak o nim nie napisze: Tylko ty możesz to zrobić. Im więcej człowiek ma w sobie, tym piękniejsze może pisać wiersze. (...)

– Dobrze – powiecie – ale chcieć pisać jeszcze nie znaczy umieć, prawda? (...) No fakt. Ale na to też jest sposób. (...)

PISZCIE HAIKU!

Haiku to krótki, trzylinijkowy, nierymowany wiersz, forma zrodzona i kultywowana⁶ do dziś w Japonii, a obecnie coraz powszechniejsza na całym świecie. Haiku ma swoje wymogi rytmiczne, ale nie warto o nich tu wspominać – język japoński i polski zbudowane są zupełnie inaczej i taka kalka⁷ byłaby nonsensem. Więc może zamiast „haiku” przyjmiemy nazwę „okruch”, jako bardziej poręczną i swojską.

Wobec tego piszcie okruchy!

Okruch to wiersz krótki (od jednej linijki do pięciu), nierymowany, napisany językiem bardzo prostym, takim, jakim mówimy na co dzień. Żadne staroświeckie formy i uczone słowa nie mają w nim racji bytu. Wyglądałyby po prostu śmiesznie.

Okruch (...) to obraz, odczucie, nagle spostrzeżenie czy skojarzenie. (...)

Okruchy często nachodzą nas przed zaśnięciem. A już prawdziwą ich wylęgarnią są nudne lekcje. Gapimy się w okno i przez głowę przeleatują nam... no właśnie, co? Myśli? Nic podobnego. Strzępy obrazów, słów, skojarzeń. I te strzępy to są właśnie gotowe wiersze. Często bardzo piękne. Prawie zawsze ciekawe.

Jest tylko jeden problem – okruchy są niesłychanie ulotne. Znikają z pamięci błyskawicznie, wystarczy, że coś na sekundę odwróci naszą uwagę. Dlatego takie ważne jest noszenie przy sobie notesu i długopisu, żeby nie pozwolić im uciec.

Okruch jest przedszkolem poezji. Pozwala nam się otworzyć, przemówić własnym głosem, bez wyręczania się słowami innych poetów. Pozwala się ujawnić temu, co w nas ukryte. Jest lustrem, w którym możemy nagle zobaczyć siebie – i nie poznać swojej własnej twarzy, dotąd takiej zwyczajnej. Jest kluczem do tajemnicy.

Jest też najprostszym sposobem, jak w krótkim czasie opanować język poezji. I jak zamiast niestrawnych gniotów zacząć pisać piękne wiersze.

Co mogę jeszcze dodać?

Spróbujcie!

(D. Wawilow)

⁶ kultywować – rozwijać coś z zamiłowaniem, popierać.

⁷ kalka – tu: dokładne odtworzenie obcego wzoru.

Kosmetyki

Kosmetyki nie są wynalazkiem współczesnym. Już w starożytnym Egipcie używano różu, pudru i szminki do warg. Brwi i rzęsy czerniono tuszem. Na powieki nakładano zielone cienie. Paznokcie barwiono na kolor czerwony i złoty. Co ciekawe, malowały się zarówno kobiety, jak i mężczyźni. W powszechnym użyciu były również wonne olejki i rozmaite pachnidła.

O lalce

Niektórzy archeolodzy uważają, że najstarszą dziecięcą zabawką jest lalka. Już kilka tysięcy lat temu dzieci bawiły się kamiennymi figurkami, które swoim kształtem przypominały człowieka. Figurki te uznajemy za poprzedniczki naszych lalek. Najstarsze drewniane lalki z ruchomymi rączkami pochodzą ze starożytnego Egiptu.

Czas mijał, zabawki się zmieniały. Około 180 lat temu pojawiła się lalka, która zamykała oczy a nawet sama chodziła. Na początku XX w. we Francji powstała pierwsza lalka mówiąca. Potrafiła ona wymówić 35 słów w pięciu językach. Dzisiaj, dzięki elektronicznym urządzeniom, lalki wykonują wiele skomplikowanych czynności. W przyszłości na pewno będą umiały coraz więcej. Może nawet odrobnią lekcje i pójdą do szkoły zamiast swoich małych właścicieli.

Historyjka

Dzisiaj w szkole było okropnie, chociaż dzień zapowiadał się tak fajnie. Przyjechał do nas pan, który zajmuje się obserwacją gadów. Mówił o nich dość fajnie, ale myśmy ciągle zerkali w stronę skrzynek i pudełek, które stały za nim. Pomyślałem, że fajnie byłoby sprawdzić, co w nich jest. Wówczas – o zgrozo – ten pan zaczął wyjmować ze skrzynek węże, żółwie, a nawet krokodyla. Zwierzaki te zaczęły rozłazić się na wszystkie strony, a my – w nogi! Nie ma co, fajnie to musiało wyglądać. Wszyscy się z nas śmiali. Ciekawe, czy fajnie by się czuli, gdyby zobaczyli trzymetrowego węża boa, sunącego środkiem sali gimnastycznej!

**СЛОВНИЧОК ПРАВИЛЬНОЇ ВИМОВИ
(ОРФОЕПІЧНИЙ)**

Алфавіт [алфаві́т]
Апостроф [апостроф]
Атлас [а́тлас] (збірник карт)
Атла́с [атла́с] (тканина)
Боротьба́ [бород'ба́]
Вимова́ [вимова́]
Віпадо́к [віпадо́к]
Вира́зний [вира́зний]
Га́ва [га́ва]
Ге́дзь [ге́дзь]
Гу́дзик [гу́дзик]
Джерело́ [дже^ере^ело́]
Джерго́тіти [дже^ерго́тіти]
Докуме́нт [докуме́нт]
До́нька [до́н'ка]
До́чка [до́чка]
Дужки́ [дужки́]
Живо́пис [жи^ево́пис]
Завда́ння [завда́н':а]
Запита́ння [запи^ета́н':а]
Інструме́нт [інструме́нт]
Кіломе́тр [кіломе́тр]
Лапки́ [лапки́]
Люб'язні́сть [л'убйа́з'н'іс'т']
Ма́бу́ть [ма́бу́т']
Медикаме́нт [медикаме́нт]
Мерехті́ти [ме^ере^ехті́ти]
Му́зика [му́зи^ека]
Музи́ка [музи́ка] (музикант)
На́скрізь [на́скрі́з']

Незнищенний [не^нзни^ешчен^н:ий]

Нена́висть [не^нна́ви^ст^т]

О́желедь [о́же^нле^д]

О́лень [о́ле^н]

Па́рний [па́рний] (який становить з іншим парю)

Парний [парний] (насичений парю)

Партёр [партёр]

Переносний [пе^ре^носний] (алегоричний, не буквальный)

Переносний [пе^ре^носний] (приспосований до перенесення)

Підданий [п'ід:аний]

Подруга [подруга]

Посна́ння [пойе^нднан^н:а]

По́милка [по́милка]

Поня́ття [пон'ят^т:а]

Предме́т [пре^ндме́т]

При́яте́лка [при́яте^нл'ка]

Про́стий [про́стий] (звичайний)

Простий [простий] (прямий; легкий)

Сли́вовий [сли́вовий]

Спи́на [спи́на]

Ста́туя [ста́туя]

Сто́ляр [сто́лар]

Украї́нський [украї́н'ский]

Усмі́шка [ус'м'ішка]

Фа́ртух [фа́ртух]

Черговий [черговий]

Чи́тання [чи^етан^н:а]

Шофе́р [шофе́р]

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Адреса́нт – той, хто надсилає комусь листа, телеграму, посилку.

Адреса́т – той, кому призначено інформацію; одержувач листа, телеграми.

Байра́к – ліс у яру або яр, схили якого поросли лісом.

Баламу́тний – той, хто поводитьсь задержувато; бешкетник.

Ба́лка¹ – 1. Яр з пологими схилами. 2. Дерев'яна колода або залізний брус, що є основою перекриття (стелі, підлоги).

Бенте́жити – викликати хвилювання, тривогу; викликати стан зніяковілості, замішання.

Бісе́р – дрібне різнокольорове скляне намисто, що використовується у вишиванні.

Блакíтний – небесно-голубого кольору.

Боввані́ти – виднітися, показуватися здаля, вимальовуватися.

Бруна́тний – коричневий, темно-жовтий.

Бузо́к – 1. Густий чагарник із великими запашними ліловими, фіолетовими або білими суцвіттями. 2. Квіти цієї рослини.

Бу́зок – лелека.

Бундю́чний – чванливий, пихатий, гонористий.

Ві́рій – теплі краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

Висло́влювання – те, що висловлене (про думку, погляд, міркування).

Вовту́зитися – соватися, метушливо рухатися.

Гай – невеликий, переважно листяний ліс.

Гайдама́ка – учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні.

Гаптува́ти – вишивати шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками.

Гі́дність – сукупність позитивних людських рис: честі, достоїнства, самоповаги.

Глевкі́й – 1. Схожий на мокру глину; недопечений (про хліб). 2. *перен.* Не до кінця сформований, незрілий.

Го́дина – 1. Одиниця виміру часу. 2. Тепла, суха, сонячна погода.

Гості́нність – бажання й уміня приймати та частувати гостей; привітність.

Гре́чність – шаноблива ввічливість у поводженні з людьми, чемність.

Гро́но – сукупність плодів на одній гілці (наприклад, виноградне ґроно).

Деліка́тність – 1. Ввічливість, люб'язність, готовність виявити увагу, зробити послугу. 2. Витонченість, тендітність.

Діа́лог – розмова між двома або кількома особами.

Дзеркало – 1. Відшліфована поверхня, що точно відображає предмети, що знаходяться перед нею; блискуча спокійна поверхня. 2. *перен.* Про те, що є відображенням яких-небудь явищ, процесів.

Дóтеп – кмітливий, влучний вислів; жарт.

Зарозумі́ість – гордовитість, пихатість, самовпевненість.

Зухва́льство – нахабство, зневажливе ставлення до того, хто заслуговує на повагу.

Етикéт – установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві.

Ка́посний – той, що свідомо завдає прикрощів, шкодить.

Кво́лий – слабкий, немічний, безсилий.

Кéтяг – пучок ягід або квітів на одній гілці чи стеблині.

Кмітлі́вість – тямущість, здатність добре й швидко міркувати.

Контра́ст – різко окреслена протилежність у чомусь.

Конфлі́кт – зіткнення протилежних інтересів, поглядів; загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби.

Кра́свід – місцевість, що відкривається перед очима; пейзаж.

Кремéзний – широкоплечий, дужий, міцний.

Лева́да – ділянка землі з сінокосом, городом, деревами; лука, пасовисько.

Літо́пис – послідовний запис історичних подій, зроблений сучасником.

Мерехті́ти – 1. Поблискувати, світитися нерівним світлом. 2. Швидко рухатися в полі зору.

Моноло́г – мовлення однієї людини, звернене до самої себе або до інших людей.

Навмання́ – без упевненості в чомусь, як виїде, наздогад.

Навшпі́ньки – на кінчики пальців ніг.

На́тяк – слово або вислів, що прямо щось не називаючи створює умови для догадування.

Озимина́ – злаки, які сіють восени і збирають наступного року.

О́твір – відкрите місце в чомусь суцільному; діра, щілина.

Писéмність – 1. Система графічних знаків, уживаних для писання в якій-небудь мові. 2. Сукупність писемних літературних пам'яток якогось часу, якого-небудь народу.

Плекáти – 1. Дбайливо піклуватися, дбати про когось або про щось; вирощувати кого- або що-небудь. 2. *перен.* Мріяти про щось.

Поло́ва – 1. Відходи при обмолочуванні та очищенні зерна хлібних злаків, що використовуються переважно як корм для тварин. 2. *перен.* Щось невагоме, несерйозне, таке, що не має цінності.

Прийзний – який виявляє приязнь, прихильність, симпатію; дружній, доброзичливий.

Прізви́сько – найменування, яке іноді дають людині (крім справжнього прізвища та імені) й яке вказує на певну рису її характеру, зовнішності та ін.

Пю́пітр – пересувна підставка для нот або книжок.

Реалісти́чний – пов'язаний з реальними подіями життя.

Релі́квія – річ, дорога як пам'ять про минуле.

Родзи́нки – сушені ягоди винограду.

Розв'язка – 1. Кінець, завершення чого-небудь. 2. Епізод, яким завершується розвиток подій в художньому творі.

Сі́мвол – умовне позначення предмета, поняття чи явища; знак.

Ситуа́ція – умови та обставини.

Слу́шний – який відповідає істині, правильний, істинний.

Снага́ – життєздатність, енергія, фізичні сили.

Собо́рний – єдиний, об'єднаний.

Строкáтий – барвистий, пістрявий.

Сумлі́ння – усвідомлення й почуття відповідальності за свою поведінку, вчинки перед самим собою, суспільством, людьми; совість.

Сюрпри́з – те, чого хто-небудь не чекає, несподіваний подарунок.

Такт – почуття міри; культура поведінки, уважне ставлення до когось.

Тенді́тний – ніжний, витончений.

Тради́ція – форма передавання досвіду попередніх поколінь майбутнім.

Угі́ддя – ділянка орної землі, придатна для господарського використання.

Узва́р – солодка рідка страва із сушених фруктів та ягід, зварених у воді, компот.

Фантасти́чний – створений уявою, вигаданий, казковий.

Фіксува́ти – 1. Відображати, закріплювати за допомогою запису, малюнка, фотографії тощо. 2. Зосереджувати на чомусь, спрямовувати на щось (погляд, уяву).

Химе́рний – дивовижний, чудернацький, примхливий.

Хмиз – 1. Невеликі тонкі гілки. 2. Дрібні лісові зарості; хмизняк.

Ху́тро – 1. Волосяний покрив на тілі тварини, шерсть. 2. Вичинена шкура хутрового звіра. Виріб (шуба, комір) з вичиненої шкіри звіра.

Ча́йка – 1. Морський водоплавний птах. 2. Бойовий човен запорозьких козаків.

Чепу́рний – 1. Який відзначається чистотою, акуратністю, охайністю. 2. Який завжди стежить за чистотою житла, за своїм зовнішнім виглядом тощо.

Ша́ти – 1. Багате, розкішне святкове вбрання. 2. Те, що прикрашає, огортає.

Шатро́ – легке, розбірне, конусоподібне житло з тканини, шкіри; намет.

Зміст

ВСТУП	4
§ 1. Значення мови у житті суспільства. Українська мова – державна мова в Україні	4
§ 2. Загальне уявлення про мову та мовлення. Види мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, говоріння, письмо. Ситуація спілкування.....	7
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	12
§ 3. Частини мови	12
§ 4. Повторення вивчених правил	14
ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ	17
§ 5. Текст, його ознаки	17
ПИСЬМО. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-ОПISУ ПРЕДМЕТА	20
§ 6. Стили мовлення	23
§ 7. Типи мовлення. Особливості будови розповіді.	27
ГОВОРІННЯ. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ПОЄДНАННЯМ РІЗНИХ ТИПІВ МОВЛЕННЯ	30
СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ	31
§ 8. Словосполучення. Будова словосполучення	31
§ 9. Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні. Окличні речення. Порядок слів у реченні. Логічний наголос	35
ГОВОРІННЯ. УСНИЙ ТВІР – ОПИС ПРЕДМЕТА.....	38
§ 10. Головні члени речення: підмет і присудок. Тире між підметом і присудком	40
§ 11. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина.....	42
ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПISУ ТВАРИНИ	46
§ 12. Речення з однорідними членами. Розділові знаки у реченні з однорідними членами.....	47
§ 13. Речення зі звертанням. Розділові знаки при звертанні (повторення). Речення зі вставними словами. Розділові знаки при вставних словах.....	51
§ 14. Складне речення з різними видами зв'язку	55
§ 15. Пряма мова. Діалог.....	58
ГОВОРІННЯ. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ	62
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ”	64
ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ	66
§ 16. Звуки мови. Голосні та приголосні звуки. Приголосні дзвінки та глухі, тверді й м'які	66
§ 17. Правила вживання м'якого знака	71

§ 18. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт. Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв я, ю, є, ї	74
§ 19. Правила вживання апострофа	80
ПИСЬМО. ТВІР-РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ	83
§ 20. Голосні звуки, вимова і позначення їх на письмі	84
§ 21. Орфограма. Ознайомлення з орфографічним словником	85
§ 22. Буквосполучення йо,ьо	88
§ 23. Подвосні букви на позначення збігу та подовження однакових приголосних звуків.....	89
ГОВОРІННЯ. УСНА РОЗПОВІДЬ НА ОСНОВІ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ	93
§ 24. Склад. Основні правила переносу слів. Наголос. Ознайомлення зі словником наголосів	94
§ 25. Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі. Дзвінки та глухі приголосні.....	98
§ 26. Спрощення в групах приголосних.....	102
ПИСЬМО. ТВІР-ОПОВІДАННЯ ПРО ВИПАДОК ІЗ ЖИТТЯ.....	103
§ 27. Фонетичний розбір слова	104
§ 28. Основні випадки чергування у – в, і – й, з – зі – із . Виявлення та усунення порушень милозвучності мови.....	107
§ 29. Написання та вимова слів іншомовного походження	110
ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ОКРЕМИХ ПРЕДМЕТІВ	115
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ”	117
БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ	119
§ 30. Спільнокореневі слова і форми слова	119
§ 31. Корінь, суфікс, префікс, закінчення – значущі частини слова	123
ГОВОРІННЯ. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ТВАРИНИ.....	126
§ 32. Вимова і написання префіксів з-, с-, роз-, без-	127
§ 33. Вимова і правопис префіксів пре-, при-, при-	129
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „БУДОВА СЛОВА. ОРФОГРАФІЯ”	132
ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ТВАРИНИ	133
СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ	135
§ 34. Похідні та непохідні слова. Словотвірна основа та словотворчий засіб	135
§ 35. Основні способи словотворення в українській мові	137
ГОВОРІННЯ. УСНИЙ РОЗДУМ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ З ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ УЧНЯ	140
§ 36. Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків у коренях слів	141
§ 37. Чергування приголосних звуків при словозміні та словотворенні	146
ПИСЬМО. ПИСЬМОВИЙ РОЗДУМ НА ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ З ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ УЧНЯ	148
§ 38. Зміни приголосних при творенні слів	149

§ 39. Творення і правопис складних слів	151
ПИСЬМО. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-РОЗДУМУ... ..	153
§ 40. Творення і правопис складноскорочених слів	154
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ „СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ”	156

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В КІНЦІ РОКУ	158
Фонетика. Орфоепія. Орфографія	158
Будова слова. Словотвір. Орфографія.	159
Синтаксис. Пунктуація	161
Лист. Адреса. Електронне повідомлення, електронний лист	163
Тест. Читання художнього тексту (мовчки)	165
Тест. Читання тексту (мовчки)	167
Робота над текстом для аудіювання	169
НАВЧАЛЬНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	173
Загальні відомості з синтаксису і пунктуації	176
Складне речення. Речення з прямою мовою. Діалог	180
ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ.....	182
Правописні теми розділу	184
Чергування голосних і приголосних. Правопис	186
Словотвір. Орфографія.....	187
ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	188
ПАМ'ЯТКИ	190
ПОРАДИ	191
ПРАВИЛА ВИКОНАННЯ РОЗУМОВИХ ДІЙ	194
ОРФОГРАМИ.....	196
ТЕКСТИ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ І ЧИТАННЯ МОВЧКИ.....	197
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЧИТАННЯ МОВЧКИ	201
ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ.....	209
СЛОВНИЧОК ПРАВИЛЬНОЇ ВИМОВИ (ОРФОЕПІЧНИЙ).....	216
ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК.....	218

Навчальне видання

Надія ТУШНІЦКА,
Мар'яна ПИЛИП

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Редактор Ольга Бойцун
Художній редактор Ігор Шутурма
Коректор Ольга Тростянчин

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,14.
Обл.-вид. арк. 16,1. Тираж 173 пр. Зам. № 93-13

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007

www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ „Львівська книжкова фабрика „Атлас”,
79005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК 1110 від 08.11.2002